

**ECUADOR MAMALLAKTA
JATUN MAMALLAKTA TANTARIY
ÑUKANCHIK MIKUYKUNATA, ALLPAMAMATA, CHALLWAKUNATA WIÑACHIKTA
RIKUK UKU**

Kati Rimariy

YAKU JAWA LLAMKAK SHINALLATAK CHAWPICHIKTA RIKUK KAMACHIY

IMASHPATAK RIKUCHINKUNA

Kay Ecuadorpa rikuk kamachikkunapi, kay Yaku Kamachiy 1972 watamanta kay watapimi rikurin, punta maykan ashtawan yakuta charishkamanta, shinapash ñukanchik yakuta jatushkakuna kan, chaykunamanta yakumamaka ñukanchik tukuylla runakunaman yallikun. Shinapash, kay yakumamaka mana shukpallachu sakirikun tukuylla runakunapami sakirikrikun, chaykunamanta achka kamachik jawa shinallatak runa kawsay jawapash allimi rikurikun, kay llankaymi rikurikun mana shinallatak katinkapak yaku jamanta. Chaykunamanta kay yakumamataka tukuyllaman kusha nikun, ama shukkunalla chay yakuta tallinakunamanta ama paykunalla charichun, chaykunamanta mana shuk llaktalla shinallatak mana shuk kuskakunapalla kay yakuka kakkrin, shinapash tukuyllapakmi kakrin. Shinapash shina llankayka shuk kamachikipashmi rikurirka, ishpana ukukunamanta, mikuna yakukunamanta, ñankunamanta shinallatak kay pacha allimantapash chay shina kay yaku kamachiyka rikurikun, shinapash yakumamaka shuk rikuykunapi kan.

Chaykunamantami mutsurishka kan, kay Yakumamamanta rikuna jawaka achkatami kay Ecuador mamallaktapakka achka mutsurishkami kan, llaktaychik kawsaypika, achkatami sisarishkanchik kullki jawa, kawsay jawa shinallatak kamachiy jawapash achkatami sinchiyashkanchik, ninan mutsurishkami kan yaku kamachiyta charina kan,

shinapash kay nikuyka ñawpa rikuchipimi tiyakun. Shinapash kay yaku jawa yuyaykunatapash shuk rikuykunatamai churana nin, runakuna mikuchun, jipalla tukuyllapak yaku kachun, shinallatak runakunapapash yaku tiyachun, shinapash Shukllami kay Yaku jawaka rikukrin. Chaykunamantapash, tukuy mañashkakunatami paktachisha nin, shinapash kay Yaku jawa rikuk ukuka ashtawan sinchiyanami kan nin, chaykunamanta tukuylla Ecuador mamallaktapi llamkan ukukunapashmi chaykunamanta llankana kanchik nin.

Kay kamachiy Jatun rikuykunaka, mamallakta allpawanmi rikuna kan, kaymi Ecuador mamallaktapa sakirinka nin, kay Yakumamaka mna runakunapallachu kan shinapash allpamamapashmi kan, chaykunamanta kay mamallaktata chawpi rikuk ukumi Yaku jawaka rikuna kan shinami nin kay kamachiykunapika, Kati rikuyipi, mana kayka mutsurishkachu kan, Yakumamaka ashtawan runakuna kawsachunmi, mikuykunapa, pacha allipa, shinallatak sumak kawsayta tarinkapakmi kay Yakumamaka kana kan, kay kamachiykunaka chaykunatami ashtawan sinchiyachina kan, chaykunamanta achka makanakuykunata yallishkanchik. Shinapash, Kimsa rikuyipi, kay rikuyipi pi pikunatak Yakutaka rikukrin, maykan ukukunata Yaku jawaka llamkakkirin, chaykunamanta ishkay rikuykuna tiyan yakuta kamankapak, chaymi kan, ñukanchik ayllupi yakuwan alli kawsanamanta, shinallatak kullki jawa rikunamantapash, kaykunaka tukuylla alli kaytapashmi maskana kan.

Chusku Rikuyipi, kay Yakuta rikuy jawaka Ecuador mamallakta kamachiykunapimi kana kan, imashina kay tukuy allpamamapi kawsakta rikuykuna kamachin chay shinami kay yakumamatapash rikuna kan, shinapash kay alli richunka Shuk Kamachik Rikuk Ukullami tiyana kan, ama llaktachik llamkakkunata shukman anchuchichun, chaykunatapashmi rikuna kan, kay rikuykunami ashtawan sinchiyachinamanta rikunakun, yaku tallinamanta shinallatak yaku kamanamanta, ima mana alli rikuktapash mana allichu nishpa rikuchina kan, chaykunamanta tukuylla chaypi llamkana kanchik.

Tantariypika, kay kamachiykunaka ama Yakumama shinallatak katichunmi kay

kamachiykuna wacharikunkuna, kay Yakumamaka tukuyllapa kachun mana shukllapalla, chaykunamanta mana yankataka Yakumamataka iamatapash ruranallachu kan, chaymantami kay kamachiykunaka wacharikun, shinapash kay kamachiyka shukpa makipilla Yakuta charikkunatapashmi kichukrin, ña mana chaykunawan ashtawan katinkapak, shinapash ama Yakuta mamayachinamantapashmi rikukrin, kay Yakukunamanta rikuk ukukuna jamwami kay kamachiyka kamakrin, shinapash kay Kiti Rikuk ukukunapashmi kaykunapika yanapakrin, chaykunamantaka mashnata yakuta japishpa tukuchishkamantami kullkitaka mañakrin, kaykunaka ashtawan tukuyllaman yakuta kunkapakmi ruranakun, ama shuklla yalliklla Yakuta charichun shinallata wakinkina ama Yaku illak sakirichun.

Tukuriypi, kay kamachiyka maskanmi, Yakuta rikuk uku tiyachun, shinapash kay kamachiyka mamallaktata sinchiyachinamantami kan, tukuyllapa, shukllayashka, ishkay kawsaypa, jatun ayllu kawsaypa shinallatak mana achikyachik llaktata sinchiyachinamantami kan kamachiykunaka wiñarishka kan.

JATUN MAMALLAKTA TANTARIYKA:

RIKUSHPA KAN:

Kay Mamallakta Kamachiy 28 kuya killa 2008 watapi wiñarishkamanta, llukshirishka kan kay 449 yupay rikuriypi 20 kawra nishata rikurirka, chaypimi kay kamachiyka shina nikun, Yaku Jawa Llamkak shinallatak Chawpichikta Rikuk Kamachiy,kaykunapimi kimirikun piman sakinamanta shinallatak ima shinatak yakutaka llamkakrikuktapashmi rikukrin, shinapash, pachakunata, amachikunata, rikuykunata chay tukuyllakunatami rikukrikunakuna ashtawan kay ñukanchikpa mamallaktata sinchiyachinamanta.

Ecuador mamallaktami kay kamachiykunataka rikukrikun, shinapash kutichinakunamantapashmi rikukrin, larkakunatapashmi rikukrin, shinapash kay niykunaka, 411 yupay kamachiy Ecuador mamallaktapa kamachiypimi tiyakun.

Kay 132 yupay kamachiypimi kay rikuchikunaka tiyakunkuna, kaykunami kan:

YAKU JAWA LLAMKAK SHINALLATAK CHAWPICHIKTA RIKUK KAMACHIY

I UMA YUYAY

Tukuylla Kallariykuna

I YUYAY

Kallariy

Shuk Chawpirik

Tukuylla Usharik

Yupay 1. Kamay rikuchik.- shukyari, ishkay kawsay shinallatak jatun ayllu kawsay Ecuador mamallaktamanta, rixsinmi shinallatak sakinmi, runakunaman yakuta, runakuna yakuta charinaka ninanta mutsurishkami kan, chaykunamantami mana yaku illak sakirina, kay kamachik ima shina nikun shinami kana kan.

Yakuka kay allpamama llaktaypami kan, mana chawpirik, mana tukurik, mana jaturik, shinapash kawsaypami kan, shinapash allpamamapaka ninan mutsurishkami kan, shinapash ñukanchik mikuykunapashpash mutsurishkami kan, chay rikuykunatami sinchiyachina kan.

Kay allpamamapi tiyakkunaka mamallaktapa makipimi kan, shinallatak tukuy rikuykunatami charin, kay rikuykunaka mamallakta chawpi ukillami rikurina kan, shinallatak Kitita rikuk ukukunapashmi Yaku jawaka rikuna kan, chaykunamanta Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi tiyana kan, shinapash ayllullaktakunawanmi pakta llamkana kan,

kaykunaka mamallaktapa kamachiykpimi tiyakun, shinapash allpamamawan paktami tiyana kan, yakuta kamana, rikuna shinallatak allimi kana kan.

Yupay 2. Imashina rurana.- kunan kamachiyka tukuylla kay allpamamapimi kakkrin, kay rikuypika kaymanta runakuna shinallatak istakunapash paktami kan.

Yupay 3. Kamachiy imachik.- kay kamachiyka runakunaman yakuta kunatami rikun, shinapash alli chawpinamanta shinallatak sakinamantapashmi rikunakun, shinapash, llamkaymanta, ruraymanta, alli charimanta, allichinamanta, chaykunatami yakutaka rikuna kan, shinapash yakuta kutichinamantami rikunkuna, shuk shuk rikuykunamantapashmi rikunkuna, kaykunataka sumak kawsayman chayankapakmi ruran.

Yupay 4. Maykaman yaku kan.- yakuka kaykunatami rikuchin:

a) yaku kawsaypa. Yakuka ninan mutsurishkami kan runakunapa shinallatak allpamamapa, shinallatak yakuka tukuy ruranakunapami kutsurishka kan, runa mikuypa, jampiyapa, mikuypa, kawsaypa, shinapash pachamamata sumakta charinkapakmi kan.

b) yaku llaktapi kawsakkunapa. Kayka kawsayta shinallatak ayllurik kawsaymanta anchurinmi, shinapash mutsurishkami kan, kaypi kawsakkunapa tukuyllaman yakuta kuchun kawsankapak shinallatak tukuylla alli kawsayta charichun.

c) yaku ñawpa kawsaypa. Kaykunami wiñarikta charirina kan, chaymanta yakuka runakunapa shinallatak pachamamapa kutin punllakunapa tiyana kan, shuk pachakunapipash alli kankapakmi kaman kan, ashtawanka jampiyapa, runa mikuypa, shinallatak runa kawsaypami tiyana kan.

Yupay 5. Yuyarikurik kуска.- yakutaka mamallaktapa rikuk ukumi rikuna kan, kay Shuklla Ykuta Rikuk Ukumi kay yakutaka rikuna kan. Kayka llaktay alli ashtawan richunmi rikunkuna kan, shinapash tukuy mañaykunatpashmi rikuna kan, shinallatak

runa ayllullaktata, llaktayta, pachamamata shinallatak kullki jawapashmi rikuna kan.

Mamallaktami rikunata, kamanata, ima shina llamkanata rikuna kan, shinapash tantariy kamachiykunapi rikushpapashmi llamkana kan, charirina rikuykunata, allichinakunata, allikanata, chawpinata, shinallatak alli pachamamata charinatami rikuna kan.

Yupay 6. Shukllman mana Sakinata.- yakuta shukllamanca mana sakinachu kan, kawsaymanta, kullkimanta shinallatak pachamamamanta rikushpa mana shukmanllachu sakina kan, chaykunamanta yakuka mana jaturita ushanchu kan, mamallakta, tantariykuna, shinallatak ista tantariykunapash mana kay yakutaka paymanlla charita ushanchu.

Yakuka tukuyllapa shinallatak runa ayllullaktakunapami kana kan. Pimanpash mana sakina kanchu shukllapalla shinallatak tantariykunapa mana paykunapa makipillachu sakina kan yakuta, pimanpash mana yakutaka paykunapa makipi charichunka mana kay kamachiyka mana sakikunchu.

Shinapash, ama ninmi:

a) maykan mana mamallaktamanta runakuna kakkuna yakuta rikukrikukpi shinapash kay mamallakta kamachiypimi nikun chaykunatapash mana sakinachu kan, shinapash kay Shuklla Yakuta Rikukupipash, Kiti rikuk ukupapipashmi kay kamachiykuna tiyakun.

b) shukman yuyak ruray, kachamushka, istakunaman yaku rurayta mañachinapashmi ama shinashka kan.

c) maykan jatuna yuyaywan llaktawanllata shinallatak istakunawan ama nishkami kan, yakuka mana kullkita llukchinkapakchu kan, shinapash ista tantariykunamanka mana mañachinachu kan.

d) tukuy yakuta jatuna yuyayka ama nin tikushkami kan.

e) maykan paktariy ari niriykuna, yakuta mana alli kamashpa charinata nikukkunapash ama niy tukushkami, yakuta mana alli rikukuna, runata unkuchikuna, runa mikuyta wakllichikuna, pachamamta wakllichikkuna kashpaka chay rimaykunaka ama niy

tukushkami.

Mamallakta shinallatak mamallakta ukukunapa rikuypika, paykunami rikuna kan alli yakuta chirichun shinallatak ama yankata tukuchichun, chaykunamanta kaykunata rikushpami alli tukuyllaman kuyta ushankuna shinallatak mana shukllapa makipi sakin.

Mamallaktaka japikkrinmi, alli charinamanta, alli rikunamanta, wakaychinamanta, ama ninamanta, willanamanta, tukuymantami rikuna kan.

Yupay 7. Yakukuna jawa rikuna ukukuna.- kay rikuyka tukuylla tantariy llankaytami maskankuna, shinallatak allpamanta, shinapash tukuy allpa jawapi tiyakkunamantapash, chaykunamanta larkakunamantapashmi rikuna shinallatak kullki jawaka allimi kakrin, chaykunamantaka jampiy jawabashmi rikuna kan, pachamamatapashmi kamana kan, runakunataka mana anchuchinachu kan.

Kay Shuk Yakuta Rikuk Ukuka kay kamachiy jawabashmi rikuna kan, llankay rikuykunata, ranti rantichinakunata, shinallatak tukuy allpamamapi kawsakkunatapashmi rikuna kan, chaykunamanta larkakunataka ashtawan sinchiyachishpami kana kan, chaykunamanta llankankapakka Kitita rikuy ukukunami chaykunataka rikunakuna kan, paykunapa makipi kakkunataka tukuyllami rikuna kan.

Kay yaku jawa rikuk ukuka kaykunatami rikuna kan, larka jawa, larka uku jawa, shinapash uchilla larkakunatapashmi rikuna kan.

Kay yakumanta rikuykunaka shinami kan, kayki shuk shinapi muyuna kan, kay Sistema Nacional Descentralizado de Planificación Participativa para el Desarrollo nishka ukuka, chaykunatami rikuna kan.

Ayllullakta tantariy, jatun llakta shinallatak jatun ayllu llakta, chaykunamantami ayllullaktakuna, yakuta, kaypi kawsakkunata, mamakamachiyta katishpami

imakunatapash ruranakuna kan.

ISHKAY CHAWPIRIK

RIKUYKUNA, MUNAYKUNA SHINALLATAK TANTARIYKUNA

Yupay 8. Kamachiy rikuykuna shinallatak tukuypak llaktaykuna.- mamallaktaka tukuyllaman pakta paktami kuna kan kullkikunata shinallatak ima mutsurishkakunatapash, shinapash kay llaktay ima mutsurikunatapash kunami kan.

Ruray, katichi, taripay, shinallatak kamachiyka kay llaktay yaku jawatami rikun, shinapash kay rikuykunawanka ñukanchik sumak kawsayta tarinkapakmi kaykunataka llamkanakunkuna, kay rikuykunaka mamakamachiypimi tiyakun.

Mamallaktaka kay runakunata, ayllullaktakunata, jatun llaktakunata, sumak llaktakunata shinallatak jatun ayllu llaktakunata, japikkunata shinallatak kay katichikunata, taripaykunata shinallatak yakuta kamakkunatapashmi rikuna kan.

Yupay 9. Yanapay shinallatak paktachirik.- yanapay shinallatak paktachirika tukuy mamallakta uku llamkakkunami rikuna kan, kay Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi kaykunata rikuchishpa katina kan, shinapash kay pachamamatak rikuk uku shinallatak, sapi runakunapa allpakunata tupuk uku chay ukukunami chaykunataka rikun.

Kay yanapay shinallatak paktachirikka, runakuna imashina yakuta rikuna jawami

llankashkakuna kan, alli allpamamata charinamanta, shinallatak alli kamashpa charinamanta, wakaychishpa charinakunamantapashmi rikunakun.

Yupay 10. Paktachirik shinallatak ushayta rikuykunamanta.- tukuy ruraykuna kaykunata mana alli apaktami rikuna kan, achkamanta shinallatak allimantapashmi rikuna kan, kay larkakuna shinallatak yakukuna, kuchakuna chaykunatak kay Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi kaykunataka rikukuna kan, shinapash kay pachamamatak rikuk uku shinallatak llaktapi rikuk ukukunapashmi rikunkuna, tukuylla kawsakkunapashmi kaykunataka rikunkuna, chaykunamantami tukuylla kaman kan.

Yupay 11. Tukuypa Munay shinallatak ayllullaktapa munay.- kay ayllullatak shinallatak tukuykunapak rikuykunaka. Kaymi kan mamallaktapi llamkak ukukuna, kitita rikukk ukukuna, llaktakuna ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllu llaktakunami kaykunataka rikuna kan.

Yakuka imamantapash mana shukllapalla kanachu kan shinapash mana shuk tantariypapash kana kanchu. Kay kamachiy kunan yaykushpaka, tukuyllapak shinallatak ayllullaktakunapa llamkaymi tukuna kan, shinapash Kay Shuklla Yakuta Rikuk Ukupashmi kay llamkaykunataka rikuna kan

Yupay 12. Mamallaktapa Yaykuchik Rikuykunata Ruranakuna.- mamallaktaka kay ukukunami kay llankaykunataka rikuna kan, chaykunamantami yakukunataka alli kaman kan, chaykunamantami kaykunata charin:

a) yakumamaka runakunapami nishpa nina kan.

b) rikuykunata rikuna kan, ruraykunata, yaku jawa rikunamantapashmi rikuna kan, chaykunamantami wakaychina kan kay ñukanchik yakuta, chaykunamantami kay rikuykunaka tiyan.

c) shinapash kucha makñapi yakukunatapashmi rikuna kan, alli charinamanta, shinallatak antisuyupi kaykukunatapashmi rikuna kan, chaykunamantami may allita charina kan.

d) tukuykunata kay yakukunata kamachiynamantaka rikuna kan, runakuna, tantariykuna, shuk ukukuna, shinallatak tukuylla kaypi kawsakkunami kaykunataka rikuna kan,

Yupay 13, Yakuta alli Wakaychishpa charinamanta.- imatak mana yachashpapash, kay yaku jawa imakunata mana allita rurashkakunataka ashtawan rikunami kan, shinallatak yakutaka allimi rikuna kan, yakuka kawsayta, jampiyta, shinallatak ñunakchik muyukunatapashmi wiñachin.

II YUYAY

YAKUMANTA IMACHIYKUNA

Shuk Chawpirik

Ima Nin, Imaykuna, Akllaykuna

Yupay 14. Ima Nin.- kay yakukunami tukuyllapa kana kan.

a) mayukuna, kuchakuna, mutiyashkakuna, pukuykuna, rasukuna, shinapash jawa pachamanta ima urmamukkunapash.

b) allpa yaku uku, shinallatak jawalla yakupash.

c) larkakuna, shinallatak yaku tallirikkunapash.

d) pukyu yakukuna.

e) allpa uku mayukuna, kuchakuna shinallatak mayman yaku riykunapash,

f) mayu patakuna, jakakuna, shuk yakukunapash, shinapash yaku tupariykunapash.

- g) maypi mayukuna wacharikkuna, shinallatak mayman rin yakukunatapash,
- h) shinapash kunuk llaktapa kuchapatakunapashmi rikurishka kan.

Kay Shuk Yakuta Rikuk ukuka kaykunatami sinchiyachina kan chaykunamantaka yakuta ña japishka jipapashmi kaykunataka alli chawpina kan, ashtawan yakukunata charinamanta.

Kay pachamamata rikuku ukupash kaykunataka kamashpami kana, shinapash kay kuskakunata kamakkunapashmi rikuna kan, kayka pachamamata alli charinamantami kan ama ashtawan yaku tukuyrisha katichun shinapash shuk llaktakunawanpashmi kaykunataka yanaparina kan.

Yupay 15. Yakumanta Imaykuna.- yakumanta imaykuna tukuylla kay mamallaktapi kawsay runakunapami kan.

Kay yakumanta llamkaykunaka shukllapalla shinallatak tukuyllapami kayta ushan, paykunaman kuyta ushanmi imashina nikun shina kay kamachiykunapl.

Mamallaktapa jawapika ashtawan maykan llakta yakuta mutsun chaykunamanmi kuna kan, shinapash, alli yakuta rikunakunapashmi tiyana kan ama yakumama tukurichun, chaykunamantami kay mamallaktapi rikuk ukukuna achkata llamkana tukuyllaman yakukunata paktachinkapak, shinapash yakuka tukuyllapami kana wakinkuna mana yakuta charikpika mamallaktaka kullkita kunami kan.

Yupay 16 Yakuta Akllay,- kashnami yakuta akllan:

- a) jatun kucha yaku: kaykunaka jatun kuchakunapimi tiyankuna.
- b) uchilla kucha allpapi yakukuna: Galapagospi yakukuna tiyan shina
- c) jawalla yakukuna: allpa jawapi yaku tiyakkuna, mayukuna shina.
- d) tamyakuna: kay yakukunaka tamyamantami akllarin
- e) larka allichishka yakukuna: shinapash kay yakukunaka, larkamantami akllarin

tantariyn chaykunamantami kay yakukunaka tiyankuna kayka shukllapa shinallatak ayllullaktakunapami kayta ushan.

f) allpa yaku uku: chay yakukunaka allpa ukutami rinkun

g) jampi yakukuna: kay yakukunami jampipa mutsurishka kan, allichirinkapak shinallatak alli kankapakmi kan.

h) kunuklla yakukuna: shinapash kay yakukunaka pichwa rupakllatami rupa kan, shinapash kay yakukunaka jampipa mutsurishkami kan.

i) sinchi yakumanta: kaykunaka ima sinchiykunamantami llukshinkuna.

j) kucha yakukuna: kay yakukunaka kuchakunapimi tiyankuna.

k) allichishka yakukuna: kay yakukunatami allichishka kan rurashka jipalla.

l) waka yakukuna: kay yakukunaka waka pukyukunamantami wacharin chaykunamantami achka samayta charin, shinallatak kay yakukunaka ninan mutsurishka kan sapi runakunapaka ninan jatunmi kan.

m) tukuyllapa yaku: kay yakuka tukuyllapa yakumi kan, mikunkapak armankaák , takshankapak, shinallatak tukuypan kan.

n) yankata rikuk yaku: shinapash kay yakukunataka imakunapapashmi rurankuna.

Ishkay Chawpirik Pukyu Larka yakukunata

Yupay 17. Kamay, Kutichiy, pukyukunata wakaychiy.- Kutichiy, pukyukunata wakaychiy, shinapash mamallaktaka kaykunatami rikuna kan, alli charinamanta, kay ayllu llaktakuna, llaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllu llaktakuna, pampapi kawsakkunapa, kay yakukunaka tukuyllapakmi kana kan, kay kamachiykunapika mana shukllamallachu kukun, kay yakukunataka achkatami kamashpa charin.

Mamallaktaka, kullkikunataka chaykunamanmi ashtawan kuna kan, shinapash kay llaktakunaka kamashpami kana kan.

Shinapash maypi pukyukuna tiyakpipash chaykunatami kamashpa tiyana kan, mana chaykunata sakinachu kan, chaykunata alli charinamantaka shuk kamachiykunami tiyan, kay kamaykunata alli apankapak.

Yupay 18. Ama nikkuna shinallatak Mana shuk Allpama Yallinakuna.-

Kay shukman allpata yallinaka mana nishkami kan, pampakunamanta, sachakunamanta, mutiyashkakunamanta shinallatak tukuymanta rikuna kan.

Yupay 19. Wakaychishka Yakuta Rikunamanta.- kay Shuklla Yakuta Rikuk kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka, kaykunataka ninantami rikuna kan kay kamachiykuna alli katichichun, shinapash maypi yakuta mana takarinakunapashmi wakaychishka kan, chay yakukunaka ashtawan mirachichunmi kan, shinapash kay yakutaka mana chay ukullachu kamana kan, shinapash kaykunataka llaktakunawan, Ayllullaktakunawan, jatun llaktakunawan, jatun ayllu llaktakunawanmi pakta llamkana kan, kaykunaka mana shukllapa makipillachu kana chaymantami tukuylla kamkana kan.

Yupay 20. Allpata Japinamanta Ama Niy tukushka.- tukuylla runakunatami kay allpata yalichiamantaka ama niy tukushkakuna kan, shinapash mana istakunapash kaykunataka shinayta ushanchu, kaykunataka kamachiy jawami yakukunataka llamkana kan, chaykunamantapashmi, yakukuna nianta mutsurishka kan runakunamanra.

Kay kamchiypi imata nikun shina chay kamachiy ukupillami imakunatapash rurana kan, chaykunataka kay mamallaktapi llankak ukukunami kamanakunakun.

Kay Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay ruraykunataka alli kachishpa apanamun.

Yupay 21. Ñukanchikpa larkakuna.- kay ñukanchik larkakunataka rikushpa paykunamanllatakmi sakina, mana shukkunamantaka y kaya larkakunata rikuykunataka sakinachu kan, shinapash kay larkakunaka takshankapak, allpapi jichankapak

shinallatak shuk llamkaykunapapashmi ruray tukushka kan, shinapash mana sapi rikunakunataka wakllichinachu kan, kay larkakunaka ashtawan sapi runakunapami mutsurishka kan, shinapash kay larkakunataka mamallakta rikukun, kay rikuykuna alli katichun.

Yupay 22. Shuk Rikuykuna.- kay larkakunata wiñachiyanta, chiri llaktapi, kunu llaktapi, kunuklla llaktapi shinallatak kucha allpa llaktapi kakkunata achkatami kaman kan.

II UMA YUYAY KAMACHIYKUNAMANTA

I YUYAY RUNAKUNAMAN YAKUTA KAMACHIY

Yupay 23. Ima Nin.- runakunapa yakuta kamachiyka ninmi, sumak kawsayman chayankapakka achkatami yakumamata kamana kanchik nin. Shinapash ñukanchik mikuykunamanta, shinallatak kaykunaka kawsaypa, jampiypa, mikunakunapami maykan runakunapash mana paykunapalla japina kan.

Runakunapa yakuta kamachiyka ninmi, tukuymi chuya yakuta charina kan, alli charina, jampiyta charina, shinapash runakunaman wasikunamanmi kay yakukunataka kuna kan.

Kay runakunaman yakuta kamachiyka, yakuta wakaychinamantapashmi rikukun, shinapash Shuklla Yakuta Rikuk ukupashmi kaykunataka rikuna kan, shinapash kutin shamuk runakunapapashmi kay runakunapaka mutsurishka kakrin.

Yupay 24. Imaykunata Tapuykuna shinallatak Runakunapa Yaku Kamachiy.-
kaykunaka kaykunawanmi tukushka kan:

a) Ushaykuna, yakuta jaminamantaka tukuyllapami kana kan.

b) alli kay. Yakuka shuklla runapa shinallatak ayllu ruraypami kana kan, chaykunamanta, achkatami kamay tukushka kana kan, ama mapayachichun shinallatak chuyalla kachun.

c) yaykuyta ushak. Yakumanka tukuyllami yaykuyta ushan, pitapash mana anchuchinachu kan.

Shinapash chushku rikuykunata charinkrami:

Ukku yaykuyta ushak. yakuka, alli ukkukunawanmi allichi tukushka kana kan, alli kachuk, sumak kachun tukuyllapa kachu, chinapash kayka kawsaypapashmi sinchiyachinkapak mutsurishka kana kan.

Tukuylla Yaykuyta Ushanamanta.- kay yakuka tukuyllapami kana kan, mana shukllapa makipillachu kana kan, pipash mana mitsayta ushanchu.

Kullkimanta Yaykuyta Ushanamanta.- yakuka shinapash kullki jawapashmi rurarita ushana kan, shinapash kay rikuykunamantaka mana jatunamantalla shukkunata wakllichinachu kan.

Willachiman Yaykuyta Ushanamanta.- shinapash willayta mañayta ushan, chaskita ushan, shinapash willachitapashmi ushan, chaykunamanta yaku jawamantaka ishkay kawsaymanta ishkay shimikunapimi rimana kan.

Yupay 25. Yakumanta kullkita mañanamanta shinallatak Achka yakumanta.-
Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kaykunataka rikuna kan, shinapash chaykunamanta achkatami kamana kan, tukuylla yakukunata charichun, shinapash Shuklla Yakuta Rikuk ukuka jampiymentapashmi rikuna kan, tukuymentapashmi rikuna, llamkaykunamanta,

pachamamanta, chaykunamantami ima ima llankashkata yallichina kan, chaykunataka maykan chay ukupi llamkanakukkunami katichina kan.

Runakunaman achka yakuta charishpaka, chaykunatapashmi rikuna kan.

Runakunaman mikuna yakuka mana kullkipa kanachu, yankami kana kan.

Kaykunata ashtawan alli tankanamantaka, rikushpallami kullkitaka mañana kan, yakuta japinamanta, tankanamanta, ruraykunamanta, chaykunataka ayllullaktakunami rikuna.

Yupay 26. Runakunata Rurachiykuna.- llaktakuna, ayllullaktakuna shinallatak jatu ayllullaktakuna, Kay kamachiykunataka tukuymanmi yachay chayachina, Shuklla Yakuta Rikuk ukuka paymi rikuna kan mashnatak kullkita mañanamantapash, chaykunamanta kay ukuka achkata kamashpami kay kamaykunataka paktachina kan.

yupay 27. Mashna kullkita rikukkuna shinallatak ashalla kullkita mañanamanta.-

Mayka runa mana kullkita charikkunamanka rikushpallami kullkita mañana kan, chay runakunamanka rikushpalla rikushpallami imakunatapash mañana kan, shinallatak tawka runakunami kay rikuykunataka rikushpa katina kan, shinallatak tukuy rikuykunatami katina kankuna, chaykunamantami shuk rikuchishpa willachina pankakunata rikuchina kan. shuk shuk ukuunami kaykunataka rikushpa katina .

tukuylla runakunamanmi kay tukuylla yakutaka paktachina kankuna, shinallatak runakunapa kawsaypami kay llamkaykunaka mutsurishkakuna kankuna, runakunamanmi kay yakumamataka kuna kan, shinapash kay kamachiyki rikukuna kan.

pachakuna ashtawan katishpa rikuchun, ama chaykunapilla sakirichunmi kay rikuykunata katichina kan, shinapash ninanta rikushkami kana kan, llamkaykunata shinallatak ayllullaktakunapa rikuykunatapashmi llamkana kankuna.

tukuymanmi kay rikuchikunataka katichishpa kankuna shinallatak shuk shuk rikuykunatami katichina kan, ayllullaktakunapashmi kay ukukunapika yaykushka kana kan, shinapash shuk shuk rikuykunapashmi taripay tukushka kana kan, chay willaymi kay kamaypi tiyakun.

kullkita charikkunaka paykunapa yakuta japita ushankuna shinapash ashallami kay yakutaka charinkuna chaykunamantami kay rikuykunataka rikushpa katina kan, chay shinami ashtawan imaykunata mirachishpa rurana kan.

Ishkay Chawpirik

Kamachiykuna shinallatak yakuman Yaykuyta Ushanamanta

Yupay 28. Pakta kamachiykuna shinallatak Mana pitapash Mitsanakunamanta.- tukuy runakunami yakutaka charina kan.

Kawsaymanta, kullki jawamanta, jari warmimanta, achikyachikmanta, llaktaymanta ima kakpipash mana anchuchi tukushkachu kan, shinapash tukuyllamanmi kay yakukunataka kuna kan, mana mitsay tukushkachu kana, ima wakllichikupipash chaykunataka anchuchinami kan.

Mamallaktaka tukuyllaman yakuta kunamantaka achkatami llamkana kan tukuyllaman paktachinamanta.

Yupay 29. Warmi shinallatak Runakunaman Yakuta Kamachiy.- tukuy llaktaykunami, yakutaka kuna kan warmipashmi kaykunapika kana kan.

Chaykunamantapash, tukuylla paktalla kanatapashmi maskan, jarikuna shinallatak warmikunamanpashmi pakta kuna kan, ayllullaktakunapashmi kaykunapika kana kan, warmikunami ashtawan alli kamakkuna kan.

Yupay 30. Maykan Ashtawan Yakuta Mutsurikkunaman Kuna.- mamallaktaka kamanami kan, shinallatak tukuy punllakunami rikukuna kan, kay tantariykunaman ama yaku illachun, chay shinami yakukunataka kuna kan.

Yupay 31. Wawakunata shinallatak Wamprakunata Rikunamanta.- tukuy wawakunata wamprakunata mana llamkaykunawan tukyachinachu kan, mana unkuchinlla ukukunamanka yaykuchinachu kan.

Paykunapa llamkayka jawa jawallami kana, shinapash ashtawanka yachaykunata, pukllaykunata, muskuykunatami charina kan.

Yupay 32. Pipash Yaykunalla shinallatak Yakuta Japinamanta.- runakunapa yakuta kamachiyka ninata rikushkami kan, shinallatak mana yakukunaka mapayachi tukunachu kan, yakumanta llamkayka allikuta rikushpami llamkana kan, kaykunataka Shuklla Yakuta Rikuk ukumi rikuna kan, shinapash yakuta llukchinamantapash paykunallatami rikuna kan.

Maykan runakunapash mana yakuta mitsayta ushanchu, yakuka tukuyllapami kan.

Yupay 33. Yakuta Wakaychiymanta.- mayka runakunapash yakutaka japita ushnam, tamyamanta, chay yakutaka ankarakunapi shinallatk shuk imapi japita ushashpapash japinallami kan. Shinapash ishkey patsak rikuytallami japita ushana kan, kaykunataka Shuklla Yakuta Rikuk ukumi rikushpa katina kan.

yakuta wakaychinamantaka, kay kitita rikuk ukumi rikushpa katina kan shinallatak shuk ukukunawan paktami llamkana kan.

PACHAMAMAPA KAMACHIYKUNA

Shuk Chawpirik Tukuylla Kallariykuna

Yupay 34. Pachamamapa Kamachiykuna.- pachamamapimi tukuy wacharin, tukuy wiñarin, shinapash tukuyta charinchik, chaykunamantami achkata yakuta mutsun chay wiñarikuna wiñashpa katichun, shinpash alli kawsaykunamantapashmi rikuna kan, pachamamapi ima ima tiyakkunatapashmi kamana kan.

Yupay 35. Yakuta Wakaychinamanta.- pachamamapash kamachiyta charinmi yakukunata wakaychinamantami pachamamapash kamachiyta charina kan.

Yakuta rikunamanta shinallatak pachamamata rikunamantapashmi kay kamachiykunaka tiyan.

a) pukuykunaka alli rikuy tukushpami kana kan, wakaychi kuskakunata, sisariykunata, rasukunata, pampakunata, mutillakunata, shinallatak jatun kucha patakunatapashmi kamana kan.

b) larkakunatapashmi chay pampakunaman kachana kanchik shinallatak ishkay kawsaykunatapashmi kaman kanchik.

c) pachamamapa wiñaritapashmi alli rikuna kanchik, mana kaykunataka wakllichinachu kanchik.

d) larkakunatapashmi kamana kanchik, mana mapayachinachu kanchik, chaykunamantami wiwakunatapash kamayta ushashun, tawka pankakunata kamayta ushanshun.

e) yakutaka mana yanka shitayta ushanchikchu, allikutami chawpichina kanchik.

Yupay 36. Yakuta Llamkaymanta.- pachamamapash kamachiyta charin chaykunamantami achkata kamay tukushka kan, shinapash achkatami rikunakun.

Yupay 37. Yakuta Tikrachimanta.- Pachamamaka, kamachiykunata charinmi, mana mapayachinachu kan kay yakukunata, yakupi kawsakkunata wañuchinka, shinallatak jiwakunata wañuchinka, chaykunamantami allikuta yakumamata kamana kan, kaykunata shinashpallami wiñachiyta ushashun.

Mamallaktami kay jawaka rikuna kan, shinapash maykan mapayashka yakuta upyashpa unkushkakunamanka mamallaktami kullkikunata kuna kan, mana wakllichinachu kan kay yakumamata.

Kay kullkita kushpaka pachamamata ña kutin allichinamantami kullkikunataka kuna kan.

III YUYAY

LLAKTAPA, AYLLULLAKTAPA, JATUN LLAKTAPA SHINALLATAK JATUN AYLLULLAKTAPA KAMACHIYKUNA

Shuk Chawpirik Tukuylla Kallariykuna

Yupay 38. Tukuyllapa Yakumanta Kamachiykuna.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna, jatun ayllullaktakuna, sapi runakunapa rikuykunamantapachami yakumamataka kamana kan, sapi runakunaka kay ushaykunatami charin:

- a) yakuta wakaychinamanta, kamanamanta, allichinamanta, allpakunataka maykan kawsakkunaman sakina kan.
- b) ruraykunapika tukuymi kana kan, shinapash tukuy rikuykunamantami rikuna kan, shinapash kay allpakunaka tantariy runakunapami kan.
- c) wakaychina shinallatak kamana chay rikuykunaka jampipapashmi rikuna kan.

- d) yakuwan samaywan chakkrurishkatapashmi sinchiyachina kan
- e) kishpina, willachina, tukuytami rurana kan kay yachaykunata sinchiyachinamantaka achkatami llankana kan, ñawpa yachaykunatami sinchiyachina kan.
- f) maymanta taripay tukunami kan, jawalla, imachiykunawanpash shinapash runakunapa yachaykunatapashmi rikuna kan, chaykunamantaka paykuna ari nikpimi imatapash rurana kan.
- g) kay yachaykunapika tukuymi chaykunapi yachakuna kan, ima ima ruraririkuktaka tukuytami yachana kan.
- h) shinapash tukuy japuktan shimikunapimi rimana kan, tukuylla jamuktashpa sakirichun.
- i) kamay shinallatak tukuylla chaypi kanamantapash tukuyllami ñawpaman llukchinkapakka llamkana kan. ima ima wakllichikkuna yakupi tiyachun tukuytami rikuna kan.

Llaktakuna, ayllullaktakuna, nipikuna, urkumantakuna, pampamantakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllu llaktakuna, paykunami llamkana kan, kay mamakamachiypi ima nikun shinami llamkana kanchik.

Yupay 39. Yakuta Kamanamanta.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, paykunami tukuy kamachiykunata charin, shinapash paykunami allpa jawapash rikuna kan, chay allpata charikkunaka paykunapa kawsayta sinchiyachinamantami kakrin.

Kay kamachiyta rurayka, mamakamchiypimi tiyakun, kaykunapashmi yaku jawaka rikukun, shinapash yakuka mamallaktapa yakumi kan, mana pipash kayta ushanllu mamallaktallami rikuyta ushan.

llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakunaka mamallaktawanmi pakta llamkana kan, chaykunamanta imachiykunapashmi tiyana kan, wakaychinamanta, kamanamanta, allichinamanta, mana chikanyachikunapashchu tiyana kan.

Tukuy yanaparishpami llamkana kan.

Yupay 40. Yakumanta Ruray, Wakaychi, Mirachiy.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna paykunaka kay Yakumanta Ruray, Wakaychi, Mirachiykunamantaka paykunapashmi chay ukupi kana kan, shinami nikun kay kamachiykunapika.

Chaykunamanta ima ashtawan mutsurishkakunata rikun, shinapash llaktakunaka kamachiyki ima nikun shinatami rurana kan, chaykunamantami larkakuna shinallatak allpaman chayak larkakunata allikuta rikuna kan.

Kay kamachiyka ashtawan ima ima mutsurishkakunatami rikun,

Yupay 41. Yakuta Ruraymanta Kamachiy.- shinapash punta imashina kaman kashka shinallatakmi kamana kan nishpami nikun kay kamachiykunapika, shinallatak llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, chay ruraykunapika tukuymi llamkana kan, yakumanta, kawsaymanta, imakuna tiyakpipash ukupillatami allichina kan, imashina mamakamachiyki nikun shinami llamkana kan.

Yupay 42. Uku Kamakkuna shinallatak shuk shuk Ari Nirikuna.- llakta ukupa kamaykuna llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, chaykunami rikuna kan, yaku imashina wachariymantami llamkana kan.

Shuk shuk, llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna paykunami yakukunamanka yaykuyta ushan paykunami kay yaku jawaka rikuna kan, imakuna tiyakpash ukupillatapi allichina kan, kaykunataka maykan shutichiy tukushkami chaykunataka rikushpa katina.

Yupay 43. Yakumamawan Samaywan Chakrukrimanta.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna paykunaka chay yachaytaka

ashtawanmi sinchiyachina kan.

Yupay 44. Sapi Yachayta Kamanamanta shinallatak awpa yachaykunata Kamanamanta.-

llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna paykunaka paykunapa yachaykunata, kawsaykunata sinchiyachinkapak kamachiykunata charinmi. Shinapash mushuk yachaykunatapashmi sinchiyachia kan.

**Ishkay Chawpirik
Tapuykuna y Chaypi Kakkuna**

Yupay 45. Tapuy Tukunkapak Mutsurishkami kan.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, kay llaktakunami ari nishpapash nina kan, paykunapa allpata rikushpami imakunatapash ari nina kan.

Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay tapuykunataka rurana kan, kay llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, paykunapimi ima ninapash tiyankuna, paykunallami imakunata nishpapash nina kan, chaykunamantaka tukuyllakunuami kamana kan,

Yupay 46. Ima Kakta Yachana, Ima Yallikukta Rikuna, Ima mana Alli Kakta Rikuna.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna paykunami ima ima yallikuktapash rikushpa kamana kan, mana chay yakumamataka wakllichinachu kan, allpapi jawami paykunaka llamkana kan, ima kakkupash tukuytami rikuna kan.

llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, paykunaka ima ima yallikuktapash yachanami kan, chay allpapi kaymanta chay tukuyllakunatami yachana kan.

Yupay 47. Yakumanta Willachiy.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, shukllayachik shinallatak tukuyllami chaykunapika kana, paykunapa allpata rikukpimi yakutaka kamana kan.

Imakuna kakkipash tukuytami willana kan, mana imakunatapash pakashpa sakinachu kan, shinapash ishkay kawsay tiyashkamanta ishkantin shimipimi rimana kan.

Yupay 48. Tukuylla Ukupi Kamanakuna.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, paykunami ashtawan rikuykunata charina kan, shukllayashka, tukuyllami kaykunataka rikunakuna kan, chay llaktakunapa ukutami yakukunaka yallikun, chaykunamantami chay ayllullaktakunaka shuk kawsayta charin shuk yachaita ruray shun tantariypi kawsan, chay shinami kay Shuklla Yakuta Rikuk ukupash chaykunataka allikuta rikushpa katina kan, shinpash tukuylla kay mamallaktapi kawsakkunapashmi rikuna kan, chaypami achka kamachiykuna tiyan.

Yupay 49. Urkupi Kawsakkunapa Kamachiykuna.- yakuwan kakkuna, shinallatak kay urkupi kawsak runakunapashmi shuk kamachiyta charinkuna, paykunapash alli charishpa, kamashpa, wakaychishpami yakumamataka charina kan. Paykunapa rikuymanta, kawsaymanta, muskuykunamantapashmi yakutaka kamana kan, kay niykunaka kay mamakamachiypimi tiyakun.

Yupay 50. Yanakunapa Kamachiykuna.- yanakunapash paykunapa kamachiykunatapashmi charin, shinapash kitita rikuk ukukunapashmi paykunawan llamkana kan, kay kamachiykunaka imata rurayta ushakkunatami yanapan.

IV YUYAY
YAKUTA JAPIKKUNAPA, RUNA KIMIRIYKUNA, SHINALLATAK TUKUYLLA
YAKUWAN KAWSAKKUNAPA KAMACHIY

Shuk Chawpirik
Mikukkunapa shinallatak Japikkunapa

Yupay 51. Yakuta Japikkunapa shinallatak yakuwan kawsakkunapa kamachiy.- Tukuyllami yakutaka japitaka ushan, runakunalla, pushak runakuna, llaktay runakuna, tantariykuna, tukuylla shinallatak ayllullaktakuna, paykunami yakuta japita ushan.

Mikukkunapash, , runakunalla, pushak runakuna, llaktay runakuna, tantariykuna, tukuylla shinallatak ayllullaktakunapashmi yakuta japita ushan.

Yakuta Japikkunapa shinallatak yakuwan kawsakkunapa, paykunaka japita ushanmi mana pipash mitsayta ushanchu, shinapash tukuyllama pakta paktami kuna kan, chaykunamanta allikuta rikushpa, yuyashpa, llankashpami kay yakukunataka chawpichina kan, shinapash kay mushuk kamachiykunapimi kaykunataka nikun.

Yakuta japikkunaka, kaykunatami yaku jawaka rurayta ushan, kay kamachiykunaka kay mamallakta kamachiypipashmi tiyakuna, shinapash kay mushuk kamachiypipashmi shina nikun.

Yupay 52. Runa kimiriykunapa Kamachiy.- runakuna, llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, paykunapashmi kamaykunata charin, yakukunamantaka tukuylla paktami llamkana kan, shinapash kay yakukunataka allimi rikuna kan, wakaychinami kan, kay willachikunaka kay kamachiykunapimi kan.

Yupay 53. Tapuykuna shinallatak Yakuta Japikkunapa ruray.- kay yakuta rikuk ukukunaka kay ima niykunata paktachichinami kan, shinapash kay tapykunaka, paska, wayra shina, sinchi shinapash shuk pachakunatami charina kan, chaykunamantami kaykunaka nin, tukuyllakunami kaykunataka paktachina kan , shinallatak kay paktachishkakuna jipaka mana yakutaka wakllichishpa sakinachu kan.

Mamallaktaka mana pimanpash mitsanachu kan, Yajuta Japikka, kullkita kunami kan, shinapash yakuta mashnata japishkamantami kuna kan, chaykunamanta larkakunata, uchilla larkakunata, jatun larkakunatami rikuna kan, shinapash kay ayllullakta japikkunaka, yakumantapash kullkita kunami kan shinallatak, mana kullkita chartishpaka, mankakunawanmi paktachita ushan, shinapash shuk runa ruraykunawanpashmi paktachita ushnakuna.

Ishkay Chawpirik Munachiy, Yachachiy, Taripay

Yupay 54. Munachiy, Yachachiy, Taripay.- Shuklla Yakuta Rikuk uku shinallatak kitita rikuk ukukunaka, kay maykan yakuta japik shinallatak kimirishkakunatapash sinchiyachinami kan, chaykunamanta kay tantariykunata ashtawan ashtawanmi sinchiyachishpa katina kan, chaykunamanta llaktaykunata, yachachiykunata, shinallatak tukuyllaman willachiykunatapashmi rurana kan, runa yakuta japikk kamachiykunatapash, yachaykunatapash, shinallatak runa yachaykunatapashmi sinchiyachina kan, kay yachaykunapika kaykunami katimuna kan, wakaychinata, kamanata, shinallatak yakuwan sumakta kawsanatami yachachina kan.

Yupay 55. Runakuna Taripanamanta.- tantariykuna, runa tantariykuna, runakuna,

llaktakuna, aylullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun aylullaktakuna, paykunapashmi kay taripaykunataka rurana kan, shinapash kay rikuykunataka katichinami kan, kullkikunata rikushpa, alli rikukta rikushpa, shinapash tukuymantami rikuna kan, ruraykunamanta, imaykunatapashmi mutsun.

Runa Taripaykunaka, tukuylla runakunami Kamachiy jawa Taripana kan.

Kay ukukunaka kashmami kay tariypaykunataka rurankuna, chaykunamantami tukuylla kay taripaykunata ruranakukkunaka sinchi sinchi imakunatapash yachakuna kan kay alli tapriypaykunata rurachun, shinapash kay kamachiy jawami kay taripaykunataka rurana kan, yaku jawaka tukuytami kamachiyna kan.

Tukuriypika, kaykunatami nin, kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka, maykan ñapaman apakuktami rikuna kan, yakukunata wakaychinamantaka alli allimi apana kan, chay rikuykunawami kay kamachiykunaka rurarina kan, chaykunamantami kay willachiyriukunaka tukullaman chayana kan,

V YUYAY

RUNAKUNAPA YAKUMANTA KAMACHIJ SHINALLATAK

MAMALLAKTAPA RURAYKUNA

Yupay 56. Tukuyllapa Ruraykuna.- Mamallaktaka tukuylla ukukunatami rikuna kan, ruraykunamanta shinallatak rikuykunamanta, chaykunamantami mana mitsaykuna tiyana kan, yakuta japinkanpakka, tukuyllami japita ushan, chaykunamantami kay

sumak llaktaykuna tiyana kan,

Yupay 57. Shullakunapa Ruraykuna.- Mamallaktaka, shinallatak kay yakuta rikuk ukukunataka alli kamachiykunawanmi rikuna kan, shinapash tukuymi mutsana, paktachina kan, kay kamachiypi imakunata nikukkunatami paktachina kan.

Yuypay 58. Yaku jawamanta Llaktaykuna.- Mamallakta, shinallatak shuklla yakuta rukuk kay ukukunami kaykunata charin:

a) sinchiyachina ayllullaktakunapa llamkayta, larkakunamanta, jatun larkakunamanta uchilla larkakunamantapash, shinallatak pachamamamanta, pampamanta, sachamanta kucha makñamantapashmi rikuna kan.

b) imaykunata ashtawa sinchiyachinamanta, alli runakunapa yakumanta

c) yakuta jichanamanta ashtawa paskashpa tukuyllaman kunamanta.

d) llaytakunata churanamanta, kullki jawapash rikunakunamanta, shinapash yakuta kamachishpa charinakunamantapashmi rikuna kan,

e) ayllullaktapa llamkayta yanapanamantapashmi sinchiyachina kan.

Kaykunata tankanamanta, atiychinamanta, rikunamanta sinchi sinchi kamachiykunatami rurana kan, llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, paykunami ashtawan kay llamkaykunataka sinchiyachina kan, shinapash kay Shuklla Yakuta Rikuk ukupashmi kay munaykunataka paktachina kan.

Yupay 59. Yakumanta Runakunapa Ruray Kamachiykuna.- Mamallaktaka, llamkak ukukunapaka kay ruraykunatami charin, kaykunataka tukuyllami paktachina kan:

a) Yakumanta Runakunapa Kamachiykunaka jawallallami kana.

b) mana tukuyllapa yakukuna paktakukpi, chay ruraykunataka sakinami kan.

c) runakunaman, tantariykunaman, shullalla tantarikçy kunapa, tukuymanni kay yakukunataka paktachina kan.

d) llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakunapa,

llamkaykunataka sinchiyachinami kan,

e) imaykunatapash allikutami ayllullaktakunawan apana kan.

f) yakukunata kutin japinamanta ruraykuna.

g) kullki jawakunapash ashtawan sinchinamanta, shinapash kay llamkaykunata paktachinamantakunapash.

h) yakukunata kutin tikrachinamantakuna.

Yupay 60. Yakumanta Runakunapa Ruray kamachita kamachinamanta.-

Mamallaktaka, paykunapa ukukunawan tukuyllama paktachina yaywanmi llamkana kan, runakunaman, tantariykunaman, shinallatak shukkunamanpash paktachinakunatami rukuna kan.

Yupay 61. Maki Jawa Ruraykunamanta.- Mamallaktaka, paypa ukukunawanka kay rikuykunatami churashkakuna kan, llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna paykunapashmi kaykunata paktachina kan:

1. Kay llaktaykunawanmi tukuyllaman yakutaka paktachina kan.

2. Willachina shinallatak rikuchina, kay punta yachashka rikuykunata, yachaykunatapashmi yachachina kan, shinapash kay tukuy yachaykunami kayn tukuylla runakunaman willachishpa sakina kan, shinapash allikuta kamana, allikuta rikuna, chay jawakunapashmi wakaychinamanta rikuna kan.

3. Tukuylla tantariykunami kay llamkaykunataka pakta llamkana kan. Paykunapallata alli kachun.

Kay ruraykunata paktachichunka, Mamallaktaka ninantanmi rikuna kan. Kaykuna alli richunka punta yachaykunawan, ñawpa yachaykunawan, shinallatak tukuy yachaykunawanmi kay llamkaykunataka rurana kan. Chaykunamantami kay ruranakuna tiyan.

a) yakukunata aysanamantaka shayachinami kan,

b) yakukunata mapayachinamantapash chay ruraykunataka shayachinami kan,

- c) alli yakuta charinamantapash kamanami kan.
- d) wasi yakukunamanta alli charinamantapashmi charinakuna kan.
- e) yaku yachay jawa ashtawan sinchiyachinamanta, shinallatak kay pachamama shukman tikrakukpipash chay jawapashmi rikuna kan, yaku chakikukmantapash, kachi mirakukmantapash, shinallatak tukuy kawsaymantapashmi rikuna kan.
- f) yakuta japikkunamanta, mikukkunamantapash ashtawanmi llamkaykunata mirachina kan.
- g) yakukunata mana yankata shitanallachu kan chaykunatapashmi allikuta rikushpa katichina kan.
- h) yaku japishka jipalla, chay yakukunatapashmi allikuta rikushpa ñakutin rikra imakunatapash ruranakuna.
- i) allpa wakllishkakunamantapash yakukunawan ashtawan allichinamantapashmi rikuna kan.
- j) yachaykunamanta, allichikunamanta, ruraykunamanta, kamaykunamata chay tukuyllamantami yanapana kan.

Japikkuna, Yakuwan kawsakkuna, chay tukuylla rikuytkunatami charin.

ishkay Chawpirik

Mirachirik shinallatak Tukuyllachirik

Yupay 62. Mirachirik.- Mamallakta paypa ukukunawanka yakukunata makñanamantami rikunakun, kay runakunapa yakukunata kamachiykunaka, tukuyllaman paktachinamantami rikunakun.

Yupay 63. Yakumanta Runakunapa Tukuyllachirik Kamachiyanta.- kay shitaykunamantaka tukuyllachirikmi chay ukupi kana. Mamamllaktaka, kay tantariyshka llamkaykunatami sinchiyacina kan, shinapash shuk ista mamallaktakunawanpahmi

paktarishka kan.

**III UMA YUYAY
IMACHIYKUNAPA KAMACHIYKUNA**

**I YUYAY
MANARAKKUNAPA IMACHIYKUNA**

**Shuk Chawpirik
Tukuylla Manarakkuna**

Yupay 64. Ñawpa Tapuy.- runakunapa yuyaykuna, llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, paykunatami imakunata tapuna kashpapash tapunakuna kan, chaykunamantami ima ruranakunatapash rurana kan, achka alli yakukunata charishpa shinallatak ashtwan yakukunata mirachinamantami runakunawan pakta llamkana kan, chay munaykunatami paktachina kan, shinapash paykunataka pipash mana mitsanachu kan, chaykunamanta kay ishkay shimikunapimi rimana kan.

Mamallaktami kay tapuykunataka rurana kan, shinapash Suklla Yakuta Rikuk uku jawapimi rikuna kan, ima llamkaykunapash yaku jawami rikuytukuna kan, chaykunamantami ima ima pachamamapi yallikuktapashmi rikuna kan,

Chay tukuyllakunamanta, kay tapuykunaka, tukuylla kamachiykunami kamachikuna kan, ama pipash chay kamachikunata yallishpa imakunatapash ruranakuchun.

Yuypay 65. Imatak rurayta Ushankuna chay Ukukuna.- kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka chay ukullami kullki jawa yakukunamanta rikunata charin,

Chay ukullami, yakutaka tukuyllaman pakta kuna, tallichun, tarpuchun, jatun

llamkaykunapa shinallatak uchilla ukukunapakmi mutsurishka kana kan.

Ishkay Chawpirik

Yaku Larka shinallatak kamashka Yaku Kuskakuna

Yupay 66. Yaku Larka.- uchilla, jatun larakunaka, kay Shuklla Yakuta rikuk ukullami kay rikuykunataka charinkuna, kay mamallaktapa ukukunapashmi kaykunapika takarinakunkuna. Shinapash kamashka yaku kuskakunatapashmi rikunakun, chaykunamantami alli yakuta shinallatak sumak yakukunatami charina kan.

Shuklla Yakuta Rikuk ukuka, paymi pachamama jawapash rikukuna kan, llamkaykunamanta, talliykunamanta, tukuymantami kamachiy jawa rikukuna kan, tukuy llamkashka jawami kay willachiykunataka willachina kan.

Jatun, uchilla, larkakunata wakaychinamantapashmi kay llamkaykunawanka rikunakun, shinapash tukuy llamkaytami ashtawan sinchiyachinakun.

Ima llamkaykunapash kay larkakunataka mana takarinachu kan.

Kay Shuklla Rikuk ukuka payllami imakunatapash rikushpa alli nina kan mana alli nina kan chaykunamantami kay llamkaykunaka alli apay tukushka kana kan.

Kay kamachiykunapika, shuk shuk yuyaykuna, rikuykuna shinallatak llamkaykunapashmi tiyana kan, chay jawallami yakukunataka allikuta rikuna kan.

Yupay 67. Makñachikuna shinallatak Ruraykuna.- yanka larkakunaka mana allpapi tallinkapakka alli kanchu.

Kay kamak ukukunaka mana yankata yakuta japishpa llamkaychitallaka mana niykunchu, shinapash pachamama imakuna wakllitapashmi rikuna, shinapash kimsantin runakuna rikuy ukukunapashmi mana pachamamata wakllichina kan,

Maykanpash mana chaykunata paktachishpapash, paktachi tukunami kan, paykunapash allikutami kamashpa katina kan.

Imapash allpamamata, pachamamata, yakumamata wakllichikukta rikushpaka chay llamkaykunataka uchkallami sakina kan, mana chay llamkaykunawanka katinakunallachu kan.

Yupay 68. Yakuta Kamashka Kuskakuna.- Shuklla Yakuta Rikuk ukuka, kay kitita rikuk ukukuwanmi pakta llamkana kan imakuna tiyakpipash kaykunataka alli allimi llamkana kan, shinapash kay ukukunaka yakuta sumakllata charinamantami kay ukukunaka wacharishka kan, chaykunamanta runakunamanpashmi sumaklla yakuta allichishpa kuna kan.

Kay yakuta kamashka kuskakunaka, runakunapa llamkaykunawanka paktami llamkana kan, shushunakunamanta, tarpunakunamanta, shinapash achkata yakuta tallinakunamantami, kay llamkaykunataka rikushpa katichina kan, kay kamak ukukunapa kamachiykunaka sinchi sinchimi kan, shinapash sapi runakunapa allpapi yakukunataka mutsashpami charina kan, kay runa llaktakunaka paykunapa achikyachik yakumamawanmi kawsankuna,

Allpamamata llamkakpi yakuta wakllichikukpika, kay Shuklla Rikuk ukuka allikuta rikushpami ñawpaman apana kan, shinapash kay kiti ukukunapashmi kamashpa, rikushpa kay llamkaykunataka apana kan, kay llamkaykunaka yakuta ama mapayachichun, shinallatak ama yakuta chakichichunmi kay llamkaykunataka rurankuna, shinallatak, mayukunapa jiwakunata, kuchakunata, wampukkunata, shinallatak jawalla wampukkunatapashmi rikuna kan.

Yupay 69. Mutiyashkakuna.- kay mutiyashka kuskakunamantapash kay Shuklla Yakuta Rikuk uku shinallatak kitita rikuk ukukunapashmi kay willachiykunataka willachina kan, kay kamachiykunaka ninan mutsurishkami kan, kay kamashkakunaka runa mikuykunapa shinallatak runakunapapashmi achka mutsurishka kan,

Kay mutiyashka kuskakunatapashmi kaman kan, chaykunamantaka shuk kamak ukukunapashmi yanapana kan.

Makñachishka kamashkakunataka kay llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakunami rikunakuna kan.

Kimsa Chawpirik

Munaykuna shinallatak ama Mapayachichun Kamashpa Llaktaykuna

Yupay 70. Kamayta Munaykuna shinallatak Wakaychinamanta.- kamay shinallatak wakaychi kay rikuykunatami charin:

- a) Runakunaman Yakuta Kunakapak Kamachiy
- b) tukuylla sumak kawsayta charichun, shinallatak pachamamamanpash paypa kamayta paktachichun shinallatak tukuy kawsaykunatapash rikushpa kachun.
- c) alli wakaychishka yakuta charinamanta.
- d) allpa tantarita shinallatak imakuna wakllichinchakunatapash rikushpami katina kan, shinallatak imaykuna wakllichinchakunatapash anchuchinammi kan.
- e) ima yakuta mapayachincha llamkaykunatapash anchuchinami kan.
- f) yakuta mapayachinakun ruraykunatapash sakichinami kan, ama ashtawan mapayachishpa katichun, kay sakichikunaka runakunapa, jiwakunapa, wiwakunapa, kawsayta kamankapakmi kan.
- g) yakumama ama chakichunmi kay ruraykunataka rurankuna.

Yupay 71. Yakuta Alli Allichishpa Charinamanta Tukuylla Llaktay yuyayta Charina.- kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka allikutami yakutaka alli allichishpa charinami kan, shinallatak kiti uku rikukpashmi kay llamkaypika rikukuna kan, chay rikuykunamantami kay rikuykunata charin:

a) yakumama jawa kay mushuk kawsayta ashtawan mushukyachinami kan, shinallatak runa yachaykunatapashmi sinchiyachina kan kay yakuwan ima shina kawsay yachaykunatapashmi tikrachimuna kan,

b) yakuta kamachun runakunatapashmi sinchiyachina kan, shuk mushuk yachachikunawan.

c) ayllullaktakunapash kay yakumamataka kamashpami kawsana kan, pipash ama mapayachichun.

Kamachiriy jawapashmi kay imaykuna, allpayachiykuna, yaku jawa rikuna kan, ashtawan alli allichirishka yakuta charinamanta.

Yupay 72. Munachiyta Yachachiy.- ashtawan yakuta kamashpa sinchiyachinamanta, kay yaku jawa rikuk ukukunaka ashtawanmi kay kamachiykunataka sinchiyachishpa katinakun, shinapash kay kamachiykunapika, achka munachiykunapashmi tiyanakun, ashtawan runakuna yakuta munashpa katichun.

Yupay 73. Ruraykunata Paktachiyta Rikuykuna.- kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka tukuy paktachiykunatapi paktachishpa, katishpa, llamkashpa katichina kan, shinapash ima ima yachachikunatapashmi yachachishpa katina kan, ashtawan alli alli yakukuta paktachishpa katichun chay yachaykunataka ashtawan sinchiyachishpa katina kan.

Chusku Chawpirik

Tikramuymanta

Yupay 74. Tikramuy Kamaymanta.- kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka kay kamaykuna jawami imakunatapash ruranakuna kan, chaykunamanta tukuy kay mamallaktapi kawsakkunapa jampiyamanta, alli kaymanta rikushpamimi kay tikrachiykunataka rurana kan, kay kitita rikuk ukukunawanpashmi kay rikuykunataka pakta llamkana kan, shinallatak mana pachamamata wakllichinamanta kay ruraykunataka rurana kan.

Mamallaktapa shinallatak mamallaktapa ukukunami allikuta kamashpa katina kan.

Kay kitita rikuk uku pay ukumi kay ña yakuta mikushka jipa chay puchushka yakutaka allikuta chuyayachishpa rikuna kan, ama mapa yakukunata kutin tikrachinakuchun.

Yupay 75. Ama Niykuna.- kay kamachiypika mana pitapash rikushpachu kay kamachiykunataka ruranakuna, chaykunamantami ama yakuta wakllichinamanta kay rikuykuna tiyan:

a) ama mapayashka yakukunata chuya yakupi shitachun

b) ama kay mayukunapi, kuchakunapi, yakukunapi, mutiyashkakunapi, turukukunapi, kucha patakunapi, mapayashka yakukunata mana shitanachu kan.

c) imachiyk shinallatak antakunata, mapayachinlla imaykunatapash mana shitanallachu kan, imakunatapash shitankapakka kay yachakkunawanrami rikuna, tapuna, ari nirina kan, chay jipa mana imapash wakllichincha kakkunataka shinatallami kan.

d) ima llamkaykuna mana yakumamataka mapakachinachu kan, kay kamashka pampapi, mutiyashkapi, shinallatak pukyukunapika mana shitanachu kan.

e) shinallatak ña mapayachincha imaykunatapash mana shitanachu kan, yakukunata, mayukunata, kuchakunata, jakakunata, pukyukunata mana mapayachinachu kan.

Yupay 76. Imatapash Tallinkapakka Ari Niy Tukushkami kan.- yakupi imakunatapash

shitankapakka kay shuklla Yakuta Rikuk ukuwanmi imakunatapash rikuna kan, chay rikuykunami kaykunapi tiyakun:

- a) Tukuylla alli kayta rikuk ukupa pankatami charina kan, pay ukumi ari shinka pankata kuna kan.
- b) shinapash pachamamata rikuk ukupa pankatapashmi charina kan, kay rikuykunaka alli yachashka ukukuna rikuy tukushkami kana kan, kay rikuykunami alli allpata, pankakunata, jiwakunata, kawsaykunata, wiwakunata alli charinamantami charina kan.
- c) watan kullkikunata kushka pankakunatapashmi charina kan, kay pankataka Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kuna kan, shinapash ishpana ukukunamanta kullkita kushka pankakunatapashmi charina kan, kay imay mana allikunata shitashkakunamantaka kiti uku rikukmi kullkikunataka mañana kan, kay nikunaka kay kamachiypimi tiyakuna.
- d) Ruraymanta rikuy
- e) kamak rikuk ukumantapashmi tukuylla pankakunata charina
- f) tukuy paktachiykunata rikuna kan.

Yupay 77. Ama Shitayuk Niykuna.- kay Suklla Yakuta Rikuk ukumi shuk pankata kachana kan, shinapash payllami niyta ushan ña ama shitaychikchu nishpa:

- a) kamachiy pankapi imakunata nikushkata mana paktachishkamanta
- b) kamachiy papankapi pachakunata mana paktachishkakunamanta.
- c) ashtawan allpamamata wakllichikuymanta sakichiyta ushankuna
- d) kay ñakutin tikra yaku runakunata shinallatak tukuykunata wakllichikukpi sakichita ushnakuna.

Shinapash kay c) killkapi shinallatak d) killkapi, Shuklla Yakuta Rikuk ukuka kay mamallaktapa apakkunapa, pachamamata apakkunapa, shinallatak jampi ukuta apakkunapa pankakunatami charina kan, chay pankakunawanllami kay ima wakllishkakunatapash kutichita ushan.

Mana kay pankakunata kushpaka, chunka pichka punllakunata kunkapak charin, kay

Shuklla Yakuta Rikuk ukuka kay pankakunata mañanami kan, wakllichishkakunamanta imakunatapash rikuchun.

Kay llaktay ukukunapi llamkanakunkuna mana kaykunata paktachishpa kan, wakllichishkakunamanta paykunaka kullkikunata kunami kan, ima shina kay kamachiypi nikun shina.

Ña kay tukuylla yallishkakunamantaka ña kaykunatami rurashpa katina kan.

Kay ruraykuna mana paktariypika, llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk ukuwanmi kay kamachiykunataka paktachichina kan.

Yupay 78. Rikuykunapi Yaykushkakuna, rikuykuna, Kamaykuna.- llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, paykunami kay kamaykunataka rikushpa katina kan, paykunami pakta pakta llamkashpa kamana kan.

Kitita rikuk ukukunaka, yakukuna alli kachuk allichirichunmi pakta kay ukukunawan llamkana kan, shinapash tukuy rikuykunata sinchiyachishpa katina, ama mapayachinkapakmi kay llamkaykunataka rikushpa katina kan.

Kay kitita rikuk uku paykunaka imakunatapash willachiyta ushanmi ima mana allikunatapashmi payka willachiyta ushan, ima ima mayachachishkakunata paypa kamachiykunawanka imakunatapash niykunata ushanmi, shinapash yakuta mapayachishkamanta, pachamamata mapayachishkamantapash pankakunata rurashpa kaykunataka willachita ushanmi.

Yupay 79. Yaykushkamanta, rikuykunamanta, Kamaykunamanta imaykuna.- shinapash kay rikuykunawanka tukuyllaman yakuta kunamantami kan, shinapash tarpunamanta, shinallatak tallinakunamantapashmi rikuna kan, kay rikuykunataka tukuylla runakunami katinakuna kan, kay ruraykunataka kay kamachiypimi nikun.

Kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka, kullkita, yachayta, sinchiyachita kamachiytapashmi charina kan,

Kay rikushkamanta willachiykunaka tukuyllapimi willachina kan, kaykunataka kay Shuklla Yakuta Rikuk ukumanmi kuna kan, kay pankakunami kay imakunata rurankapapash mutsurishka kan.

Kay ruraykunaka, tukuy punllami kana kan, shinapash runakuna ima punlla mañashkapipashmi chaypi kayta ushanka, shinapash kay rikuykunata rurankapak richunka kullkikunatapashmi rikuna kan, maykan yanapakkunapash chaypi paktami kana.

Chaykunamantapash, kay ruraykunaka, tukuylla runakunawan, tantariykunawan, chaykunawan paktami imakunapi kashpapash pakta pakta llamkana kan, tukuyllami kay kamaykunapika pakta llamkanakuna kan.

II YUYAY

KAMACHIY KUYKUNAMANTA

Shuk Chawpirik

Yakuta Kuna Patamanta

Yupay. 80. Yaku shinallatak Kuna Patamanta.- Mamakamachiyk imashina nikun shina, yaku llamkaymanta shinallatak Kuna Patamantaka kashnami kan:

a) runa mikuypa

c) jichankapak, wiwa upyanakunapa, shinallatak runa mikuykunapakmi kan.

a) samiy yakukuna shinallatak larkapachakuna.

b) sisarinkapak ruraykuna.

Kay patapi churashkakunamantaka pipash mana wakllichita ushanchu.

Yupay 81. Pachakuna, Imashina Sakinakunamanta.- pachamama shina rikuymantaka kashnami kan;

a) yakuta japichun sakinallami kan.

b) mikunakunata mirachiypi yakuta sakinallami kan.

Kay sakinakunaka kashnami chawpirin:

a) jatun pachata rikushpa sakinallami kan, kayka runa mikuypallami kana kan.

b) makña pachata rikushpa, allpapi jachachun, allpa llamkaypa, mikuykunapa yakutaka sakinallami kan, kaytaka 10 watapallami kuna kan, pichka watan watanmi rikuna kan, ñakutin kay llamkaykunataka muyuchinallami kan, shinapash tukuylla pankakunata paktachishpallami kaykunataka muyuyta ushankuna.

c) makñashka pachatapacha sakinamanta, mikunakunata mana sinchiyachinamantakashpaka. Pusak watatallami kunkuna, chusku rikuypimi rikuna kan, shinapash allpamama imashina rikuktapashmi rikuna kan, alli niyta ushanmi ña tukuy kamachiypi ima nikukta paktachishpallami kaykunata alli rurashka shina rikurin.

d) wakinpilla sakinamanta. Runa mikuypallami kan, sinallatak runa mikuytapashmi kamakun, shinapash puchushka yakukunatapashmi rikuna kan, kay sakiykunaka ishkay watamantaka mana yallita ushanchu. Ñakutin mana tikrachita ushanchu shukllapallami kan.

III YUYAY

YAKUTA RURAYMANTA

Shuk Chawpirik

Ima Nin

Yupay 82. Ima Nin.- kaykunaka runakuna yakuta mikuykunamantami kan, imashinatak yakutaka runakuna mikun, jichan, tarpun, shinallatak wiwakunamanpash karankuna chaykunata rikushkamantami kan.

Yupay 83. Rurachun sakinamanta.- mana yakuta japiyta ushanchu, maykan mana chayshuk kamachiypi tiyakushka ninapi kashpaka mana japita ushanllu.

Yakuta japichunka shinami sakina kan, kay a) shinallatak b) killkapi 80 yuypaypi tiyakun chaykunamanta mana japiyta ushankunachu, mashna japiyta ushan, rikuyta ushan, apayta ushan, shinallatak imakunata rurankapapash kamachiykunapimi tiyakun. Chaykunapillami kaykunataka sakita ushankuna.

Yupay 84. Imashinakunamantatak Yakuta Kuyta Ushankuna.- kaykunamantallami yakukunataka kuykunataka ushan, kay mañaykunatami paktachina kan:

a) mayman mayman yakuta chawpita ushan chaykunapillami paktachita ushan kay ima shina mamakamachiypi tiyakun shina.

b) kamay pankata rurashkapi, alli allichina yakuta charishkamanta.

c) kay Shuklla Yakuta Rikuk uku allikuta yachaykunawan allikuta paktachishkamanta.

- a) jaykata yakuta ruranamanta, shinallatak pacha ña paktashkamanta
- b) kay runa kaypi kakka rikuchun ima ima pachamamata wakllichikukta.
- c) chayshukkunaka kay kamachiypi shinallatak chayshuk uku kamachiykunapimi tiyakun.

Yupay 85. Yakumama illakkuymanta.- yakukuna mana jatun, uchilla larkakunata charishkamanta, runakunapa yakukunatami japina kan, jipallaka tarpushkakunapi jichana yakutami japina kan, chaykunamantapash wiwakunapa upyana yakutami japita ushankuna.

Yupay 86. Runakunapa Tukuchiy.- yakuta ñawpachinkapakka, mamallakta shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk ukukunami kay ruraykunataka rina kan:

- a) yakumanta llaktaykuna tiyachun shuk yuyaykunatami rikuna kan shinallatak mamallaktaka yakutapash wakaychinami kan. Chaykunamantami mamallaktaka tukuyllaman yakutaka paktachina kan.
- b) yaku imapak kakta tukuylla runakunaman willachinami kan.
- c) runakunapak mana yakuta japinakukpika kaykunataka sakichinami kan.
- d) imapak imapak yakukuna kaktapash rikunami kan, shinapash Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kaykunataka rikushpa katichina kan, payllami ari niykunatapash ushan.
- e) makñachitapash makñanami kan, maypi yaku wiñakutami ashtawan kamana kan, chaykunamantami runakunata ashtawan yakumanta yachachina kan,
- f) allpa uku yakukunatapashmi ninanta kamana kan, kay yakukunaka achkatami runakunapak mutsurishkakuna kan.

Ishkay Chawpirik

Yakuta Shuk Shukta Ruranakunamanta

Yupay 87. Pukllaypa shinallatak Allilla Kankapak Ruray.- Ari nishkakunapillami imakunatapash rurana kan, pukyukunata, larkakunata, wampukkunatapacha, shinapash chaykunamanta shuk ruraykunapapashmi, kay ruraykunaka rursrishka kan.

Yakupi Pukllaykuna shinallatak rikuriykuna, chaykunata rurachunka kay Shuklla Yakuta Rikuk ukumi rikunata charin.

Ari niykuna tiyakpika, kay ruraykunaka tukuyllatak alliyachinkapakmi imakunatapash ruranakuna kan.

Yupay 88. Sapi Runakunapa Ruraykuna.- Shuklla Yakuta Rikuk ukumi ashtawan sinchiyana kan, chaykunamantami llakta, ayllullakta, jatun llakta, jatun ayllullaktakunami paykunapa yachaykunata sinchiyachina kan,

Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kaykunataka ñawpaman katichina kan, shinapash ima ima rurashkakunatami tukuyllaman yallichina kan, mashnatak runa yachay sinchiyachishka chaykunatapashmi tukuyllaman willachina kan.

Yuypay 89. Yakupi Wampuyta Ushana.- kay ñanta puriyta ushachik ukumi kay ari niykunata kuyta ushan, shinapash kamachiyipi ima nikuktallami rurayta ushan, kay Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kaykunata willachina kan, manarak chay willayta kukpika, ima shina purinakunatarakmi rikuna kan, pikunatapash mana anchuchinachu kan.

Chaykunamantapash, wampukkunapa kamachiykunapashmi tiyan, chay wampukkuna imakunatapash wakllichikpika sakichinami kan.

Kay wampukkuna ari niy tunkunkapakka, shuk shuk kamachiykunatami paktachina kan,

mamallaktapa alli kakpillami imakunatapash rurayta ushan.

Shinapash runakunapa paykuna imashina wampukkunatapash sakinami kan, kayka wampuk, uchilla wampuk shinallatak shuk wampukkunatapashmi sakina kan.

IV YUYAY

MIRACHINKAPAK YAKUWAN LLAMKAYMANTA

Shuk Chawpirik

Kallariy

Yupay 90. Ima Nin.- kay yakukunawan imakunata ruraykuna tiyashpapash kay ruraykunaka mana runa mikuykunata sinchiyachinkapakchu kan, kay ruraykunaka ashtawan jatuna ukuman rinkapallami kan, kay ruraykunaka allpa llamkay shinallatak mikunata rurakkunami kankuna.

Shinallatak shuk ruraykunaka, mana jatuna pampamanchachu rina kan chaykunamantami yakuka shuk shuk ruraykunata charin.

Yakuka allpapi jichankapak shinallatak shuk ukukunata sinchiyachinkapakmi kan, chaykunamanta yakutaka shukman kachayta ushanmi, shuk ruraykunaka, imachiykunatapashmi rurayta ushankuna, shinapash mapayachik llamkak ukukunamanpashpi rita ushan, shinallatak allpa tukyachiykunaman, yakuta wichak, jampi yakukunata, alli yakukunata, sumak yakukunata, maykunamanpash apayta ushanmi.

Yupay 91. Mirachinkapak Kallariy Ruraykuna.- kay mirachinkapank yakuta japinaka, kay mamakamachiykunapipashmi tiyakuna kan, shinallatak runakunaman yakuka ñawpami kan, jipallaka pachamamapak yakuka tiyanami kan, llakta, ayllullakta, jatun llakta, jatun ayllullaktakunamanpashmi tiyana kan, chaykunamantami alli rikuna, alli kamana, alli wakaychinakuna tiyankuna.

Kamachiy jawapika shuk shuk tapuykunatami rurana kan, kay tapuykunaka shinami kan, wayra shina, willachishka, ari niykuna, shinallatak tukuylla runakunatami kay tapuykunataka rurana kan, chaykunamantami maykan ukukunapash kay nikuytaka katichina kan.

yupay 92. Kamaykunata Kamana.- ima ruraykunapash runakunapak mana alli karpika ima ima ruraykunatapash sakichinami kan ama ashtawan runakunata mana allipi chirachikpi, shinapash runa mikuykunatapash, larkapachakunatapash, shinallatak llamkayta mana ñawpaman apachikupika chay ruraykunata sakichinami kan.

Yupay 93. Ima Ima Ruraykunata Ruranakunamanta.- yaku jawa imakunata ruranakunamanta, kay ruraykunatami katichina kan:

- a) allpapi tallina, allpapa, shinallatak shukman kachnamanta chaypami kan.
- b) ista rikuk ruraykunapak
- c) linchiyachikta kawsachinapak.
- d) llamkay kuskakunapak
- e) jampi yakupa, yaku allichipa shinallatak mishki yakupa.
- f) shuk ruraykunapak

Kay shinami kay yakumanta ruraykunaka katina kan, shinapashkan Shuklla Yakuta Rikuk ukuka tukuylla larkakunatami rikuna kan, shinallatak tukuylla wiñarik llamkaypash chaykunapashmi rikuna kan.

Yupay 94. Alli Katichichun ari Nishka.- kamachiy nukun shina, tukuylla ima im a

ruraykunatami paktachina kan, kay ruraykuna ashtawan sinchiyachunka kay kamachiykuntami katina kan.

Yakuta japichu ushanakkunaka kay runakunallami kayta ushankuna: tukuylla runakuna, kamay runakuna, llaktay ukukuna, shinallatak shukllayachikkuna, kullkita rikuk ukukuna, paykunallami kay kullkimanta yakuta imatapash rurayta ushankuna.

Kamachiypi ima ima nikuktallami rurana kan, imapash kamachiypi mana tiyakuktaka mana ruranachu kan.

Yupay 95. Imashina Alli Katichichun ari Nishkakuna.- Imashina Alli Katichichun ari Nishkakunaka kay niykunatami rurana kan.

a) mana kay kamachiypi tiyakukkunataka jawalla yallinachu kan.

b) yaku tiyakta rikushkapachami kana, achka alli yakumi tiyana kan, shinapash kaykunaka pankapi churashkakunami kana kan.

c) kay Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kaykunata ari nishpapash sakina kan, kaykunata ari ninkapakka yachaykunata katishkami kana.

d) maykan yakuta japikukka kullkita kunami kan, shinapash maykan yakunata charikka ama yakuta mapayachinamantami rikuna kan,.

e) jaykatami yakutaka llamkana, paykuna mashna pachakunakaman nishkakamanmi llamkana kan.

f) Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay pmakakunataka ari nishpa kuna kan, kay puchushka yakukunataka allikutami ruranakuna kan, mana yankata shitanallachu kan, chaykunamanta mana yakuta mapayachinachu kan.

g) yaku jawa yachaykuanapash ashtawan alliyachishka kachun, allikuta riynamanta shinallatak allikuta llamkaymanta, kay kamachiykunatami llamkana kan.

h) Shuklla Yakuta Rikuk uku ima ima nikuktami paktachina kan kay llamkaykuna allikuta richun, shinapash shuk shuk llamkaykunapash kamachiy jawami rina kan.

i) ama larkakunata wakllichichun

j) shinapash kay kamachiypimi tiyakun.

Yupay 96.- Shukman Mana Yallichina.- kaykunataka mana rurayta ushanchu. Shinapash tukuy yakuwan kullkinatapash mana niy tukushkami, chaykunamanta tukuy yakuwan kullkinamantami ama niy tukushkakuna, yakuka mana chaykunapak kayta ushanchu.

Shuk shuklla llamkay ukukunapa yakuta japinakunapash mana allichu kan, kaykunataka mana rurayta ushanchu, allpata shukman yallichitapash mana ushanchu, chaykunamanta kay ruraykuna katichina kan:

1* allpata shukman yallichinaka mana allichu, shinallatak kulkita japinamantaka mana chaykunataka ruranachu kan, chaykunamantami kaykunata katina kan:

a) kamachiykunata paktachishkapika imatapash ruraykunata ushanmi, shinapash chaykunbaka mana imakunatapash wakllichinachu kan.

b) shinapash yallichikuna tiyakpika, kay yallichikunaka mana kay ñaka nishka rikuykunataka wakllichinachu kan, shinapash kay kamachiypi nikuktami katina.

c) shinapash kay llamkaykunaka mana shuk ruraykuna shinallatak yuyaykunataka mana wakllichinachu.

2* llaktay imachiy shukman yallichinata yaykuchinami kan, kay imakunata mañakukpi chaypimi yaykuna kan.

3* kay yallichikunata ruranakupika tukuytami willachina kan, chaykunaka tukuy kamachiykunatami paktachina kan, shinapash, kaykunaka tukuyman willachik ukumantami rikuchina kan.

Yupay 97. Ña Kutin Tikrachiy.- kay willaykunaka ñakutin tikrayta ushanmi, shinapash kaykunaka tukuy alli rishka kashpallami tikrayta ushan, chaykunamanta tukuy kamachiypi tiyakukta paktachishpallami imakunatapash rurayta ushankuna.

Yupay. 98. Mushukyachishka.- shuk riytallami mushukyachita ushankuna, Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kaykunataka sakita mana sakita ushankuna, tukuy kamachiyipi ima nikuktami paktachina kan. Kaykunata mana paktachishpaka kullkikunatami kuna kan.

Yupay. 99. Tukuykllaman Yanapashpa Kullkita Kunamanta.- chayllami kay mamallaktapi tiyakukunataka ushana kanchik, mamallaktaka ninantami kushiyachina kan ashtawan kaykunata sinchiyachishpa katichun. Chaykunamantami kullkikunata shinallatak yanapayta rikuchina kan.

Yupay. 100. Shamukkunapa, kawsakkunapa, Pachamamapa Ruraykuna.- tukuy runakuna shinallatak kamay runakuna, llakta, aylluylakta, jatun llakta, jatun ayllullaktakunami kaykunataka sakina kan, tukuyta rikushpami llamkana kan.

Ishkay Chawpichik

Imaypi Wichikashka yaku

Yupay 101. Yakuta Imaypi Wichikanamanta.- shinapash kay imachiykunapai churashkakunaka shuk shuk rikuykunata katishkami kan, shinapash alliyachina, maymanta yakuta llukchishpapash kaykunaka allimi kana, mana kay yakukunaka unkuchinachu kan.

Pukyumanta yakuta japishkakunaka, shullallatakmi kaykunataka imaykunapi churana kan, shinapash kay imaypi yakuta churanakunamantaka shuk shuk willachiykunatami charina kan, chaykunamantanmi ashtawan allikuta rikushpa katina kan, shinapash llaktay rikuykunapashmi tiyana kan.

Kaykunataka tukuy runakuna shinallatak shukllayashaka runakuna, ayllullaktakuna,

tantariykuna chay tukuyllakunami yakutaka imachiypi churayta ushankuna, mamallaktaka kullki jawan shinallatak yanapay jawapashmi rikuna kan, shinapash ayllullaktakunapashmi kaykunataka rikuna kan.

Maykan kaykunata ñawpaman apakuk runakunami kaykunataka ashtawan katichina kan, shinapash ayllullaktakuna, llaktay ukukuna, paykuna ari nishpapash sakina kan.

Apiyancha, ismuncha, tantachinalla imaykunapimi kaykunataka churana kan, shinapash kay tukuylla rurashkakunaka kay kamachiykunata katishpallami allikuta rurana kan, shiapash 500 chay yakutallami japita ushana kan, chaykunamantami alli llamkaykunata paktachishpa katina kanchik.

Kay imachiypi yakuta churanakukkunaka punlla punllanmi kay willacchiykunataka rurakuna kan, kay upyashka jipallaka mana mapayachishpa sakinachu nishpami kaykunataka willachikuna kan.

Tukuy ayllullaktamanta shinallatak tukuyta yakumantaka mana chay yakukunataka mana imaypi churayta ushanchu, kay kamay ukukuna sakikpillami imakunatapash rurayta ushankuna, chaykunamanta tukuyta rikuy tukushkami kana, shinallatak tukuy katichiykunatami katichina kan chuyalla yaku kachun, chaykunamantaka kullki kunakunapash ashtawanmi mirarinka, kay yakuta imaypi churashkaka mana shinallatakchu kanka.

Kimsa Chawpirik

ALLI RURANAMANTA LINCHIYACHIK YAKU UKU

Yupay 102. Alli Ruranamanta Linchiyachik Yaku Ukumanta Niykuna.- kay runakunamanmi kuyta ushan, tukuy runakunaman, shukllayashka runakunaman,

tantariykunaman, shukllayashka tantariykunaman, kullkita rikuk ukukunaman, chaykunamanmi kuyta ushankuna, shinapash kaytaka rikunakunkami, ayllullaktakuna, shillatak tukuylla tantariykunami kayta alli katichinata rikunka.

Shuk llamkak ukukunapash kaykunataka katichita ushankunami, kay linchiyachik ukukunatapash mirachita ushanmi, shinapash kay kamachiypi ima nikuktallami shinana kan.

Shinapash kay ruraykunata rurankapakka tukuy kamachiypi imatak nikukta paktachishpallami kay charinakunataka charita ushan, shinallatak tukuy mañaykunami chay kamachiypi tiyakun.

Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay linchiyachik llamkaytaka rikuna kan, kay yakuta linchiyachikpa japishpaka mana yakumamataka wakllichinachu kan, kay jatun, uchilla larkakuntaka allikuta rikushpami llamkana kan, shinapash ashtawan uchillayachita ushanmi kay rikuykunataka, ama ashtawan yakumamata wakllichinamanta.

Yupay 103. Mutsuriykuna.- Shuklla Yakuta Rikuk ukumi payllami kay ari nikunataka katichina kan mana payta yallishpaka mana allichu kanka, shinapash kay linchiyachikkuna ashtawan mirachunka kay ruraykunatami rurana kan, shinapash maykan ashtawan mutsunakumanmi kuna kan, chay shinami kay tukuyllaman allychinkapak llamkakkunaka chaykunata rikushpami llamkana kan.

Mana runakunapa yakumamataka mapayachinachu kan, shinallatak pachamamapak kamaykunata, tukuyllapa kamaykunata, mana wakllichinachu kan, shinami kay mamakamachiypika niykun.

Yupay 104. Wasi Llamkak Ruray.- ima llamkaypi yakukunata churana kashpapash, kaykunata mañanami kan, Shuklla Yakuta Rikuk ukumi imakunata kushpapash kuna kan.

Llamkak wasikua linchiy yakukunatami rikuna kan, llakta ukukunapi rikuna kan, ima llamkaykakunatapash kamachiyykunata katishpami rurana kan, chaykunallami yakuta

japichunka sakina, Shuklla Yakuta Rikuk ukupimi imakunata ari nina kashpapash nina kan, ña kamachiyta charishka jipaka imakunatapash ruraykunata ushanmi, shinapash allpamamata rikuk pankakunatami charina kan, chay pankakunata manarak charishpaka, kiti llaktapa pankawan chay ruraykunata ruray ushanmi, shinapash shuk pankatapashmi charita ushan.

Llakta ukupi imakunata llamkankapapash kay pankakunawanllami imata ruraytapash ushanmi, jatun llakta ukukuna paykunapashmi mañayta ushankuna, jatun allpata charikkunaka pankata mutsunmi, paykunapa llamkak wasita chaykunapi churankapakka chay pankakunatami mutsunka, shinapash kay kiti llaktata rikuk ukukunawanmi pankakunata llukchina, chay kiti pankakunatapashmi charina kan, shinallatak kitilli, ayllullakta, chay pankakunatami charina kan, shinapash mana chaykunata charishpaka mana imatapash rurayta ushankuna.

Wasi llamkakman puchushka yakukuna japinallami, kay yakukunata japishka jipaka, kay yakukunata shitanami kan, ña yakuwan llamkashka jipaka chaykunataka tukuyllami shitana kan, kay pachamamata rikuk ukumi kaykunataka allikuta kamashpa katikuna kan.

Chusku Chawpirik

Yaku shinallatak Challwa Llamkay

Yupay 105. Yaku shinallatak Challwa Llamkayta alli Llamkana.- yakuwan llamkankapak pankakunata putsunmi, maykan challwa llamkaypipash, shinallatak yaku llamkaypipash, imata kamachiypi nikuktami paktachina kan, kay pachamamata rikuk ukumi kay pankakunataka ari nishpa sakina kan, shinapash kaykunataka ishkantin

paktachirishpaka ima llamkaykunatapash ruranallami kan.

Kay yakuta shinallatak challwata llamkayta ushankapakka wakin paktachikunatami paktachina kana, tukuy ima ima llamkashkakunatami kuna kan, kay kitita rikuk ukumanmi kuna kan, allpata alli churashkamantami kay pankakunataka kuna kan.

Kucha yakuwan llamkashkamantaka, ima kullkita kunatallami kana kan, kay kamachiypi mashnata nikuktallami kuna kan, shinapash kucha yakuta japinkapapash tapuykuna tiyanami kan.

Yupay 106. Ama Nina.- kay kucha makñapi ima llamkaykunapika mana llamkayta ushanchu, ima kurukunatapash shinallatak yaku kutsukunatapashmi mana wiñachiyta ushanchu, imakunatapash mana rurayta ushan, shinapash chay wiwakunata wiñachinkapakka tukuy imatak kamchiypi nikuktami paktachina kan, kay Challwa pukuchina shinallaktak wiñachinamanta kay kamachiykunata katishpallami ushana.

Pichka Chawpirik

Allpamanta Tukyachik Yakuta Ruranamanta

Yupay 107. Rurachun Ari Niychun.- tukuy allpata tukyachinamantaka tukuylla pankaunatami charina kan, chay pankakunaka kamachiy tukushkami kana, Shuklla Yakuta Rikuk ukullami ima pankakunatapash kuna kan, shinapash tukuy kamachiypi imatak nikunkunatami paktachina kan. Chaykunata paktachishpallami pankalla llamkayta ushan.

Kamay pankakunata charinamantaka, kay ruraykunatami rurana kan, shinapash pachamamapa kamay pankatami charina kan, alli imaykunatami kay llamkaykunapika rurana kan, ama imakunatapash wakllichinkapak, chaykunamanta tukuy, kay allpata tukyachinkapakka alli sumak imaykunatami charina kan, kay llaktapi shinallatak ista

llaktakunamantapash ari niy tukushkami kana kan, kay tukyachinkapak imaykuna charina kan.

Ari niykuk kamachiyta charinkapakka tukuy mañaykunatami charina kan, tukuy allpata tukyachinkapami yuyaykunata charina kan, shinallakta yakumantapash rikuna kan, shinapash, tapuykunatapash ruranami kan, chaypi ayllullakta kawsakkunatami tapuna kan.

Yupay 108. Pukyu Yakuwan Ruraykuna.- chay yakutaka mana tukyachita ushanachu, kay allpata tukyachinaka achkatami tukuy llaktata mapayachin, kaykunataka chayrak wacharikun yakukunapimi tukyachinkuna chaykunamantami mana tukyachita ushana, maypi yaku tantariy kuskapipash mana tukyachiyta ushanchu.

Kay tukyachita rikuk ukuka tukuylla pachamama alli kaktami rikushpa katikuna kan, pachamamata rikunamantaka achkatami churana kan, pachamama kamaykunaka sinchi sinchimi kana kan, chay pankakunaka alli kamashkami kana kan.

Yupay 109. Yakuta Tigrachimanta.- allpata tukyachinkapak yakukuna, maymanta yakuta japishka shinami kay allpata tukyachishka yakutaka chaymantallami tigrachina kan, chay tukuylla niykunatami shuk kamachiypimi nikun, mamallakta kamachiypimi nikun shinallatak pachamama kamachiykunapipashmi tiyakun, shinallatak pachamamapak ruraykunatapashmi rurana kan.

Sukta Chawpirik

Yakumanta Ruray shinallatak Tukyachishpa Llamkaymanta

Yupay 110. Sakirina.- tukuy yakumanta ruraykunamantallamkaykuna shinallatak

mamallaktapa allpa, chawpi allpa kucha, kay Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay rikuykunataka rikushpa katichina kan, kay kamachikunapimi kay niykunaka kan.

Kay sakirishkakunapika shuk shuk rikuykunami tiyan, shinapash yaku jawami rikuna kan, yakukunataka shuk shuk llamkaykunatami rurana kan, tawka llamkaykunami tiyan, chaykunamantami mana shukllapilla sakirina kan.

Ari nikun kamachiy pankakunatapashmi kuna kan, shuk shuk chukllakunatami shuk shuk allpapi rurana kan.

Kay ari nikun pankakunataka kaykunata rurashpallami charita ushana kan, tukuy tukuyachishpa llamkaykunami yakumamataka mana wakllichina kan, chayta ari ninakunamantaka tukuyllakuntami tapuna kan, shinallatak mana chikanyachinachu kan, maykan maypi kawsakkunata paykunatami ashtawan tapuna kan mana maykan chaypi kawsakkunataka mana anchuchinachu kan.

Yupay 111. Yakuta Tigrachimanta.- allpata tukuyachinkapak yakukuna, maymanta yakuta japishka shinami kay allpata tukuyachishka yakutaka chaymantallami tigrachina kan, chay tukuylla niykunatami shuk kamachiypimi nikun, mishki yakukunatapashmi allikuta kamana kan, ashtawanka runa mikuykunapami kana kan.

Allpa Wiratak llukchinkapak Mapayashka yakukunataka mana ña kutin chay yakumanchataka tigrachinachu kan, shinapash pachamamaka sumakllami kan, yankakumi kan, runakunata, wiwakunata, pankakunata, mikuykunata chaykunatami rikuna kan, shinapash tukuyachishka jipa yakukunataka ña shukmami shitana kan.

Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay pachamamata kamachiykuna kay rikuykunatami rikuchikrin, chaykunamantami allikuta apashpa rikuchina kan, shinapash yana yakukunta shinallatak suku yakukunata mana larka yakukunapi shitana kanchu, shinapash tukuylla pachamamata kamana kan ama unkuykuna japichun, chay shinashkakunapa jipami ña alli mana alli kakta rikuna kan

Kanchis Chawpirik

Jawalla shinallatak Allpa uku Yakukunamanta

Yuapay 112. Wakaychiy shinallatak Kamachiy.- Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay kamachiykunataka rikushpa katina kan, shinallatak kamana, wakaychina, llamkana, shinapash Tukey llamkaykunatami rikunakuna kan, kay jawalla shinallatak allpa uku yakukunata sumaktami rikushpa kani.

Chaykunamanta, maykan pankakunata charik runakunapash kay allpa uku yakukunataka mana tukyachiyta ushana kachu, Shuklla Yakuta Rikuk ukuka rikuykunataka katichishpa kana, kay mañaykunata rurashpa katikpi shinallatak mana allipak japinakukupika mana sakinachu kan, shinapash kaykuna ari nishpa sakirikpika kay kamaykunatami katina kan.

- a) kay punchayachikunaka mana yakumamataka wakllichinachu kan, kay pukyu yakunata, shinallatak tantariyshka yakukunatapash mana wakllichishpa sakinachu kan.
- b) Chaykunamantaka mana shuk tantariyshka yakukunataka mana mapayachinachu kan, maykan chayrak wiñarikuk yakukunatapash mana wakllichinachu kan.

Shuklla Yakuta Rikuk ukutami kay mañaykunataka rurana kan, imakunata llamkana kashpapash kay ukutami mañana kan, kay allita mañak pankakunataka japinallami kan, shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk ukuka kay ukumi ima llamkaykunatapash sakina kan,

paypa jawaka mana imatapash rurana kanchu.

Yupay 113. Punchayachiy shinallatak Maskankapak ari niy Kamachiy.- shinapash Tukuy mañaykunaka, tukuyllaman alli kanata maskashpallami imakunata rurana kan, shinallatak allpa uku yakukunatapash allikuta rikushpami kaykunataka paktachina kan, chayta paktachiykunata paktachipika alli rikuytami charinka.

Tukuyllaman alli kanata maskashpallami imakunata rurana kan, shinallatak allpa uku yakukunatapash allikuta rikushpami kaykunataka paktachina kan, chay paktachiyta rurakpika, kay kamachiy rikukka alli rikuywanmi kaykunataka ari nishpa sakinka.

Yupay 114. Imayalli Rikuykuna.- kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka ima punllapash, paykunapa pankakunta mañanallami kan, shinapash Tukey rikuykunatami rikushpa kantina kan, chaykunamantami kay punchayachiykunatapash allikuta rikushpa katina kan, kay allpa uku yakukunata allikutami kamashpa katina kan, shinapash mana allikuta rurakpika kay llamkaykunata sakichinami kan.

Yupay 115. Allpa Yaku Ukukuna.- Tukuy runakunami yakuta llukchinkapakka allpata utkuyta ushankuna, yakuta rikuk ukukunamanka jaykatami willana kan, kay ukukunaman willachipika paykunaka maypi allpa kakkunatami yachana kan, shinapash kay ukukunaka ima ima mana alli kakkunata ñawpami rikuna kan, ama llakikunapi urmankapak.

Kay llamkaykunata charinkapakka, shuk shuk ari niykuk pankakunatami charina kan, chaykunata mana charishpaka mana imatapash rurayta ushanchu.

Pusak Chawpirik

Kunuk Yakukuna shinallatak Istakuna Rikuk Kuskakuna

Yupay 116. Ista rikuk yaku kuskakuna.- kay llamkaykunaka allikuta rikushpami

ñawpaman katichina kan, shinapash ayllu llaktakunapashmi kay llamkaykunamanka yaykuna kan, pachamamamanta, kawsaymanta yanka sirinamanta, chaykunamanta rikushpami llamkana kan, kay Shuklla Yakuta Rikuk Ukuka chay llamkaykunatami rikushpa katichina kan, kay llamkak ukukunaka Tukey kamachiypi imakunata mañaykunatapash paktachishpallami alli wayralla llamkayta ushankuna. Shinapash kay kitita rikuk ukumi kay kamaykunataka rikuchina kan.

Yupay 117. Kunuk Yakukuna.- runakuna, tantariykuna, shukllayashka runakuna, paktarishka ukukuna, chay runakuna tantariykunami kay llamkaytaka katichita ushankuna, kaytaka mamallaktami rikukuna kan, shinallatak llakta, ayllullakta, jatun llakta shinallatak jatun ayllu llaktakunami rikushpa katichina kan, shinallatak kitita rikuk ukukunapashmi rikushpa katina kan, sapi runakuna, yana runakuna, shinallatak urkurunakunami rikushpa katina kan.

Ayllu llaktakuna shinallatak tukuyllata rikuk ukuna, kullkita rikuk ukukunapashmi kay llamkaytaka katichita ushankuna, paykunallami ari nikunatapash ushankakuna.

Shinapash shukllayarishka ukukunataka Tukuy pankakunatami mañana kan, chay pankakunaka kamachiy ari nishka jawami imakunatapash llamkana kan, kay kamachiypi imakunata nikuktallami rurana kan.

Iskun Chawpirik Shuk alli Llamkaykuna

Yupay 118. Mushuk Alli Llamkaykuna.- shukman kay alli llamkakyna rikukpika, Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi kay llamkaykunataka katichina kan, kamachiypi ima nikukkunatapashmi allikuta katichishpa llamkana kan, alli imaykunata charikpika alli llamkaywanmi aparinka.

V YUYAY
Llaktay Kamachiy Uku
Shuk Chawpirik

Yupay 119. Kamachik uku.- Shuklla Yakuta Rikuk Uku kay ukullami ima alli llamkay pankunataka ari nishpa japina kan, shinllatak yakuta rikuk ukupashmi kamachiy Jawa llamkanachina kan.

Yupay 120.- Shukllayachikta kamachiyshpa Llamkak ukuta Rikuk.- Shuklla Yakuta Rikuk Ukuka tukuy mamallaktapak llamkaktami rikukun, shinallatak yakuta rikuk ukukunapashmi kay yaku Jawa llamkaytaka rikunakun.

Yupay 121. Tantachishpa Jipalla Rikuk Kamachiy .- kay apukpak llamkak ukumanta, jipalla kamachiykunami kayta ushan, chay kamachiykunatami alli rikushpa katina kan.

Yupay 122. Rikukkunapa Llamkaykuna.- kay Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi kay makña yakuta rikuk ukumanka ari nishka pankakunata kuna kan, kay ukuka kaykunatami rurana kan, riksinata, rurana, shinallatak ari nishpa sakinakunatami rikuna kan, ñawpa rikuytika ari nikukkunatami mañana kan,

Yupay 123. Ñawpa Mañay.- kay ari nishka llamkankapak mañaykunataka kay ukukunatami mañana kan, llamkak kamachiykunatapashmi mañana kan, Shuklla Yakuta Rikuk Ukuwanmi imakunatapash rurana kan, kay niykunaka kamachiykunapimi tiyana kan.

Yupay 124. Taripay shinallatak Pankakunata ari Niykuna.- yakukunata rikuk

ukukuna shinallatak shuk ukukunapash allikuta tukuy kamachiykunata rikushpa katichina kan, tukuy kamachiypi mañaykunatami paktachina kan, taripankarak jipalla ari nina kan. Kay yakuta rikuk ukumi tukuyllata kayachina kan, maykan kay yakuta japinakukkunaka tukuyllami rina kan, shinpash kimsa kayachik pankapimi churana kan, maypi rikurinalla kuskakunapi pankakunata churana kan, ayllu lakta shinallatak jatun llakta anki uyachiypimi kaykunataka willachikuna kan, ishkay shimikunapimi willachina kan, ishkay kimsa pankata tikukkunatami churana kan, llaktay shinallatak kullki Jawa pankakunatapashmi rikuna kan,

Yupay 125. Manarik Niykuna.- ishka chunka punlla tukurishka jipa pankakunapimi llukchina kan, mana pipash manarik nikkuna tiyakpika mana kayka mutsurishkachu kanka. Yakuta rikuk ukukunami kaykunata rikushpa katina kan, chunka punlla ña tukuripika, kay punllakunapimi pankakuna ari nishpapash sakirinka.

Manarik nishka tiyakpika, shuk tantanakuymán kayana kan, mana ishkantinmanta mana ari niri tiyakpika kaykunaka pichka punllakunapimi kay rimarishkakunaka tukurinkami.

Ña taripay tukurishka jipaka, kay yakuta rikuk ukumi kay taripashka jipa ima niykunatapash willachina kan, kay willachikunataka, chunka punlla jipami willachina kan, shinapash yakumantapashmi willachina kan shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk uku linchimanmi willachina kan.

Ña kay tukurishkapika kay ukupillatami imakunatapash rikuna kan.

Yupay 126. Kamachiykunapa Shuk Niykuna.- yakuta rikunakuk kamakkunata, kay ukupillatami imakunatapash allichishpa sakina kan, mana shukmanka llukshinchu.

Llamkay ukukunata rikukkunata, kay tukuy willachikkunataka tukuyllamanmi willachina kan, shinapash kay willachiykunata shinapash mana pikunatapash mitsanachu kan.

Yupay 127. Yakuwan Kawsaykunapa Kamachiykuna.- yakuta japinamanta ariy nirishka pankakunata charishpaka, kay pankakunata charikkunaka tukuy

kamaykunatami charinkuna, shinapash mana ari niykunatapash mañayta ushankunami, shinallatak tukuy yakuta rikuk ukukunaka kay mañak ukukunata uyanami kan, shinapash manarak ari nishpallatami kay ari nikunataka rikuna kan, kay kamachiykunaka allikutami rikushpa kana kan,

Yupay 128. Jawalla Imaykunata Churakkuna.- ña wilashkamanta chunka punllakuna yallishpaka ña ñawpa mañaykunataka rikuyta ushankunami, runakuna shinallatak tantariykunami yakukunata rikuyta ushan, shinapash mana ari niykunata mañakta ushanmi, kay Shuklla Yakuta Rikuk ukullami ari nina kan.

Kay ukumi alli kakkunataka ari nishpa sakina kan, shinallatak kay kimsa chunka punllapimi kay willachiykunataka willachina kan.

Mayka chay niykunamanta mana alli kashpaka, kay kamachiy jawa mañayta ushankunami, shinapash kay mañaykunaka tukuy kamachiypimi tiyakun.

Yupay 129. Ima kallariy Ruraykunamanta Niykuna.- shuk patapi shinallatak ishkay katik ukukunami kay kamachiykunataka paktachichishpa katichina kan, kay ari nirishka kamachiykunataka allillami katichina kan, shinallatak mashna ari nishkakunata rikuna kan, chaykunamanta kay mañaykunaka allimi kana kan.

Yupay 130. Ari Nishkapa Pachakuna.- kay ari nishka pachakuna paktapi kay kamachiykunapimi tiyakun.

Shuklla Yakuta Rikuk ukullami tukuyllatak ari nina kan, shinapash llukllatallami ari nina kan, mana chaykunataka sakinallachu kan.

Yupay 131. Ari Niykunapa Tantariy.- maykan ari nishkakunataka rikushpa katinami kan, imaykunawanpashmi tariypana kan, shinapash kay yupay 81 kamachiypimi shina niykun, shinapash yakumanta, pachamamanta, runakunamanta, imaykunamanta shinallatak kullki jawapashmi rikuna kan.

Yupay 132. Imaykunawan Yakuta Alli Llamkana.- maykan ari nikkunaka, paykunallami kay yakutaka japita ushankakuna, shinpash mañay tukushkami kanka, wanllanata, pushanata, llamkanata, shinallatak kay tukuy rikuykunatami kay ukukunaka rikuna kan, kaytaka ña kutin mana allikuta rurayta ushanchu, ña kay pachakuna ña tukuriypika mana anchuchitapash ushanchu, kay pankakunataka kay mamallaktamanmi willachina kan, shinapash ña kullkikuna alli karpika chaskita ushankallami.

Mamallaktaka kaykunatami kusha nin, kay kitita rikuk ukukunaka, kay paktachiykunata paktachinkapakka, kamachiypi ima nikukkunata katishpami kay llamkaykunataka katichina kan, kay mañaykunataka mana shukman yallichita ushanachu.

Yupay 133. Sakirina, Tukuchichishka, Shukman Rurashka, shinallatak shuk Pankakunata rurashkakuna.- Shuklla Yakuta Rikuk ukuka mana ari niyta ushanmi, shukma tikrachiya ushanmi, shinallatak sdhuk pankata kachaytapash ushanmi, yakuta alli rikuktami rikuna kan, kay yakuta rikuk runa ña pay ñawpaman apakukpika allikutami katichina kan, shuk shuk rikuykunatami katichina kan kay katichiykunaka kay kamachiypimi tiyakuna kan.

Ña kushka jawa, tukurishka, shinallatak shukman tikrashka rikuykunaka, kay shuk kamachiypimi tiyakuna, kay niykunaka chay shuk kamachiy yupaypimi tiyakun, kay kamachiyka mana kullkita kuyta ushankachu, shinpash imakunata wakllichishpapash mana kullkita kunachu.

Yupay 134. Sakirina, Tukuchichishka, Shukman Rurashka, shinallatak shuk Pankakunata rurashkakuna Rikuykuna.- Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay mañaykunataka rikukuna kan, shinapash shukl shuk mañaykunatami rurana kan, chay mañaykunami kaykunapi kan:

a) kamachiypi pachakunata mana paktachikpi, shinallatak kay imachiykuna mana ari nishkapipash kay yaku jawaka mana rikuyta ushanchu.

b) pachamamata wakllichik imaykunatapashmi anchuchina kan, shinallatak kay pukyu yakukunata mana chakichinachu kan, sinallatak, kay ukuta rikuk runaka mana imakunatapash rurayta ushanchu, shinapash payka kay llamkaykunatallami katichita ushana kan, kay llamkaykunapika tukuyllami yaykuna kan.

c) ari nishkata llamkakkunaka, paykunallami kay ari niykunataka charinkuna, shinapash jiwa yakukunata, allpa yaku ukukunata, chay tukuylla niykunami kay kamachiypi tiyan.

d) ña shukman tikrachina kakkpika, kay yaku riyka llaktakunaman shinallatak jatun llaktakunamanmi rina kan, chay tukuyllamanmi yakutaka kuna kan.

e) tantariy tantachishkata rikushpaka, ashallakunami yakutaka charita ushan kan, shinapash yakukunataka allikuta rikushpami japina kan, chaykunamanta yakuta japinakunamanta, tukuylla runa kawsakkunami yakutaka charina kan, shinapash runakunapa mikuykunatapashmi sinchiyachina kan.

f) ña larka ashallayakpi, shinallatak mana tukuyllaman yakuta kukpi chaykunamanta makanakuykuna tiyakpika, chaykunata allichinamantami rikuna kan, ishkantinmanta mana ima nirikuna tiyakpipash kay llakikunataka allichishpami rikuna kan.

g) mana llakikunata allichita ushahpapachaka, kay kamachiypi ima tiyaktami churayta ushan, shinapash mana yankata rurayta ushanchu kamachiy ukupillami imakunatapash rurayta ushankuna.

h) yakuta japikuk runa shukman yakuta apakkpika, kay runa pachamamata wakllichikukpika, shinallatak runakunapa mikuyta wakllichikukpika kay ruraykunataka sakichinami kan.

i) shinallatak mashna kullkita kunatapashmi kay pankakunapika willachina kan, watan watan wallishka jipami kaykunataka rurayta ushan.

j) kamachiykuna imata nikukta mana paktachikpipash sakichita ushankunami.

k) shinallatak kamachiypi imakuna niykukta mana paktachikpika kay ruraykunataka sakichinkami.

l) ña paykunapa llamkay pankakuna ña tukurikpi sakichita ushankuna.

Shuklla Yakuta Rikuk ukullami kay paktachikunataka pakchichishpa rurana kan, chaykunamantami ima mañaykunatapash mañana kan, shinallatak kay a), b), c), d) killkakunapi tiyakunkuna, chay killkakunatami paktachina kan, kay e), shinallatak f) chay

killkakunatami shukman tikrachita ushankuna, shinallatak kay g), h), i), shinallatak j) chay killkakuna jawami kullkita kuna kan.

Shinallatak e) killkatami shukman tikrachita ushankuna, shinallatak kay yupay 136 kamachiypimi tiyakunkuna.

Yupay 135. Tukuriyk imaykuna, shinallatak alli Llamkayta katichikuna.- kaykunamantami kay rikuykuna tiyan, ima ima katichikunatapashmi katichina kan, chaykunamantami kay ruraykuna tiyan.

a) imapak nishkakuna ña tukuriypi.

b) ña pachakuna tukuriypi, shinallatak sukta chunka punllakuna ña paktakpi kay mañaykunaka ña tukurinkami.

c) nishkakunamanta, yaku ashalla rikukpika rikunami kan, ima ima mana alli kakta rikushpa llamkankapak, chaykunamanta maykan katichikuktapash rikushpami katichina kan.

d) ashtawan katin katin llakikuna tiyakpika, kay kamachiy ukukunami rikukuna kan, chaykunatami kamashpa rikunakuna kan.

Maykay rikuykunapish, yakuta japinamanta rukuykuna tiyakpi, kay rikuykunaka mana shinarita ushanchu kan kaykunaka allikuta katishkami kana, mana alli kakpi, llulla kakpi, mana yachakkapi, chaykunami kay ukukunata wakllichikkuna kan, kamachiyk ukuka shinami nin, chaykunamantami tukuyllaman paktachina kan, chaykunamantami imakunatapash paktachina kan.

Yupay 136. Tantariy, Tantachiriy, ari Nishpa Tantachiy tukushkakuna.- Tantariy, Tantachiriy, ari Nishpa Tantachiy tukushkakunataka allikutami rikushpa katina kan, kay yakuwan kawsanamanta mana pitapash llakichinachu kan, chaykunamanta mana runakunapa kamachiykunataka mana jawalla llapishpaka yallinachu kan, llamkanamanta shinallata Shuklla Yakuta Rikuk ukumi chay rikuykunata sinchiyachina kan. Shinapash kay yakuka pachamamata, allpa llamkayta, kawsayta shinallatak kullki

rikuytami rikuna kan. Chaykunamanta kay kamachiykunaka rurnakunapa kawsaypa mutsurina kan, kay kamachiykunaka, tukuyllaman paktachinakunatami rikukuna kan kay kamachiykunapi chaytami nin.

Yupay 137. Yakuta Paktachina shinallatak Chawpichina.- kay e) killkapi ima nikuktami katichina kan kay killkaka kay 133 yupaypimi tiyakuna, shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk ukuka kay kamachiykunatami paktachina kan, kay ukuka kay taripaykunata rurashpami kay willachiykunata willachina kan, kullkimanta shinallatak ayllu kawsaymantami kay rikuykunataka rurana kan, chay kamay ukuka chay rikuykunatapashmi kamakuna kan, runa mikuykunatapashmi kay yaku talliwan sinchiyachina kan, shinallatak tukuyllaman paktachinkapakmi kan, kay willachikunataka kamachiy ukumantami rurana kan.

Shuklla Yakuta Rikuk ukuka shuk pankatami yallichina kan, shinallatak kay tukuy ruraykunaka kay kamachiykunapimi tiyakun, kaykunata mana paktachiykpika, kay imaykunata mana rikunachu kan, shinapash kamachiypi mana tiyakukta rurashpaka paykunaka mana allita rurashpami llukchi tukuna kan,

Kashnami yakukunataka chawpichiy tukuna kan, kay kamachiykunata mutsashpami kay llamkaykunata katichina kan, kay ayllullakka paykunapashmi kay llamkaykunata sinchiyachina kan, kay niykunaka mamakamachiypimi tiyakun.

Yupay 138. Runa Mikuypa Rikuykuna.- kay runa mikuyta sinchiyachinkapakka, kay ñawpa kamachiykunapimi tiyakun, kay ayllu llakta tantariykunami rikuna kan, kaykunata wakllichikpika ashallapami yakuta wichanka, kay rurayka chay llamkaykunata chayllapimi shayachinka.

Kimsa Chawpirik

Yanapakkuna

Yupay 139. Pachamama Yanapak.- allapa uku kuskakunamanta yakumama llukshikukpika, rikunallami kan, mana runakuna takarinachu kan, chaykunamantami kay rikuykunaka mana runakuna waklllichina kan.

Yakukunata rikuk ukukunaka, allpayuk runakunataka pakta llamkaytami rikunkuna, chaykunamantami shukman shukman llamkayta ushkuna, chay ruraykunaka mana shuk runakunata waklllichinachu kan, allikuta rikushpami llamkana kan.

Yupay 140. Sinchita Yanapak.- kay llamkaypika ninan sinchimi kan, chaykunamanta kay yakukunata kamachiykunaka, shuk paktarishka kamachiykunatami charina kan, mana yankata imatapash ruranallachu kan.

Shinapash shukman shukman tikrashpaka kay Sinchi yanapaktaka sakichita ushanmi chaykunamantami kay kamachiypi ima ima niykkunata katichina kan, shinapash yakuta rikuk ukupa pankawanchapash riyta ushanmi.

Yupay 141. Chakrushka Yanapak Larkakuna.- tukuy allpakunami yanapay ukupi yaykushka kan, kaykunaka chakrurishka larkakunawanmi llamkana kan. Yakuta alli kamachiynamantami shuk wasikunata rurana kan, aysanamanta, pushanamanta, yaku utkunamanta, tallina yakunamanta, shinapash shukkunamantapashmi rurana kan, shinapash kaykunataka rikushpami katina kan, shinapash ayllullaktakuna shinallatak tukuyllakunami kaykunataka rikuna kan. Shinallami kay llamkaykunataka katichita ushana kan.

Mayka chay allpayuk kakkunaka, mana larkaman wiwakunata charita ushanchu, shinapash paykunapa allpa chawpita larka yallikukpipash wiwakunata anchuchinami kan, mana waklllichinachu kan, yakutaka ninantami kamana kan.

Shinapash shukman shukman yallikukpipash kay kamachiykunatapash paktachinami kan

mana chay kamachiykuntaka pawashpachu yallina kan.

Yakuta rikuk ukullami ima niykunatapash niyta ushan, kay pipapash allpakuna kanpipash chaykunataka mana rikunakunchu, llamkaytallami llamkana kan. Chaykunamanta maykanpa allaptapash mana waklllichinachu kan.

Chaykunata mana paktachishpa yakumamata waklllichikpika kullkikunata kunami kan, mana shinallachu sakirina kan, chunkamanta yallishpa imakunatapash rurashkapika chaykunata rikushpami kullkikunataka rikuna kan, chunka rikuymanta allpata llamkana karpika, chay llamkaykunataka mana sakinachu kan, chaykunata rurashpaka kullkita kunami urman, yakuta rikuk ukukunami kay kullkitaka mañana kan, chaytami nikun kay runa kawsay kamachiypi.

Yupay 142. Takti Yanapak.- yanapakkunapak takti yakumanta rikushpaka, chaykunataka ninantami kamana kan, chchuyallatami charina kan, shinallatak tukuy imatak kamachiypi nikuktami paktachina kan.

Maykan kay yanapaykunata charishpaka, tukuypa ñankunatami rikuna kan, shinapash mana munak mana munakmi kay llamkaykunataka rurachina kan, chaykunamantami kay yanapaykunaka mana pitapash wakchina kan.

Yupay 143. Larkata Yanapakkuna.- kayta rurankapakka, yakuta llamkanata yachanami kan, shinapash tiyashka larkakunatami allikuta yanapana kan, shinapash mashna alli kay tiyakpipash chaykunatami ashtawan sinchiyachina kan, shinapash ashtawanmi shuk wasikunata rurana kan, chay wasikunata rurashpa waklllichikpika, kay kamachiykunaka kullkita mañankami.

Maykan shukman tikrachiykuna tiyakpipash yaku rikuk ukumantallatami imakunatapash rikunakuna kan.

Yanapakkuna tiyarpika chaykunatapashmi shukman rikuna kan, chay shinami yaku jawaka ninanta kamashpa charina kan, chaypakmi kay ukukunaka tiyankuna.

Yupay 144. Allpayuk Yanapak Kamachiykuna.- allpayuk runaka paypa kamaykunata mañayta ushankunami, imapash talliriy, mapayachiy shinallatak shuk imakunapash wakllichiy tiyakkunapika chaykunataka allikuta rtikushpami katichina kan, chaykunamantami, llamkay, wakaychiy, rikuy chaykunatami kay yakuta rikuk ukukunaka rikushpa kan, shinapash kay ukukunaka kay llamkaykunata ninka llamkaychik nishpa, shinallatk shuk pachakunapashmi tiyan kay llamkaykunata tukuchichun, ima pacha kallarithkamantami yupashpa kallarikuna.

Yupay 145. Mana Alli Ruraykuna.- yakuta rikuk uku shinallatak kitita rikuk ukunapashmi kay rikuykunataka pakta rikushpa katinakun, chaykunamantami allpa llamkaytapash sakichina kan, shinallatak tukuy llamkaytami sakichina kan, chay kuskakunapika yakupa wasi kashkatallami rurana kan, chay llamkaykunaka pitapash mana wakllichinachu kan.

Yupay 146. Shukpa allapakunata Larka kallpakkunamanta.- kay allpayuk runaka paypa kamaykunatapashmi charinkuna, chay paykunapa allpapi kallpakuk yakutaka wasi ruraykunapallami kay yakumamataka japina kan, mana shuk llamkaykunapak japinachu kan, shinallatak wiwakunaman karankapakllami kay yakukuka rurarithka kana, mana yakuta shayachinachu, shinapash mana yakutaka mapayachinachu kan, kay kamachiykunataka pakta paktami llamkana kan. Kay niykunata mana paktachipika kay kamachiyllatami llakichinka

Yupay 147. Yanapay Tukutiykuna.- kaykunamantami tukuriyta ushankakuna:

- a) maykan yakuta mañashka mana tukuchita ushashkamanta
- b) mana imamantapash watata charikushkamanta
- c) ña paypa llamkayta tukuchishkamanta
- d) yakuta shukmanrak llamkakushkamanta
- e) ña pachakuna tukurishkaman.

Yupay 148. Tukuriypi Imaykuna Rikurin.- ña tukurishka nishpa sakirishpaka, tukuy ima ima wakllichishkakunatami allichishpa sakina kan, shinapash shukpa allpata wakllichishka kashpapash allichishpami sakina kan.

Yanapay kamachiykunaka, kay yuyaypimi tiyakun, mamallakta uku llamkakunapashmi rikuna kan, chaykunatami ashtawan sinchiyachishpa katinakuna kan.

Yupay 149. Kullkita kunkunamanta.- wakllichishkakunamanta kamachiy jawa kullkikunata kunami kan, kay kullkita kunamanta ruranakunaka, tukuyllata kamak runakunapapimi rurana kan, chay willachiykunapimi tukuy kachiykuna tiyan.

Kay kullkikunataka maykan mañakunmanmi kuna kan, shinallatak mana kaykunataka anchuchinachu kan, mana chikanyachishpa kullkikunata kunachu kan, chayta rurakpillami kay kamachiyka alli kanka.

Chusku Chawpirik

Llakikunata Allichinamanta

Yupay 150. Llakikunata allichinamanta.- allpayuk runakuna llakikunata allichinamantaka, kay tukuylla mañaykunata rurashpallami kay llakikunataka allichina kan, shinallatak shuk allichinakunatami rikuna kan, kay allichikunataka yakuta rikuk ukukunami rurana kan.

Yupay 151. Allchinkapak Chawpichinakuna.- allpayukkunaka allpata llamkanami kan, kay allichikunataka kay kamachiykunapimi niyakun, shinapash chawpirikkunatami rurana kan, paykunapa ima ima piñarishkakunatapashmi chay rikuriypi nina, shinallatak tukuylla ima llakichikukkunatapashmi rurana kan, kay chawpichik runakunaka kamachiy ukumantami llamkana.

Kay llakikunaka, shuk punllakunapaka mana achkata sinchiyana kanchu,

chaykunamantami kay kamachiykuna allikutami allichina kan, chay kamachiykunami willakun ima ima yakuta llamkanamanta, kay tukuylla llakikunataka kamachiypi tiyakuktami rurana kan.

Shillatak tukuymanta, ña ishkantinmanta ari nishkakunapika imaykunata rikushpami kay llakikunataka allikuta rikushpa paktachina kan, shinallatak yakuta rikuku ukukunami ashtawan imakunatapash sinchiyachishpa rikuna kan, kay ukukunaka paykunami imakunatapash yachana kan, ishkantinmanta ari nirishkakunataka kay ukukunaman willachinami kan, shinapash chay jipallaka tukuykuna yachanchuka tuyllamanmi willachina kan.

Ña chaykunata willachinkapakka tukuypimi willachina kan, ña tukuyta tukuchishka jipaka kay allichina imaykuntami rurana kan, ishkantin llakirishkakunaka kamachiykunapi rikushpami imakunatapash rurana kan.

yupay 152. Sapi Yachaywan Allichinakunata rikuykuna.- llaktak, ayllu llakta, jatun llakta, jatun ayllullakta, tantariykuna shinallata pampapi kawsak runakuna paykunapashmi kay llakikunataka allichina kan, paykunami kay allichikunatapash rikuna kan, kay niykunaka kay mamakamachiypi shinallatk kamachiykunapimi tiyakun.

Pichka Chawpírik

Ari Niykunamanta Ñawpa Allichiykuna

Yupay 153. Jawa Ñawpachiy.- shuklla Yakuta Rikuk ukuka kay tukuylla kamachiypi tiyakuktallami rurana kan, kaykunataka shukmantami mañana kan, ña ari nirishpa sakirishpallami ña kaykunataka imakunatapash ruranakuna kan, shinallatak kullkita kunamantakunapash, allikuta rikushpami kullkikunataka rikuna kan kaykunataka ari nishkakunatapi imakunatapash rurana kan, kaykunaka runakunapa mikuykunapami

ñawpa kana.

Mana ari nikkuna tiyakpika, chaykunamantaka tapuykunami tiyan, kaykunataka kamachiykuna ukupimi rurana kan, tukuylla runakunami yachana kan.

Yupay 154. Kullkita Kunamanta.- maykan yaku llamkaymanta wakllichi tukushkakunaka, llakta ukukunata mañayta ushankunami, chaykunamanta yakuta mikuyka runakunapaka ninan mutsurishkami kan, maykan llaki tukushkakunaka paykunaman kullkita kunami kan, shinapash runakunaman yakuta kuna kan, chaykunamantaka yakukunata kunami kan, imakunata wakllichishkakunataka allichishpami sakuna kan.

Ari nishpa sakishkakunataka, ima ñawpa mutsurishkakunatami rurana kan, chaykunataka pachamamata, kullkita, runa kawsakkunatami rikuna kan, kamachiyki tiyakuk kamaykunatamin kamana kan, yaku jawa kamaykunatami rurana kan.

Yupay 155. Ama Ariy Niyta Shukman Tikrachinamanta.- imakunapipash mana shukma tikrachita ushanchu, chaykunamanta alli llamkaykunatapashmi rikuna kan.

Yupay 156. Shukman Ariy Niyrishka Llamkakykanta Anchuchina.- shuk rikuykunamanta kay shukka Yakuta Rikuk ukumi kay mañaykunataka katichina kan, shinallatak shuk shukmi kaykunataka rurana kan, chaykunamantami kay yaku mayta rikukukkunata alli katichina kan, kayta rurankapakka, ari nirishka kamachiykunami tiyana kan.

Chay jawapi churashpaka, wakin wakin kullkikunatami churana kan, shinallatak mana tapuykunata rurashpaka kullkita kunami kan, shinapash imaykunata, kawsaykunata, shinallatak pachamama wakchichikunatapashmi rikukunkuna, shinapash tukuylla runakunatami allichina kan kay yakumamaka ninan mutsurishkami kan.

VI YUYAY
Kullki Kamay

Shuk Chawpirik
Tukuylla ari Niyrik

Yupay 157. Kullki pankata Mañankapak Tukuy Rimayta Churarik.- yakuta runakunapa shinallatak ukuykunapami kankuna, shinapash kaykunataka mana jatuyta ushanllachu kan, kay yakumamaka mamallaktapami kan, mana pipash ñukapa niyta ushanllu.

Chaykunamanta, llamkay rikuykunamantaka, kamanami, wakaychinami, kay Shulla Yakuta Rikuk ukumi kay katichikunata rikukuna kan, yakuta rikuk ukukuwanpashmi paktachirishpa rikuna kan, shinallatak larkata, jatun uchilla larkata rikukunawanpashmi kaykunataka rikushpa katina kan, kay allichiykunatami rikuna kan, shinapash llamkaykunata, pachamamata, kullkikunatapashmi rikuna kan, chaykunamantami kullki pankakunatapashmi rikuna kan.

Yupay 158. Yanapariy shinallatak Kullkiyachik.- mamallakta uku shinallatak chayshuk kitita rikuk ukukunawanmi pakta llamkana kan, shinallatak ayllullaktakunawanpashmi llamkana, kay ukukunami kay yanapariy shinallatak kullkiyachikkunataka rikushpa katinakun, shinapash kay willachiykunaka tukuylla runakunapami mutsurishka kana kan. Shinallatak ayllullaktami kay mañachiykuntaka mañachishpa katina kan.

Yupay 159. Tukuyta Kushkamanta kay Kullki panka tukuyllata Rikuk.- kay tukuyta kushkamanta kay kullki panka tukuyllatak rikuk ukuka, chaykunamantami kay llamkaytaka katichishpa rikuna kan, shinallatak imashina pukyukunata shinallatak larkakunata imashina kaman shinallatakmi kamashpa katina kan, chaykunamantami kay yachaykunata yachachishpa katina kan, ninantami pachamamata kamana kan.

tukuyta kushkamanta kay kullki panka tukuyllatak rikuk ukuka kullki jawapashmi rikukun, shinallatak shuk rikuykunamantapashmi rikushpa katikun.

Shinallatak kay shukllayashka ukukunatapashmi rikushpa katina kan, mana yankata sakinallachu kan, shinallatak aylullaktakunapashmi kay rikuypi kana kan.

Yupay 160. Yakuwan Mikushka Llamkashkamanta kullkikunata kuna.- kay kullki pankakunaka, kayshuk chayshuk llamkaykunamanmi rina kan, kay llamkaykunataka runakunapa kawsaymanmi allikuta apashpa katina kan, shinallatak kamachiykunapika yakumamata allikuta charishpa charinakunatami Niykun. Chayta rurashpallami kay yakumamataka kamachiykunata ushanakuna kan, chaykunata mana rurashpaka mana imamanpash Chayanta ushankachu.

Shuklla Yakuta Rikuk Ukuka kay kitita rikuk ukukunawanmi allikuta pakta llamkashpa katichina kan, shinapash achkatami ayllu llaktakunapash llamkana kan, chaykunami mashnata kullkita mañashun niykunata ushankakuna.

Imashinakuna kashpapash, kay kullki pankataka rikunami kan, alli apayta shinallatak yakuwan alli lamkanamantami allikuta rikushpa katina kan.

Yupay 161. Katik kamachiykuna.- Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi kay llamkaykunataka allikuta rikushpa katichina kan, shinallatak ayllu llaktakunawanmi pakta llamkana kan, kay niykunami kamachiykunapi tiyakun, kay niykunaka shinapash yankami kan mana kullkita kunachu kan.

Ishkay Cahwpirik
Japishkamanta Kullki pankawan Rikuykuna

Yupay 162. Yakuwan Kawsak Kullki Pankakuna.- ayllukunaman shinallatak yakuta rikuk ukunami allikuta rikushpa takina kan.

Yupay 163. Kullkipankamanta Rimaykuna shinallatak runa mikuykunata ashtawan sinchiyachinamanta.- kay rimaykunaka allikutapacha rikushpallami katina kan, mikuykunata kamachiynamantaka kay rikuchiykunatami katina kan:

- a) imay llamkayukkunapa
- b) pukyuta kaachiynamanta, shinallatak jatun, uchilla, yanka larkakunata rikunamanta, shinallatak shukman shukman rikuykunata rikuna kan.
- c) Maykaman kullkita kuyta ushankuna
- d) Allpamanta shuk shuk kullkita kunamanta

Yupay 164. Japishka Imaykunamanta Kamachiykuna.- kay kamachiyamanta rikuykunaka, kay yakuta japik runakunatami rikushpa katina kan, kay kamachiykunapimi rikuna kan, kay kullki mirarikuna mana yakuta japikmanka mirarinkachu. Shuklla Yakuta Rikuk Uku chay ukukunatallami kay mirarishka kullkikunataka kuna kan.

Kimsa Chawpirik
Yakuwan Mikushka Llamkashkamanta kullkikunata kuna

Yupay 165. Yakuwan Mikushka Llamkashkamanta kullkikunata kuna.- yakuta rikuk ukukunallami kay ari niykunataka kuna kan mana shuk ukukunaka kuyta ushankachu, chaykunamanta kaykunami churarinka, kamachiykunallami mashnata kullkita mañashun niykunata ushankakuna, kullkita kunamantaka kay rikuykunapimi katina kan:

- a) alli rikuykunamanta, llamkaymanta, shinallatak alli charinakunamantami rikushpa katina kan
- b) kullki panka rikukkunawanmi kaykunataka rikuna kan, shinallatak jatun, uchilla larkakunatami rikuna kan, chaykunataka ninantami kamashpa rikuna kan.

Kay kullki panka rikukka kullkita allichinkapakka ari nishka pankakunatami charina kan, chay rikuykunamantami llashak kullkita kushpa paktachina kan, shinallatak pachamamata, kawsakkunata, chay patakunata rikushpami allikuta katichina kan. Mana pawayta ushanachu kan.

Yuapay 166. Yakuwan Mikushka Llamkashkamanta kullki Pankakunata kunamanta.- Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi kay llamakaykunata katichishpa katina kan, shinapash kaykunataka yachaykunata katishpallami imakunatapash rurayta ushankuna, shinapash kay katichiykunataka yachaykunawan, kullkikunamanta, shinallatak kawsakkunamantami kay rikuykunaka rikushpa katina kan, chaykunatami kay rikuykunapashmi katichina kan.

- a) kullki llamkanakunamanta ari niykuna
- b) larkakunta shinallata jatun uchilla larkakunata kamanamanta rikuykuna shinallatak shuk rimaykunamantapash.
- c) Allpakunapi shuk llamkaykunatapashmi shuk llamkaykunata churana kan.
- d) Alli mana allpata rikunamanta.
- e) Alli kуска allpakunawan llamkanakunamanta.

f) Allpawan llamkashpa wakllichiykunamanta shinallatak yakuta japita ushanakunamanta.

g) Yakuta llamkankapak imaykunata charinamanta

Kamachiy jawaka, yachaykunata ruranami kan, shuk shuk mañaykunatami rurana kan, mana chaykunawanllachu sakirina kan.

Yupay 167. Yakuwan linchiyachishka, Llamkashkamanta kullkikunata kuna.-

Yakuwan lichiyachik Llamkashkamanta kullkikunata kuna, tukuylla kaykunata charichunmi rurashkakuna kan, shinallatakmi kay mañaykunaka kana kan.

Lichiyachik yakukunawan llamkashpaka kay rikuykunatami paktachishpa katina kan, shinapash kaykunaka pakta pakta chakkrurishkami kana kan, kamachiy niykun shinami kay kullki pankakunataka kuna kan.

Yupay 168. Yakuwan yanapashka kullkikunawan Llamkashkamanta kullkikunata kuna.-

Shuklla Yakuta Rikuk uku yachay Jawa, kullki Jawa, shinallatak kamachiy jawami llamkana kan, kullki pankakunata rikushpami katichina kan, shinapash kullkiwan ari niykunapashmi tiyana kan, chaykunamantami alli kullki pankakunata rurashpa kanchik.

Yupay 169. Yakuta imaykunawan Llamkanamanta.- kay yakuwan, imaykunawan,

runakunwan llamkaykunaka tukuyllaman allikuta rikushpami kay llamkaykunataka tukuchina kan, chaykunamantami shuk ñantallami katina kan, Ecuador mamallaktakunaka, kullkikunataka kay yakumamapi wakaychinami kan, shinallatak kay Tukuyllapa Wiñaritamanta Llamkanakuna, paypash shinallatak, mamallaktapashmi kay llamkaykunata rikushpa katinkuna, chaykunallami kay llamkaykuka ashtawan mirarishpa rinkakuna.

Chusku Chawpirik

Llaktaykuna shinallatak tukuyllaman kunamanta

Shuk pata mirka killkakuna
Tukuyllapak llaytakuna

Yupay 170. Yakumanta Tukuyllapak llaktaykuna.- kay yakumanta llaktaykunaka, kay shuk shuk riykunatami charinkuna:

- a) tukuylla runakunaman yakuta kunamanta
- b) tukuyta rikushpa yakuta rikushpa katinamanta, shinallatak katishpa katishpami kay rikuykunataka katina kan.
- c) Punta runa yachaykunata tikrachinamanta, shinapash kuna yachaykunawanpashmi kay yakutaka allikuta rikushpa katina kan, chayllami kay katichiykunataka katichita ushankakuna.
- d) Ishkanchirik yakukunata pakta pakta churanakanamanta, ima shina ima shina ushaykunata rikuchishpami llamkana kan.
- e) Yakuta Alli allichinamatapashmi rikuna kan, chaykunamantaka mana yakumamataka mana mapayachinachu kan.
- f) Pachamamata wakaychishpa charinamanta, shinallatak yakukunata, sachakuta, pampakunata, mutiyashkakunatami rikushpa kana kan.
- g) Ashayachina, maypi llakikuna tiyakpipash chay llakikunataka ashallachinami kan, ama ashtawan llakiyarishpa richun.
- h) Yakuta imashina rurakkunata rikunamanta, shinapash tukuyllaman yakuta paktachinamanta, shinapash ashtawan uchilla uchillalla allpawan llamkakkunamanmi kay yakukunataka kuna kan.
- i) Kullki pankata shinallatak shuk rikuykunatapash alli pankata charinamanta

- j) Tukuy llamkaykunata ashtawa sinchiyachinamanta, shinapash kay yakukunata tukuyllamanmi kuna kan, mana shukllapalla kayta ushanachu.
- k) Allikuta yakuta japishpa tallinamanta, shinallatak pankakunatapash punllayachishpa charina kan.
- l) Willachina mushk kawsaykunata yakuta imashina rikukmanta, shinallatak pachamamata, wakakunata, sumak sachakunata, shinallatak tukuytami rikushpa katina kan.
- m) Tikrachinamanta ñakutin yachakunamanta, shinallatak maykan chaypi kawsakkunata yachachinamanta, shinallatak yakuta japikkunatapashmi rikushpa katina kan.
- n) Yakuta tukuyllaman paktachinamanta.
- o) Llaktakunaman, ayllullaktakunaman, jatun llaktaman, jatun ayllu llaktaman shinallatak panpa runakunamanpashmi kay yakukunataka pakta pakta kuna kan.
- p) Ashtawan kay llamkaykunata sinchiyachinamanta, ama yankalla kachunmi kay llamkaykunataka sinchiyachispa katina kan.
- q) Tukuy yachaykunata ashtawan sinchiyachinamanta, wakaychinamanta, charinamanta, kamanamantami kay yachaykunataka sinchiyachina kan.
- r) Shinallatak kirukunata tarpunakunamanta, ashtawan kucha patakunata mirachinamantapashmi rikushpa katina kan.

**Ishkay pata mirka killkakuna
Tukuypa Imaykunamanta**

Yupay 171. Tukuypa imay kamachiykunamanta.- mamakamachiypi imashina

tiyakkunawanmi llamkana kan, yakuta imaykunawanmi llamkana kan, runa mikuykunapa alli kanamanta yakuta tallina kan, kaykunaka ninan mutsurishkami kankuna, kaytaka ayllullakta shinallatak llaktay runakunallami mañaykunata ushankuna.

Ama yaku pampachun kaykunatapash rikunami kan, kayta rikunamantaka mamallaktami rikushpa katina kan, kaytaka shukllayashka tantariykunamanpashmi kuyta ushankuna, shinapash shuk shuk mamallaktapa ukukunatapashmi kachayta ushankuna.

Shuklla Yakuta Rikuk Ukullami kay llamkaykunata ashtawan ñawpaman kachashpa katinakan, shinapash ayllullaktakunawanmi pakta kay llamkaykunataka rurana kan, chaykunamantami yakutaka tukuyllaman paktachina kan.

Yupay 172. Kamachiyanta alli Katichinamanta Rikuykuna.- Shuklla Yakuta Rikuk ukuka kay rikuy jawaka payllami rikukuna kan, shinallatak shuk pay shinashinashnalla ukukunapashmi llamkana kan.

Kitita rikunakuk ukukunapashmi llamkanakun, shinallatak ayllullaktakunapashmi mana anchurinachu kan, kaykunaka kamachiy jawami tiyakun chaykunapimi kay mamakamachiypi tiyakun, mana pikunatapash anchuchinachu kan, kay imaywan llamkakkunatapashmi rikuna kan, chay tukuyllataka kay Shuklla Yakuta Rikuk ukullami rikuna kan.

Kimsa pata mirka killkakuna

Tukuyllapak yaku shinallatak Alli Pachamamata Charinamanta

Yupay 173. Tukuylla imaykunata Japinamanta.- yakuta kacharinamanta shinallatak pachamamata alli charinamantaka tukuylla ukukunami allikuta rikushpa katina kan, shinallatak kay ukukuna, llaktay ukukuna, ayllullaktakuna chay ukukunami kay rikuytaka rikuna kan, kay ukukunallami ari niykunataka sakinkakuna.

Yakuta kacharinamanta shinallatak allichinamanta, wakaychinamanta, apanamanta, mikunakunamanta, llamkaykunamanta kay ukukunallami rikunata charinkuna.

Alli yakumi nishpa alli kay pankakunata rikuchinami kan, kaytaka jampi Wasi ukullami kay ari nikunata kuna kan.

Pachamamata alliyachinamanta kay llamkaykunatami katichina kan:

1. ishpana ukukunamanta: japinamanta, apamanamanta, allichinamanta, puchushka yakukunamanta yakuta chuyayachinamantami rikunakun.
2. Yakumi ishpana kachanamanta. Japina, apanamanta, tanya yakuta katichinamantapash.

Kay ishpana ukukuna yakupi kachanakunaka mana maykan yakuwan chakruyta ushanchu kan.

Chay tukuy rikuykunamantami kay llamkaykunataka allikuta rikushpa katina kan, tukuylla llamkaykunami kay kamachiykunapi tiyakuna kan.

Yupay 174. Runa Mikuypa Nishpa Willachinamanta.- yakuta japichu niykunaka, shinami ayllullaktakunata shinallatak kay llaktay ukukunata rikuna kan.

Manarak yachaykunata shinashpa yakuta kushpaka mana allichu kanka, chaykunamanta, chay mañaykunataka paktachinapachami kan, chaykunamantami kay pachamamata shinallatak kawsayta, kawsaykunata rikushpa kay ari niykunataka kuna kan.

Shinallatak tukuy runakunamanmi kay yakukunataka kuna kan, chay kuykunataka kitita rikuk ukumi kuyta ushankuna, kay kamachiypi ima nikuytallami paktachina kan.

Chusku pata mirka killkakuna
Yakuta Tallinamanta

Yupay 175. Yakuta mayman Tallinamanta.- runakunaman yakuta tallinaka, kay ayllullaktakunata shinallatak kay mamallakta ukukunatami mañana kan, kay mañaykunataka shuk allikuta rikuk ukumi kay rikuykunataka katichishpa katina kan, kay willachikunaka

Ari niykuna tiyapkika, kay larkata tallinamantaka kaykunatami rikuna kan, kay ari nishka kamaykunatami rikuna kan shinapash chay kamachiy jawallami imakunata rurashpapash rurana kan,

Yupay 176. Yakuta Tallinamanta Tukuyta Rikunamanta.- yakuta tallika sumak kawsayta allichinamantaka allimi kan, shinapash kay ruraykunaka allikuta sisarinamantami kaykunataka katinakun, shinallatak yakuta japinamantaka shuk yakuta rikuk ukumi kaykunataka rikukuna kan, chay niykunaka kay kamachiykunapimi tiyakun. Kaykunatami charin kay llamkaykunata katichinamantaka.

a) yakuta tallinamantaka ashtawan sinchiyachishpa katina kan shinallatak runa mikuytapashmi sinchiyachina kan.

b) ashtawan llamkaykunata mirachinamanta, kaykunataka ismunlla wanukunawanmi imakunata rurana kashpapash rurana kan, kay llamakayka kay mamallaktapi shinallatak ista llaktakunaman kachankapakmi mutsurinkakuna.

c) shinallatak sumaklla kaykunatami charina kan, mayka maykan yakuta jichanakunkunaka mana llakichinata maskanachu kan, shinallatak allpamamata rikushpa kamanami kan.

d) wakaychina shinallatak llamkaykunata, kachiyachikta, mapayachikkunatapashmi rikuna kan.

e) ashtawan mushuk llamkaykunata tankanamanta, chaykunata ashtawan alli kachanamantaka mushuk imaykunatami sinchiyachishpa kan, shinapash kawsaykunata

rikushpami kay llamkaykunataka tankana kan.

f) ashtawan llakta ukukunaman llamkayta kunamanta.

g) ayllullaktakunata ashtawan sinchiyachinamanta.

Yupay 177. Llaktaykunapa Llamkaykuna shinallatak Runa mikuykunata sinchiyachinamanta.- kay mamallaktami kay yakukunata tallinamantaka rikukuna kan, shinallatak kitita rikuk ukukunapashmi rikushpa katina kan, chaykunata tankanamantaka kaykunatami katina kan.

a) mushuk tallinakunata mirachinamanta, shinapash ashtawan mushukyachinamanta, kay rikuykunawanka ayllullaktakunatami rikushpa kamana kan.

b) ari niykunatami kuna kan, paykunapash allikuta llamkashpa katichun, shinallatak ayllullaktakunapa llamkaykunatami katishpa kana kan.

c) tawkayachikta ashtawan sinchiyachikpika kaykunataka mushukyachinami kan, shinallatak mushuk imaykunatapashmi riksichishpa katina kan, chaykunamantami allpamamata allikuta kamachishpa katina kan.

d) yakuka tallinkapakmi kankuna, alli rikuykunatami kaykunaka charina kan, shinallatak jampikunamantapashmi rikukuna kan, chaykunatami ashtawan riksishpa kartina kan.

e) uchilla shinallatak jatunlla larkakunatami mirachishpa rina kan, maykan ña urmanalla llamkaykunatami sinchiyachishpa kana, shinapash jari warmikunatapashmi pakta pakta llamkaykunapi churana kan, shinallatak ashtawan warmita rikuna kan.

f) shinapash llaktaykunatapashmi sinchiyachishpa kana kan, pampa runakunapash pakta paktami charina kan.

g) shuk ñanta rikushpalla kullkikunata kuna, shinapash yaku imashina tallirikkunatami sinchiyacishpa kana kan.

h) ashtawan niykuna, ruraykuna, shinallatak llaktaykunatapash ashtawan sinchiyachinamantami rikuna kan,

i) llamkaykunaman imaykunata kachanamanta, shinallatak tantariykunapashmi kay llamkaykunataka katichina kan.

j) yakuta llamkanamantaka rikuy tukushkami kana kan, yaku kuskakunata, shinallatak yakuta karak sachakunapashmi sinchiyachina kan.

k) shuk shuk kullkita kuykunata mañana kan, kay llamkaykunaka alli kawsayta rikunamantallami kay llamkaykunataka sinchiyachina kan.

Shinapash shuk llamkaykunapi kaykunaka yanapanami kan, kay yanapaykunaka yakuta tallinamantallami kana kan, shinallatak ayllullaktakunapimi ashtawan llamkana kan, paykunami allpakunawan llamkankuna, chay yachaykunapimi mushuk yachay, wanu, alli kay, shinallatak pachamamata mana wakllichinchakunata sinchiyachina kan.

Yupay..... kitipi yakuta tallikkuna.- kitita rikuk ukukunaka kay rikuykunatami katichina kan:

a) llamkay pankakunata ruraykunamanta

b) llamkay imaykunata ruranamanta, shinallatak pachamamata rikushpami kay llamkaykunataka ñawpaman apankuna

c) wasichiy, shinallatak shuk tallina yuyayta charinamanta,

d) yachachinkapak shuk pankakunata ruraykuna, shinallatak imaykunata charinamantapash.

e) tukuyllapa llamkaymanta yanapanamanta, shinallatak yakuta tallinamantapash rikunami kan.

Yupay 178. Tukuylla yakuta Tallishpa Yanapanamanta.- mayka yakuta tantarishpa yakuta japinamanta, paykunami ayllullaktakuna, tantariykuna, rikukkuna, shinallatak shuk tantarikunapash chay yachaykunata sinchiyachishpa katinami kan, chaykunamantami tukuy runakunata yaykuchina kan, mana anchuchishpalla tukuyllami llamkanakuna kan.

Mamallaktapa llaktaymi kankuna, chaykunamantami tantariykunapash sinchiyashpa katina kan, kay sinchiyachita katinakunakan, mamallaktallami rikushpa katina kan.

Tantariykuna kaykunata ñawpaman apankapakka shuk tantariykunawanmi sinchiyachishpa rina kan, shinapash shuk shuk rikuykunami tiyankuna.

Yupay 179. Llaki Tiyaykunamanta.- shinapash tukuymantaka, tukuymi yakuta llamkanamantaka pakta pakta sakirishkakuna kan, shinapash shuk shuk tantariykunami kay yakuta sinchiyachishpa llamkaykunataka katishkakuna kan, kay willachiykunaka kamachiykunapimi tiyakun.

Kay ari nirishka paktarikunaka, shukman shukman willachinami kan, kay willachiytaka kay Shuklla Yakuta Rikuk ukumi willachina kan.

Mamallaktaka kaykunatami willachishpa sinchiyachina kan, kay kuskakunatami ashtawan llamkana kan, marka, kiti, shinallatak tukuy llaktatami rikuna kan, kay llamkaykunami paktachirishkakuna kana kan, chayllami ima llakikunatapash allikuta paktachishpa sakina kan. Shinapash kay kamachiykunapimi kay allichirikunataka allikuta apana kan, chaykunata rurankapakka kullkikunawanmi yanapana kan.

Yupay 180. Markamanta ayllullaktakunapa yakuta tallinamanta.- kay yakuta tallinamantaka kay marka rikuk ukumi rikuna kan, chaykunamantami yanapak llaktakuna tukuna kan, kay yanapak llaktakunaka kay kitita rikuk ukukunawanmi pakta llamkana kan, chaykuntami kay kamachiykunapika nikun, kay rikuykunataka kay kiti rikuk uku shinallatak marka rikuk ukukunallami kay llamkaykunataka rikushpa katina kan.

Yupay..... chaykunamantaka shuk mamallakta kamakmi wacharina kan shinallatak tukuymi kay llamkaykunataka sinchiyachishpa katina kan, shinallatak chay rikuykunatami ashtawan pakta pakta llamkashpa katina kan, chaykunamantami kay pampa runakuna shinallatak shuk mamallaktapa rikuk runakuna rikuna kan, kay tantariyka, kay kamachiykunatami ninakunkuna.

Yupay 181. Maykaman Ushaykuna.- kitita rikuk ukukunami kay llamkaytaka sinchiyachishpa katinakuna kan, shinallatak tukuy mañaykunatami rikushpa katina kan, shinallatak wakaychinamantapashmi rikuna kan, kay ayllullaktakunapa

yachaykunatapashmi rikuna kan, kay niykunaka kay mamakamachiypimi tiyakun.

Shinapash markata rikuk ukumi kay rikuykunataka katinakun, shinapash ayllullakta rikuykunapash nina mutsurishkami kankuna.

Yupay 182. Shuk shuk Rikuykuna, shinallatak yakuta tallinamanta rikuykuna.- tukuy pa mutsurishka imaykunaka, mana shukman yallita ushankunachu.

Kay llamkaykunataka kay kitita rikuk ukukuna shinallatak mamallaktami kaykunataka sinchiyachishpa katina kan,, kay ukukunaka ima ima tiyakkunata rikushpallami katichina kan, chaykunamantami kaykunata charinkuna.

a) tantariy llamkay shinallatak tukuylla wasichik shinata rurakkuna

b) allikuta yakuta kamashpa charinamanta,

Alli rikuykunaka kay llamkak ukukunallami kay sinchiyachiykunataka rikushpa katinkuna, shinapash tukuylla runakunawanmi yanaparishpa katichina kan.

Yakuta tallinamanta rikuk ukukunaka, shinallatak kitita rikuk ukukunawanmi llamkana kan, shinapash kay ukuka shuk tantariykunata mañayta ushankunami, shinallatak kullkikunamantapash yanapaykunatami ushankuna, shinallatak kullkimanta, mikuykunaman, shuk llamkaykunamantapashmi rikunakuna kan, kay yupay 316 puchukay rimay mamakamachiypimi niykunkuna.

Kullki pankata rikuk ukukunaka kitita rikuk ukumi kana kan, shinallatak marka llaktapashmi rikuna kan, shinapash kamachiypi imata niykukkunatallami willachina kan, kay tukuy willachiykunami kay markata rikuk ukukunapi tiyakun.

Yupay 183. Kullkita Kunamanta shinallatak Yakuta Tallinamanta.- kullkita kunamanta shinallatak yakuta tallinamantaka kay yuyaykunatami katina kan.

a) juntariyk kallariy: wakin kullkika mamallaktamantami shamukun, shinallatak markata rikuk ukumantapashmi shamukun, chaykunamantaka tukuylla maykan yakuta

japikkunami kay llamkaypika kana kan.

b) kullki pankata rikunamanta shinallatak yanaparinamantapash, shinallatak yakuwan kawsakkunapashmi kaykunataka llamkana kan.

c) yakuta japinamanta, achka ashalla yanapashkakunatapashmi rikushpa katin kan.

d) maykan ashtawan yakuta japinakukkunaka ashtawanmi kullkikunata kuna kan.

e) alli allpakuna tiyakpika manchanaytami yanapayta ushankuna, chaykunamantami allikuta llamkashpa katina kan.

VII YUYAY

LLAKTAY UKUKUNAPA PAKTACHIYKUNA

Shuk Chawpichik

Yakumamawan rikushpa imaykunawan llamkanamanta

Yupay 184. Shuk Imakunapi Tantachirishkakunamanta.- kay rikuykunaka, nina paktachirishkakunami kayta ushankuna, shinallatak shuk llaktay yuyakunami tiyana kan shinallatak ari nishpa kunamanta, katichiykunamanta, shinallatak kamachiykunamantami kay eikuykunataka katichina kan, yakuta rikuy shinallatak larkakunata rikuykuna, yaku kuskakunata, shinallatak tukuyta rikuykunamantami katichishpa kana kan, chaykunamantami ñamanta ama wakllichinachu ninkuna, mapayachikkunataka kullkita kuchinami kankuna, runakunapa kamaykunatapashmi rikuna kan, shinallatak tukuy llamkaykunatapashmi rikushpa katina kan.

yupay 185. Shuk shuk Yakuta Llamkanamanta.- kay yakuta japinamantaka ayllulaktapa shinallatak tukuy runakunapakmi kana kan.

Yaku imaykunata katichinamantaka kay katichiykuna shinallatak shuk shuk rikuykunatapshmi katichishpa kana kan:

a) kay rikuykunata shinallatak llamkaykunataka, shukmanta shinallatak tukuyllamantami llamkashpa kana kan.

b) ayllullakta mañaymanta, shinallatak tukuy tantariykunatami sinchiyachishpa rina kan; tukuylla tantalla llamkanamanta, shinallatak runa kawsaymantapachami kay llamkaykunataka rurana kan, shinallatk kay llamkapika yanakuna, urku runakuna shinallatak pampa runakunami llamkana kan.

Ishkay Chawpairik

Yakumamawan rikushpa tukuylla imaykunawan llamkanamanta

Yupay 186. Shuk Imakunapi tukuylla Tantachirishkakunamanta.- tukuylla rikuykunamantaka kay Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay rikuykunataka rikuna kan, shinapash tukuylla mamallaktapa allpakunapimi llamkana kan, shinapash tukuyllami llamkana kan, shinapash kay llamkaykunataka ashtawanmi llamkashpa ñawpaman apana kan mana kaykunataka anchuchinachu kan, chaykunamantami kay llaktaykunapash tiyana kan, kay llamkaykuna ashtawan paktachunka kay llamkaykunatami rikushpa katina kan, shinallatak larkakunatapashmi rikushpa katina kan, kay rikuykunata katishpaka, ashtawan sinchimi llamkanka, kay tukuylla llamkaykunami kay kamachiykunapimi tiyakun, kay llamkaykunataka kay kamachiy jawami llamkana kan.

Tukuylla yakumamakunami kay llamkaytaka allikuta katichishpa rikuna kan, shinallatak pikunatapash mana anchuchinachu kan, kay llamkaykunaka tukuykunapakmi kan, mana shukllapallachu kana kan, shinapash ashtawan ruraykuynata rikushpaka kay llamkaykunataka ashtawanmi alli katichina kan. Shinapash ayllullaktami kay rikuykunataka rurana kan.'

Yupay 187. Kallariykuna.- kay yakuta rikuk ukukunaka, kay mamallaktapa allpatami rikuna kan, chaykunata paktachinkapakmi kay kallariykunata paktachina kan.

a) ari nik ukukunami ari nina kan, shinallatak alli yakumanta shinallatak allichina yakumantami kay llamkaykunataka rurana ka, shinallatak runakunamanmi yakutaka kuna kan, kay yakukunka runa mikuyta sinchiyachinkapakmi kankuna, shinallatak pachamamatak kamankapapashmi kankuna.

b) yakuta makñashkamanta, shinallatak yakuta llamkashpa rikunamanta pakta pakta llamkana kan.

c) yakuta japik runakunaka, tukuyllami chay paktariy pillatak llamkana kan.

d) ari nirishkata kushka jipaka yakuta allikutami imakunatapash rurana kankuna, kay llamkaykunatami kay kamachiypi nikun chaykunatami katishpa llamkana kan,

e) yakuta allikuta kamashpa katinkapakka, yachay shimikunamantami rikuna kan, shinallatak kawsaymanta, runakunamanta, runa yachaykunamantami rikushpa katina kan, chaykunatami kay pachamamata kamashpa katina kan, shinapash allikutami ñukanchik pukyukunatapash kamana kan.

f) kullki pankunamanta shinallatak shuk mañaykunamantapash, kay yakumamataka allikutami kamana kankuna.

g) yakuta kamanamantaka mashna kullkitapashmi tukuchiyta ushana kan.

h) kay kitita rikuk ukukunaka ashtawanmi kay yakukunataka kamana kankuna.

Kimsa Chawpirik

Shukllallatak tukuylla llakta Imakunapi Tantachirishkakunamanta

Yupay 188. Ima nin.- Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay tantariykunataka ñawpaman apana kan, shinapash maykan ashtawan unayta llamkakriktapashmi rikunkuna,

Kay llamkaykunaka larkakunata ashtawan sinchiyachishpa llamkanamantami rimakun,

chay llamkaykunami alli allpata wakllichinakun, tiyullatak sakishpa kankuna chaykunatami ninanta kamashpa kana kan, shinallatak mayta yaku llukshikuktapashmi kamana kan, ña chinkarinakun yakukunataka kutichinami kankuna.

Ashtawan maykunapi yakukuna ashtawan llukshikuktaka ninantami kamashpa charina kan, shinapash kay yakukuna mirarita ushankunami, tamyamanta shinallatak larka tallirishkunamanta, sachakunamanta, chaykunatami ashtawan sinchiyachishpa katina kan.

Chusku Chawpirik

Ayllullakta Yakuta Llamkaymanta

Yupay 189. Ayllullakta Yakuta Llamkaymanta.- ayllullakta yakuta llamkanamantaka kaykunatami charinkuna:

1. ayllullaktapa yachaykuna jawami yakukunataka kamana kan
2. tantarishpa shinallatak runakunapa yachaykunawanmi kay llamkaykunataka sinchiyachishpa katina kan, kay llamkaypika kay pampa runakuna, llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna, jatun ayllullaktakunami kay llamkaykunataka ñawpaman katichishpa rina kan.

Yupay 190. Runakunapa yachayta, tantarishkakunapa yachayta chay tukuylla yachaykunatami llamkaypi churana kan.- kay runakunapa tantarishka yachaykunatami imakunatapash rurana kan, kay yachaykunatapashmi sinchiyachishpa rina kan, kay pampa runakuna, llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna, jatun ayllullaktakunami, chay tukuyllami aynirishpa llamkana kan.

Yupay 191. Ayllullaktapa llamkayta rikushpa katinamanta.- shuklla yakuta rikuk ukuka kay rikuykunatami katishpa kana, shinapash chay tantariykunamanchami kuna kankuna, shinapash kayka ayllullaktata rikushpami rurana kankuna, shinallatak llakta

jatun llakta, jatun ayllullaktakunami kay llamkaypika pakta kana kan, shinpash shuk shuk tantariykunapashmi kay ukupika yaykuyta ushankuna.

Ña kaykunata llamkay kallarihpaka ña kamachiykunapi ari nishkapimi llamkashpa katina kankuna.

Tantariykuna shutichirinkapakka, yakuta allikuta rikushpami kana kan, shinapash kamay runapashmi japita ushankakuna, shinallatak ayllullakta tantarishkakunata rikushpami katita ushankuna.

Shuklla yakuta rikuk ukuka kay kamaykunata shinallatak llakta rikuykunatapashmi rikuna kankuna, chaymantami ayllullaktaka ninan mutsurishka kankuna, chaykunamantami kullki pankakunata allikuta rikuchishpa kana kan.

Shuk pata mirka killkakuna Runakunapa yakuawan llamkaymanta

Yupay 192. Runakunapa yakuawan llamkaymanta.- yakupa llamkaykunataka allikuta rikushpami kay llamkaykunataka sinchiyachishpa katinakunakan, chaykunamanta tukuyman yakuta shinallatak runa kawsaykunamanpash kuna kan, chay llamkaykunaka llaktawan shinallatak ayllullaktakunawanpashmi llamkana kan, chaykunamanta kay yakukunaka runakunapa shinallatak runa mikuykunapapashmi mutsurishkakuna kan, chaykunamanta, kay runakunataka allikuta rikushpami charina kan, shinallatak kay llamkaypika tukuyllami pakta llamkana kan.

Yupay 193. Ima niykuna shinallatak mañaykuna.- yakuta rikuk ayllullaktakunaka, paykunapa tantariykunawanmi pakta llamkana kan, chaykunamantami tantanakuy shinallatak shuk ayllullakta tantanakuykunatapash rurana kan, xhaykunamantami kay yakuta rikushpa llamkanaka runakunaman shinallatak runa mikuykunaman ashtawan yakukunataka kuna kan.

Chay nishkakunamantami kay yakuta rikuk ukukunaka kay llamkana ukukunaman kuna

kan, kay ukukunami kay runakunapa kawsaytaka sinchiyachispa kana ka, chaykunata paktachinkapakka kay kamachiypi ima ima tiyakuktami paktachina kan:

- a) Kawsaypak ashtawanmi rikuna kan, kay yakuka mana illana kanchu, shinallatak runakunamanpashmi kuna kankuna.
- b) Tuykuylla tantarishpa sshinallatak shuk tantanakuykunwanpashmi kay llamkaykunataka shinana kan, chaykunamantami runakunallata kullkikunatapash kuna kan, oaykunapa llamkayta ashtawan sinchiyachishpa rinkapak.
- c) Shuk shukman kachanamantapashmi rikuna kan, ama shukllamanlla rinakuchun, chaykunata rikunkapakka tukuyllami rikuna kan.
- d) Chay ukupi llamkanakun ukukunatapashmi pakta pakta llamkachina kan, mana shukllaka llamkanachu kan, chaykunami kullki jawapash rikuna kan.
- e) Chay ukukunapika runakuna shinallatak ayllullaktakunami rikushpa katina kan, shinallatak allpawan llamkakkunapashmi kay llamkaykunataka katichina kan.
- f) Shinapash kay llamkaykunataka minkata rurashpami llamkana kankuna.
- g) Kay ruraykunawanka mana shukllaman kullkita maskankapakchu kan, shinallatak mayka tantariy ukukunapash mana kullkitaka maskankunachu.
- h) Kay tukuylla llamkashkamanta kullkikuna llukshishkataka man shuk ukumanlla kunachu kay kullkikunataka ayllullaktamanmi rikuchina kan.

Yupay 194. Anchuchina ama Niyna.- maykan kay yakuta japinakunkunaka kay kamachiymanmi charirina kan, mana yankata japinallachu kankuna; mana ayllulakta ukumantachu kana, shinapash kay kullkita rikuk ukumi kay llamkaykunataka ñawpaman apashpa Katina.

Mana allí kamachiykunataka ama nikunmi kay kamachiykunaka mana mutsurishka kanachu kay llamkaykunapi, shinallatak mana pipash yakutaka ñukapallami

niykunataka ushanachu kana.

Yupay 195. Tantariy shinallatak Alli Katiy.- maykan ayllullakta llamkak ukukuka, paykunapa kamachiykunawanpachmi llamkashpa Katina kan, shinallatak kay tantariykunaka mana paykullapash llamkanachu kankuna, chaykunamantami, tukuylla yanaparina kan, shinapash kay tukuylla kamachiykunatami llamkashpa Katina kankuna. Kay kamachiykunaka, tukuylla jatun tantariykunapimi ari nirishpa sakina kan, shinallatak kay llamkaykunataka ayllullakta ukumi rikuna kan, shinapash kay katikunataka tukuylla iñuwan shitashpami kay ari nirikunataka sinchiyachishpa Katina kan, shinallatak akay runakunapa llamkaykunawanka tukuyllami pakta kana kan shinallatak kay llamkaykunataka paykunapa kamachiykunawanpachami llamkana kan.

Yupay 196. Shuklla Rikuy, Yapalla kullkita charik, shinallatak Imakunata Ruranakunapash.- kay ayllullakta ukunaka paykunapa allikuta rikuna ukukunatapachami charina kan, shinallatak kullkita rikuk ukukuna, chayshuk ukukunapashmi kay llamkaykunatak llamkashpa katinakuna kan, .

Mamallaktami, kay willachikunata shinallatak kamachiykunataka rikushpa Katina kan, shinallatak mayka kay runakuna japinakukkunatapashmi rikuna kankuna, chaykunamantami, kayta rikuk ukukunaka allikuta rikushpa Katina kan, shinallatak tukuytami allichishpa tikuna kan, mana shuktalla allichinachu kan.

Paykunapa rurakta paktachinkapakka, yakuta rikuk ukunawan shinallatak kayshuk ukukunawanpashmipakta llamkana kan, shinapash kay llamkaykunataka mamallakta ukukunapashmi allikuta rikushpa Katina kan, shinallatak kullki pankaka rikukkunatapashmi allikuta rikushpa Katina kan, shinallatak marka llaktata rikukkunawanpashmi rikuna kan.

Ayllullaktapa llamkaykunaka, kaynlla tapuriykunatami ruran, shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay llamkaykunataka paktachishpa rina kan, shinallatak jatun tantariykunatami kay ruraykunawanka rurashpa sakina kan, pachamamata

kamamatapashmi rikuna kan.

Shuk kachaykuna shinallatak imata rurayta ushaykunatami ayllullaktakunaka charinkuna, shinallatak kay llamkaykunataka tukuy kamachiykunata paktachishpami kay llamkaykunataka katixhina kankuna.

Yupay 197. Charirinamanta shinallatak Charinamanta.- yakuta allikuta ayllullaktapi charinamantaka, kay runakunaapa mikuykunatapashmi rikukuna kan, shinallatak kay llamkaykunataka kashna shinami sinchiyachishpa rina kan, chaykunamantami tukuylla llamkashpa rina kan, shinallatak kay llamkaykunata apankapakka tukuylla ayllullaktakunami tantarina kan.

Ayllullaktapa llamkaykunaka, shuk shuk rikuykunatami paktachishpa Katinakun, chaykunat shinashpa katikpillami kay llamkaykunaka sinchiyashpa katinkuna, shinallatak kay rikuykunataka, paykunallatakmi kamashpa Katina kan shinapash tukuykunatallatami kullkikunataka mañana kan.

Yupay 198. Ayllullakta ukupi kullki pankakunata mañanamanta.- yakuta rikuk ukukunaka, allí imakunatapash rurashkakunatami mañana kan, shinallatak kay kullki panka mañashkakunatapashmi rikuchishpa katina kan, ari ninkakunami shinallatak shuk mañaykunatapashmi rikunkakuna, kaykunataka kamachiy jawami riksichinkakuna, kay tukuylla imakunata nina kashpapash jatun tantanakuypimi ninkakuna, shinallatak tukuylla ari nikpimi imakunatapashka llamkankakuna.

Kay kullki pankakunataka kay ukukunapimi kuna kanka, mana kay llamkayta riksichishpaka kay rikuykunaka mana allí rurashkachu kana kan, kay mana allí rikpika runakunapa yachaykunawanmi kay llammkaykunatka ñawpaman apashpa rina kan.

Yupay 199. Ayllullaktapa kamachiykuna shinallatak Llakta ukupi runakunapak.- mamallakta shinallatak ayllullaktakunami kay llamkaykunataka allikuta rikushpa katina kankuna, shinallatak ishpana ukukunatapashmi charina kan, chaykunamanta mikra,

llaktalli, shuk uchilla llaktakunapashmi paykunapa kamachiykunatapachami rurankakuna, chayta rurankapakka shuk tukuyllatak rikuk ukukunami tiyama kan.

Yupay 200. Ayllullaktakunapa Llamkaykunata Sinchiyachinamanta shinallatak Markata Rikuk ukukunamanta.- kay matkata rikuk ukukunawanka, shuk shuk llamkaykunatami charina, shinallatak yakumanta, tallinamanta, ayllullaktakunamanta rikushpami kay llamkaykunata ñawpaman apana kan.

Markata rikuna ukukunami kay llamkaykunataka ñawpaman apashpa rina urman, chaykunamantami kay llamkaykunaka sinchita sumakta pay tukushkakuna kan, chaykunamantami kay llamkaykunaka pakta pakta llamkashpa shamushkakuna kan, chay tukuylla llamkaykunami kay kamachiykunapi tiyakun, shinallatak shuk shuk rikuykunami tiyankuna:

- a) Shuk imaykunta churankuna, shinallatak mamallaktapa ukukunapashmi llamkakkuna, chaykunamantami ayllullaktakunapash yaykuna kankuna, chaymantami kay llamkaykunataka pakta pakta rimarishpa rina kan.
- b) Markata rikuk ukunami kay llamkaykunataka katichishpa katina kankuna, shinallatak maykan tantariykunatapashmi mana jawalla pawashpa yallinachu kan, chay shinami kay tantariykunata pakachshpallami kay llamkaykunataka ñawpaman apyta ushankuna.
- c) Shinallatak ayllullaktakunaka markata rikuk ukunawanmi llamkana kan, mana paykunallaka imatapash rurayta ushankachu, chaykunamantami kamachiykuna tiyankuna.
- d) Shinallatak markata rikuk ukunawanmi ayllullaktakunawanmi llamkana kan, mana paykunallaka imatapash rurayta ushankachu, chaykunamantami kamachiykuna tiyankuna.

Yupay 201. Sinchiyachiy, Yanapay, Imaykunata Mañachinamanta.- mamallaktami kay llamkaykunataka allikuta ñawpaman apashpa rina kankuna, shinallatak kay

llamkaykunapika mana paykunalla llamkanachu kankuna, kaykunataka ayllullaktakunawanmi llamkashpa katina kan, shinallatak pachamamata, kullkita, runakunata, tukuytami rikushpa katina kan, mamallaktaka tukuy ukukunawanmi wankurishpa shuklla llamkayta ñawpaman apana kan, shinallatak kay llamkaykunawanka runakunata mikuchinkapapashmi rikuchina kankuna. Ayllullaktakunaka imakuykunata charinami kankuna.

Yupay 202. Llamkak, shinallatak Paypa Makipi Tiyakkunamanta.- runakunaman yakuta kunamantaka, kay llamkaykunaka sumakta sinchita pay tukushkakuna kan, chaykunamantami kay llamkaykunaka pakta pakta llamkashpa shamushkakuna kan, shinallatak kay llamkaykunawanka wakaychinakunatapashmi rikuna kan, shinallatak pachamamata rikushpami katichita ushana kankuna.

Yupay 203. Ayllullaktakunapa yuyaykuna shinallatak yakuta Tallinamanta.- runakunaman yakuta kunamantaka, chaykunamantami kay llamkaykunaka sinchita sumakta pay tukushkakuna kan, chaykunamantami kay llamkaykunaka pakta pakta llamkashpa shamushkakuna kan, chay shinami kay llamkaykunata llamkashpa katina kan.

Yupay 204. Ayllullaktapa llamkaykuna shinallatak tukuyta yuyaykunamanta.- kay tantariykunaka mana paykullapash llamkanachu kankuna, chaykunamantami, tukuylla yanaparina kan, Ayllullaktapa llamkaykunaka, shuk shuk rikuykunatami paktachishpa Katinakun, chaykunat shinashpa katikpillami kay llamkaykunaka sinchiyashpa katinkuna, chay kawsaykunamanta rikushpami kay llamkaykunataka karichishpa rikuna kan, shinallatak kay Mamallaktami, kay willachikunata shinallatak kamachiykunataka rikushpa Katina kan, shinallatak mayka kay runakuna japinakukkunatapashmi rikuna kankuna, chaykunamantami, kayta rikuk ukukunaka allikuta rikushpa Katina kan, chay shinami kay llamkaykunaka tukuy mamallaktapi mirarishpa rinkuna.

Ishkay pata mirka killkakuna

Tantariy Rikuchikuna shinallatak Yakuwan Kawsaykuna.

Yupay 205. Tantariy Rikuchikuna shinallatak Yakuwan Kawsaykuna.- Tantariy Rikuchikuna shinallatak Yakuwan Kawsaykuna chay tukuylla ukukunatami ari nishpa japishpa llamkana kan, chaykunamantami llakta, ayllullakta, jatun llakta shinallatak jatun ayllullaktakuna sinchiyachishpa katikrin, kay tukuy llamakaykunami kay mamakamachiykunapi tiyanakun chaykunamantami pankalla llamkayta ushanakuna. Tantariy Rikuchikuna shinallatak Yakuwan Kawsaykuna chay tukuylla ukukunatami ari nishpa japishpa llamkana kan, chay ukukunaka paykunapacha kamachiykunatami charina kan, mana chay kamachiykunata charishpaka shukkunata ruranami kankuna.

Yupay 206. Runa kawsay Kamaykuna.- kay kamaykunaka kay llamakaykunaka pakta pakta llamkashpa shamushkakuna kan, chay tukuylla llamakaykunami kay kamachiykunapi tiyakun, shinallatak tukuyi kay ukupika llamakaytukushkakuna kana kan, mana kay ukukunatak anchuchinachu kan paykunawan pakta paktami llamkana kankuna.

Chaykunamanta nishka jawakunaka kay kamachiykunaka sinchiyashpami rinakuna kan, mana chayshuk ukukunamantaka anchurishpa rinachu kankuna, chay shinami kay llamakaykunaka paktachirishpa riykunata ushankakuna.

Shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kay llamakaykunataka pushankuna, chaykunamantami kay kawsay kamachiykunata ñawpaman apashpa riyta ushankuna. Kay kamachiy nishkakunaka, runakunaman shinallatak mikuykunamanmi kay kamachiykunaka apashpa riykunaka, chaykunami paktarikunka.

Yupay 207. Runa Kawsay kimsata Rikuk Kamachiykuna.- kashna kamachiykunaka kay kamaykunaka kay llamakaykunaka pakta pakta llamkashpa shamushkakuna kan, chay tukuylla llamakaykunami kay kamachiykunapi tiyakun, shinallatak tukuyi kay ukupika llamakaytukushkakuna kana kan, shinallatak llakta, ayllullakta shinallatak jatun ayllullaktakunatami ashtawan sinchiyachishpa rina kankuna. Kay shuklla yakuta rikuk

ukupashmi kay llamkaykunapi tiyana kankuna, chay ukukunaka paykunapacha kamachiykunatami charina kan, chay shinallami allikuta llamkayta ushankakuna.

Pichka Chawpirik

Yakumanta shinallatak Markata Rikuk Ukuyukkuna

Shuk pata mirka killkakuna

Yaku ukuta Rikushpa Llamkanamanta

Yupay 208. Rimariy, Yuyarik shinallatak Kamachiy.- kay jatun rikuykunapika yakupa llamkaykunataka allikuta rikushpami kay llamkaykunataka sinchiyachishpa katinakunakan, chaykunamanta tukuyman yakuta shinallatak runa kawsaykunamanpash kuna kan, chay llamkaykunaka llaktawan shinallatak ayllullaktakunawanpashmi llamkana kan, chaykunamanta kay yakukunaka runakunapa shinallatak runa mikuykunapapashmi mutsurishkakuna kan. Chaykunamantami allpa jawapash kamachiykuna tiyana kan, kay tukuylla niykunami kay mamakamachiykunapi tiyankunkuna.

Shuklla yakuta rikuk ukullami kay llamkaykunataka ñawpaman apashpa rikuna kan, kay llamkaykunataka karichishpa rikuna kan, shinallatak kay Mamallaktami, kay willachikunata shinallatak kamachiykunataka rikushpa Katina kan, shinallatak mayka kay runakuna japinakukkunatapashmi rikuna kankuna, chay shinami allpatapash rikushpa rina kan.

Yaku ukuta rikunamantaka, chaykunamantami llakta, ayllullakta, jatun llakta shinallatak jatun ayllullaktakuna sinchiyachishpa katikrin, kay tukuy llamakaykunami kay mamakamachiykunapi tiyanakun chaykunamantami pankalla llamkayta ushanakuna,

kay rikuykunamantami shuk shuk rikuykunata charishpa rikuna kan, kay tukuylla llamkaykunami mamakamachiypi tiyakun, mana kay kamachiynaka anchuchinchu.

Yupay 209. Allikuta Ruraymanta shinallatak Larkata Rikuymanta.- Allikuta Ruraymanta shinallatak Larkata Rikuymanta chay ukukunami allikuta rikushpa apana kankuna, ayllullaktapa llamkaykunaka, shuk shuk rikuykunatami paktachishpa Katinakun, chaykunat shinashpa katikpillami kay llamkaykunaka sinchiyashpa katinkuna, shinallatak kay rikuykunataka, alikuta rikushpa apana kan, chayta shuklla yakuta rikuk ukumi allita rikuna kan. chaykunamanta, llaktalli, shuk uchilla llaktakunapashmi paykunapa kamachiynatapachami rurankakuna, chayta rurankapakka shuk tukuyllatak rikuk ukukunami tiyama kan. Chay ukukunapashmi allikuta llamkashpa rikuchina kan kay ukuka larkakutapashmi allikuta rikushpa Katina kan.

Markata rikuk ukukunami kay llamkaytaka sumakta apashpa rikuchina kan, tukuyi kay ukupika llamkaytukushkakuna kana kan, shinallatak llakta, ayllullakta shinallatak jatun ayllullaktakunatami ashtawan sinchiyachishpa rina kankuna. Kay shuklla yakuta rikuk ukupashmi kay llamkaykunapi tiyana kankuna, shinapash allpa llatakunata rikuykunapashmi alli rikushpa Katina kan, kay tukuy niykunami kay mamakamachiypi tiyakun.

Shinallatak kay markata rikuk ukukunami kay llamkaytaka sumakta apashpa rikuchina kan, chaykunamantami kay larkata shinallatak shuk yakukunatapash allikuta apashpa rikuchiynata ñawpaman sumakyachishpa apana kan. Chay shinami tukuy llaktakuna paktachirishpa llamkana kankuna.

Yupay 210. Ña Larka Yakuta Llamkanamanta.- kay llaktay ukupika kay shuklla yakuta rikuk ukuka kay rikuykunatami llamkana kankuna, shinapash shuk shuk allpakunata rikushpami Katina kankuna, shinapash shuk rikuykunatapashmi katichina kankuna, chay larkakuntami allikuta rikushpa llamkana kan, shinapash allpa

llamkaytami mukunka.

**Ishkay pata mirka killkakuna
Tukuy Chayayta Ushankunamanta.**

Yupay 211. Yapashka tukuyllaman yakukunata kushkamanta.- kayka markakunta rikukuk ukukunapa makipimi tiyakunkuna, chaykunamantami kay marka kamachiykunatapash llukchishkakuna kan ama shuk shuk yaykuchunmi kay llamkaykunata sinchiyachishpa rishkakuna, chaykunamantami shuk shuk yanapaykuna tiyashkakuna, Tukuyta Yakumanta Rikukuk Ukumanta, shinallatak tallinata rikuk ukumanta, markata rikuk ukumanta chay tukuylla rikuk ukumantami kay llamkaykunataka rikushpa katinkuna.

Tukuy Chayayta Ushankunamanta, chay ukukunami kay llaktaykunataka shinashpa katina kan, chaykunamantallataikmi shuklla yakuta rikuk ukupash allikuta llamkashpa katina kankuna, chay shinami kay allpa jawa, allpata tarpuna jawami rikunkuna.

Yupay 212. Ayllullaktakuna Imashina Tallinkunamanta.- tukuy chayayta ushankunaka, llaktakuna, ayllullaktakuna shinallatak shuk shuk ukukunapashmi kay llamkaykunapika pakta pakta kanata yuyanakuna chaykunapimi kay kamachiykunaka tiyakunkuna, chay shinami allpata rikuk uku shinallatak markata rikuk ukukunami kay kamachiykunataka sinchiyachishpa rina kan.

kay markata rikuk ukukunami kay llamkaytaka sumakta apashpa rikuchina kan, chaykunamantami kay larkata shinallatak shuk yakukunatapash allikuta apashpa rikuchiykunata ñawpaman sumakyachishpa apana kan, kankitilli shinallatak shuk ayllullaktakunapipashmi llamkana kan.

Yuyakuna shinallatak allí katiykuna, chaykunami ayllullaktakunata allikuta rikushpa katina kankuna, kay paktariykunapika tukuylla ayllullakta shinallatak runakunapashmi llamkana kankuna, chaykunamantami markata rikuk ukukunapash imaykunawan yanapana kankuna, shinapash llaktayta mutsurikukpipash kay ukukunami yanapana kankuna.

Yupay 213. Tukuylla Yakukunata Japita Ushankunamanta.- kay Tukuyta Yakumanta Rikukuk Ukumanta, shinallatak tallinata rikuk ukumanta, markata rikuk ukumanta chay tukuylla rikuk ukumantami kay llamkaykunataka rikushpa katinkuna. Kaykunami llaktaykunawan shinallatak shuklla yakuta rikukuk ukunawanmi llamkana kankuna, kitita rikuk ukukunawanpash paktami llamkana kan.

Yupay 214. Tukuylla Yakukunata Japita Ushankunamanta yuyaykuna.- tukuyllaman yakuta kunamanta shinallatak ayllullaktakuna shinallatak llaktakunami kay llamkaykunataka katichishpa allikuta sinchayachishpa llamkana kankuna, shinallatak runakunaman, llamkaykunaman, chawpichikkunaman, yakuta rikukkunamami kay yakukunataka kuna kan,
Shinapash markata rikuk ukukuna shinallatak kitita rikuk ukunami, kay llamkaytaka sumakta apashpa rikuchina kan, chaykunamantami kay larkata shinallatak shuk yakukunatapash allikuta apashpa kana kan, shinallatak ayllullaktakunapashmi pakta llamkana kan.

Chayshinami kay llamkak rikuk shinallatak allikuta katichinamanta kay tantariy Rikuchikuna shinallatak Yakuwan Kawsaykuna chay tukuylla ukukunatami ari nishpa japishpa llamkana kan, chay ukukunaka paykunapacha kamachiykunatami charina kan, chaykunamantami kay yakuta rikuk ukukunaka kay ukukunata yanapashpa katina kan, tukuytimi yanapana kan.

Yupay 215. Shuk Tukuyman Imaykunata Kukkunamanta.- kay markata rikukukkunami kay llamkaykunataka allikuta ñawpaman apashpa rina kankuna, shinallatak kay llamkaykunapika mana paykunalla llamkanachu kankuna, kaykunataka

alli yakukunata shinallatak shuk shuk pachamamata kamanakunamantami rikushpa Katina kan, chay tukuyllami kay mama kamachiykunapika tiyakun, chaykunataka mana pakita ushanachu kankuna.

Yupay 216. Yakuta Shitankapak Ariy niykuna.- shinapash kay rikuykunapika, markata rikukukkunami kay llamkaykunataka allikuta apashpa rina kankuna, shinallatak kay llamkaykunapika mana kamachiykunapi ima ima nishkakunataka pakishpa jawallaka yallita ushakunachu kan, chay tukuyllakunatami kay kamachiypika niykunkuna.

Kimsa pata mirka killkakuna

Allpata Ruraykunamanta, mayukunaman, tiyupampakunamanta shinallatak jakakunamanta

217 yupayka illanmi.....

Yupay 218. Allpata Ruraykunamanta, mayukunaman, tiyupampakunamanta shinallatak jakakunamanta.- kay kitita rikuku uku mañashkakunamantaka kay tiyupampakunamanta, jatun kucha makñakunamanta, kuchakunamanta, kay mamallakta shinallatak shuklla yakuta rikuk ukukunami kay allí rikuykunataka katichishpa rinkuna.

Yupay 219. Imaykunata Tantachiriyamanta.- shinapash kaykunata ñawpaman apayta ushankapaka kay markata rikuk ukukunami kay llamkaytaka sumakta apashpa rikuchina kan, chaykunamantami kay larkata shinallatak shuk yakukunatapash allikuta apashpa kana kan, mana shina karpika paykunallatami mana nishpa kamachiykunata paykunapa jawapi churankakuna.

Kay markata rikuk kamachiykunaka, shuklla yakuta rikuk ukukunawanmi pakta

llamkashpa kay imakunatapash paktachishpa katichina kan.

Ima llakikuna tiyakpipash kay ama niykun kamachiykunatami paykunaman rikuchinka, chay tukuylla kamaykunami kay mamakamachiypi tiyakunkuna.

VIII YUYAY

TUKUYLLA LLAKTA YAKUTA LLAMKANAMANTA

Shuk Chawpirik

Tukuylla llakta yakuta llamkanamanta shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk ukumanta

Yupay 220. Tukuylla llakta yakuta llamkanamanta.- tantariy tantarishkakunamanta, shinallatal ayllullaktakuna, shuk tantariyshkakuna, paykunami kay yaku jawaka rikushpa kakkuna.

Paykunami shu shuk kuskapi llamkakkuna kan, paykunaka yakuta allin, allichin, kutichin, linchichin, shinallatak kay llamkaykunawan kullkita llukchinkunapash.

Yupay 221. Shuklla Yakuta Rikuk Uku.- shinapash yakuta rikunkapakka mana yankata rikunallachu kankuna chaykunataka allikuta rikushpami katichina kan, chay llamkayka ninan allikuta rikushpa llamkanami kan, chay shinami larkakunatapash tupushpa charinkuna.

Shuklla Yakuta Rikuk Ukuka, kay Jatun Killkak Ukumi kamay pankata kuna kan, kaytaka mamallaktata Apak runami ari nishpapash nina kan shinallatak makaytapashmi kuna kan, chaykunamantami tukuy mamallaktapa allpata rikushpa Katina kan, kay mamakamachiykunapika shinami tiyakunkuna , shinapash watan watan rikuk ukupashmi kay rikuytika kana kan.

Tukuy mamallaktapa allpa, kay imay kamachiykunata charina kankuna, chay kamachiykunapimi llamkaykuna shinallatak rikukuykuna tiyana kankuna, shinallatak shukllayachikpashmi kana kan, kullki jawa, llamkay jawa tukuy jawa shukllayashkami kana kan.

Yupay 222. Shuklla Yakuta Rikuk Ukuta Rikuchiyk.- Shuklla Yakuta Rikuk Ukupa ukukunaka kay kati shinami kankuna:

1. Jatun Killkayak Uku.
2. Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Uku
3. Tupuk shinallatak kamak uku
4. Shuk shuk Chawpichik Ukukuna
  - a. Yakuta Tupuchik Kamakkuna; shinallatak
  - b. Larkata rikuk Yakumamata Rikuk Ukukuna

Yupay 223. Jatun Killkayak Uku.- shuklla yakuta rikuk uku shinallatak shuk apukmanta shamushka ukupashmi kay tukuylla mamallaktapa llamkaykunataka rikunakuna kan, shinallatak chaykunamantamishuk yaku imaykunata, yakumamata, chaykunatami kay ukukunaka rikushpa Katina kankuna, shinapash yakuta rikuk ukukunaka mamakamachiykunapimi warkurina kan.

Llaktakuna, ayllullaktakuna, jatun llaktakuna shinallatak jatun ayllullaktakuna, runakuna chay tukuyllakunami kay llamkay ukupika kana kankuna, chaykunapa makipillami kay llamkaykunaka kayta ushankuna.

Mamallaktapa kullkika kay shuklla yakuta rikukuk ukumantami kullkikunaka llukshina kan, shinapash shuk shuk ukukunamanpashmi kuna kan, kay ukukunaka yakuta rikushpami llamkana kan.

Yupay 224. Jatun Killkayak Uku paktachiykuna.- kay ukupa paktachiykunaka kaykunami kankuna:

1. Tukuylla paktachiykunata paktachina kankuna shinallatak runakunapa kamachiykunatapash rikushpami kana kan.
2. Shuk shuk ruraykunata rikuchina, tukuyllapa yuyayta tankanamantakuna, larka yakuta rikunamantakuna, shinallak shuk shuk llamkaykunata paktachinakunamanta, tukuylla tantalla llamkana kan.
3. Katichina, tantachina shinallatak yakuta allikuta rikunamantami kay ukukunaka wiñarishkakuna kan, chaykunamantami yakuta tupuyarishkakuna kan.
4. Kamashka katinamantakuna, yacha shinallatak taripana, ashtawan kay yakuta kamashpa katichinamanta rikushpa Katina kankuna, shinapash yakuta kamashpa kawsayta charinakunamantami yachashpa Katina kankuna.

Shuk yachaykunata shinallatak taripaykunatapashmi ninakuna kan, chaykunallami yakuta kamashpa kawsayta ushashun, ashtawan yaku mirachunka kay kawsaykunatami charina kanchik.

1. Rurana, niyna, shinallatak kamashpa Katina kankuna, imaykunata charishpapash rikushpa katichina kankuna, yaku pampakpi, shuk imakuna tiyakpipash chaykunatapashmi rikushpa Katina kan, shinapash shuk shuk llamkaykunatami llamkashpa rikuchina kankuna.
2. Yakumanta ariy nirikunatapash kunami kankuna, shinallatak allpata chawpishkakunatapashmi rikuna kan, shuk jatun llamkaykunata charinamanta, shinallatak yakuta apamushpa llamkanamanta, shinallatak maykan mana ariy nirirshkata charishkakunakapashmi llamkana kan, kay tukuylla niykunami kay kamachiykunapi tiyakkunatami rurana kan.
3. Ima llakikunatapash alliyachishpami kana kan, shinapash ima ari

nirikunatapashmi rikuchina kan, shinapash yakutaimashina
llamkanakunamantapashmi rikuna ka.

4. Kamachiykunata ninakunamanta shinallatak yakukunamantapashmi willachina kan, shuk shuk taripaykunatapashmi rurana kankuna, chaykunamantami kay ukukunawa tiyankuna.
5. Niykuna shinallatak makñachikuna, chay ukukunami kay llamkaykunataka rurana kankuna, chay shinami pachamamapi ima ima yallikkunatapash rurana kankuna, ima punlla yaku chakishkakuna punllapi kay llamkaykunaka mutsurishkami kankuna, chaykunamanta llakta, ayllullakta shinallata jatun ayllullaktakunami kay rikuykunapika kana kan.
6. Kullki pankunatami nina kankuna, shinallatak tantachikunatapashmi rikuna kan, chaypa washa shuk mutsurishka kamachiykunatami rurana kankuna, chay nishakunami kay mamakamachiykunapi tiyakunkuna.
7. Shutichina ashtawan shutichinakunamantapashmi yaku jawaka rikuchishpa Katina kan.
8. Yakuta rikushpa llamkak ukukunawan paktalla kanamanta, shinallatak kay llamkaykunaka runakunapa kawsaytami rikuna kan, shinallatak mamallaktapashmi kay rikuykunataka ñawpaman apana kan, shinpash chayta apakushpaka ama mapayachichunpashmi rikuna kan.
9. Shuk rikuykunaka kay shuklla yakuta rikuk ukupimi tiyakuna kan, shinallatak shuk kamay pankakunapika kayta mañaykunallatakmi tiyankuna.

Yupay 225. Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Uku.-

Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Uku, shuklla yakuta rikuk ukupimi kankuna, kayka mamallakta patapimi kan, chaykunamantami yuyaykunata, llamkaykunata, taripaykuna shinallatak kamachinatapash rurana kankuna, shinallatak watan watan rikuk ukupashmi kay llamkaykunapika yaykushka kankuna, shinapash

kaykunaka, runakunaman yakuta kunamantami imakunatapsh ruranakuna kan, chay shinami kay rikuykunaka shuklla llukiyuk kankuna, taripana, maskana, rikuna chay tukuyllakunatami rikunkuna, chay shinami Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Ukuka rikushpa Katina kan.

Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Ukuka shuk ifu shitaytami charina kan, chaykunamantami yaykuyta ushana kan, chapirik ifukunata charishpallami imakunatapash rurayta ushankuna, shinallatal mamallaktapa runakunaka, kay kiti, marka, kitilli, llakta, uchilla llaktakunatapshmi rikuchun kachanakuna, shinapash kay ayllullakta shinallatak jatun ayllullaktakunapashmi rikuna kan, chay shinami kay llaktakunataka kay llamkay ukupi yaykuchina kan, shinallatak imashina katikkunatapashmi rikushpa katichina kankuna, chay rikuykunamanta rikushpaka kay kamachiykunataka sinchiyachishpami Katina kan, chay shinami yakumantaka kay 318 yupaykunapi tiyakun.

Tantanakuypa japinakunamanta, shuk yanka runa, shuk runakunapa ukumanta, shinallatak ifuta shitana ukumantakuna, paykunami kay shitariy ukukunapika pakta kayta ushankuna pay runakunallami kay shitariypika kayta ushan.

Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Uku, ish kay watanpimi shukkunata shukman japita ushankuan, shuktallami tikrayta ushana kan.

Yupay 226. Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Uku chariykunamanta.- Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Uku chariykunaka kashnami kankuna:

1. Tukuylla runakunaman yakuta kunamanta shinallatak tukuyllaman kunamanta, maykanmanpash mana mitsanachu kankuna.
2. Jatun Killkayak Uku imakunatak nikpash kay kullki pankakunata kuyta ushankunami, shinallatak maykan markata rikuk ukutapash mana anchuchinachu kan.

3. Yuyaykunapi, llamkaykunapi paktachiyipi, shinallatak tukuypimi paktachina kankuna, shinapash llaktay yuyaypika chaykunami tiyankuna.
4. Tukuylla rimariykunata wayrachina, shinallatak yakumanta imaykunatapash riksichina.
5. Tukuylla runakunaman ima imata rurashkata willachina kan.
6. Shukkunaka ña kamay jawallami kankuna.

Yupay 227. Tupuk shinallatak kamak uku.- kay shuklla yakuta rikuk uku jatun killkayak ukupi killkarishkamanta, paykunallami shukllayashka kankuna, chaykunamantami paykunaka kamachiriyta ushankuna, shinapash shuk shuk imaykunawanpashmi llamkayta ushankuna, kay allpamamatapashmi paykunapa makipi charinkuna.

Yakuta kamashpa rikukkunaka kaykunatami rikushpa katinkuna tukuyllaman kunatami rikushpa katinñachinkuna runakunaman kunkapakka kay paktachikunatami rurankuna, shinallatak shuk runapa tawka runakunamanmi kay kamachiykunataka paktachishpa kankuna, chaykunamantami shuk shuk imaykunata rikuna kan.

Kay kuna kamachiypika, tukuy llamkak runakunatami kamchina tukunkuna.

Yupay 228. Tupuk shinallatak kamak uku paktachiykuna.- Tupuk shinallatak kamak uku paktachiykuna kaykunatami charinkuna:

1. Tukuylla llaktaykunata willachinamanta, shinallatak yakuta allikuta rikushpa katinamanta.
2. Shuk shuk kuskakunaman kamaykunata willachinkapak shinallatak yakuta allikuta rikushpa katichun shuk makñakuta churanamanta, chay rikuykunami tawka tawka rikuykunapi tiyankuna.

3. Maykan llamkanakunkunata kamanamanta, shinallatak yakuta kullki jawa alli llamkanamanta.
4. Yakuta japichun pankata kunamanta, shinallatak ima ima rurashkata willanamanta, shinallatak shukkunaman ari nishpa kunamantapash.
5. Pallana, kuna, shinallatak wakaychinamantapashmi kay rikuykunawanka ruranakunkuna, chaykunamantami alli yakukunata charina kankuna. Chaykunamantami allikuta yakuta chrina kankuna, shinallatak kay llamkaykunataka panka jawami rurana kankuna.
6. Paktachinak shinallatak kamana, chay rikuk ukukunatapashmi wiñachina, kaykunata rikunkapakka kamachiykunami tiyankuna, shinapash kaykunaka mana chaykunawan yupanchu.
7. Shukkunaka kamachiykunapimi tiyakun.

Willachiykunata tantachinkapakka, kay tukuylla llamkaykunata paktachinkapakka kay tukuylla kamaykunatami paktachina kankuna, kay tukuylla willachikunami kay Ecuador mamallaktapi tiyakuna kan.

Yupay illak. Yakumamata rikuk kamachiyk runa.- Yakumamata rikuk kamachiyk runa paykunaka kay tukuylla runakuna llamkak ukumi paykunataka japina kankuna, shinpash mamallaktata apak runapashmi paytaka ari nina, shinapash paypa alli kawsayta charishkamanta shinallata sumac umata charishkamanami payka mishanka.

Yupay 229. Yakuta Rikushpa Katik Panka.- Yakumamata rikuk kamachiyk runa shamushka ukupashmi kay tukuylla mamallaktapa llamkaykunataka rikunakuna kan, shinallatak chaykunamantamishuk yaku imaykunata, yakumamata, chaykunatami kay ukukunaka rikushpa Katina kankuna, chaykunami llaltawan, ayllullaktawan, shinallatak jatun ayllullaktapashmi yaku jawa rikushpa Katina kan.

Kay kamachiykunaka kay shuk ruraykunatami rikuchishpa katishkakuna kan, kay ukupashmi kay tukuylla mamallaktapa llamkaykunataka rikunakuna kan, shinallatak chaykunamantami shuk yaku imaykunata, yakumamata, chaykunatami kay ukukunaka rikushpa Katina kankuna, shinapash yakuta rikuk ukukunaka mamakamachiykunapimi warkurina kan, , runakunaman yakuta kunamantami imakunatapsh ruranakuna kan, chay shinami kay rikuykunaka shuklla llukiyuk kankuna, taripana, maskana, rikuna chay tukuyllakunatami rikunkuna, chay shinami Ishkanchik shinallatak Jatun Ayllullakta Yakuta Rikuk Ukuka rikushpa Katina kan chay shinami allikuta rikushpa Katina kan.

Tupuk shinallatak kamak uku paktachiykunami kay rikuykunata, wakaychikunata, killkanata, pankayachinata, kay tukuylla yachak pankapi churana kan.

Ishkay Chawpirik

Yakuta imaykunawan larkata shinashpa llamkana yuyay

Yupay 230. Yakuta kamachiyk runa.- jatun killkayak, allpa jami llamkana kankuna, shuk shuk ukunamantami llamkan kankuna, kay shinami kay llamkaykunataka sinchiyachishpa rina kan.

Yakuta kamachiyk runami, shutichi tukushka kanka, kay rikuykunata katishpa:

- a) Ñawpa kallariy pillatami kunkakuna, shinallatak shuk shuk rikuykunatapashmi Katina kan, kay rikuykunaka runakunapa kamachiytami paktachina kan.
- b) Shinapash, yakuta japinamantaka acxhka ukukunami tiyankuna, chay shinami allpata rikushpa katichina kan, shinallatak markata rikuk ukukunawanmi allikuta rikushpa llamkana kan, kay ukukunaka kay llamkaykunata rikushpallami Katina kan.
- c) Tukuy llaktaykunata paktachinamanta.

- d) Rurana shinallatak shuk imaykunawanpashmi llamkayta shinana kan.
- e) Yaku jawamanta llamkaykunata ruranakuna.
- f) Llamkaykunata ruranakamanta, shinallatak jatun killkayak ukumi rikuna kan, kay ariy niykunami kay kamachiypi tiyakun.

Yupay 231. Yakuta imaykunawan larkata shinashpa llamkana yuyay jatun tantariy.- kamay ukukunaka kay runakuna shinallatak llakta, ayllullakta, kay kamachiykunapi katishpa llamkana kan, chaykunamantami shuk yaku imaykunata, yakumamata, chaykunatami kay ukukunaka rikushpa Katina kankuna, chaykunami llaltawan, ayllullaktawan, shinallatak jatun ayllullaktapashmi yaku jawa rikushpa Katina kan allikutami llamkashpa kana kan.

Kay kamachiykunami shinallatak chaykunamantami shuk yaku imaykunata, yakumamata, chaykunatami kay ukukunaka rikushpa Katina kankuna, shinapash yakuta rikuk ukukunaka mamakamachiykunapimi warkurina kan, , runakunaman yakuta kunamantami imakunatapsh ruranakuna kan, chay shinami kay rikuykunaka chay ñankunatami Katina kan.

Yupay 232. Yakuta imaykunawan larkata shinashpa llamkaykuna.- kay ruraykunaka kaykunami kankuna:

1. Tukuylla runakunaman willachiykunata willachinakuna kan, shinapash ima ima ruraykunatapash rikuna kankuna, chaykunamanta kуска kuskakunatami rikushpa katichina kankuna.
2. Tukuylla yakuta japikkunata umashpa apanakunamanta, shinapash shukllayashkami kana kay llamkaykunawanka.
3. Shuk shuk rikuykunata katichinamantami kay llamkaykunata rurana kankuna, shinallatak imay yakukunatapashmi sinchiyachina kan
4. Wiñarikunapi pakta kana kan, shinallatak larkakuna llamkaypipashmi kay llamkaykunta sinchiyachishpa katina kan.

5. Ima rimaykunapi shinallatak ima llakikunapipash chaypimi kana kan.
6. Makñachishkakunamanta kaypimi kana ninakunamantapash, shuk shuk allí yuyaykunatapashmi rikuna kan.
7. Tapuykunapipashmi chaypi kana kan.
8. Ñawpa larkamanta yuyaykunatarakmi churana kan, shinapash tukuyta rikushpami katichina kan.
9. Paktachina shinallatak ima kaykunatapash allikuta rikushpami kaykunataka paktachina kan.

Yupay 233. Larkakunamanta Tantariykuna.- tantatariykuna tukushkakunakay tantariy nishka ukukunaka tukuylla runakunapa allí kaytami rikun .

Larkakunamanta tantariykunaka, llamkaykunata, yakuta japiykunamantapashmi rikushpa katina kankuna.

Maykan yakuta japishkakunaka, kay llamkay ukupimi kana, chaykunamantami rikushpa katina kan. Shinapash ari nikunapashmi tiyana kankuna.

Kay tantariykunaka tukuyllapak paktami kana, shinallatak tukuyllami pakta llamkana kan, kay niykunataka kamachiy pankapimi tiyakun, shinapash kay llamkaykunapika tukuylla paktami llamkana kankuna.

Yupay 234. Larkakunamanta Tantariykuna jatun Tantariy .- Larkakunamanta Tantariykuna jatun Tantariykunaka kay imaykunatami llamkankuna, chay Jatun Killkayak ukumi kay rikuykunataka rikushpa katina kankuna, shinapash maykan chay ukupi kakkunataka kayachinami kankuna.

Kay jatun tantanakuyka, shuk shuk tantariykunawanmi kay llamkaytaka ñawpaman apana kankuna, shinapash kay llamkaykunaka kay kamaykunapimi tiyakunkuna,

shinallatak kaykunataka kay jatun killkayak ukumi kunkuna, paymi kay tukuylla tantariykunataka pallashpa charinkuna.

Yupay 235. Kuska Tantariykuna.- kay kuska tantariykunaka tantariyta ushankunami, chay ukukunataka shuk tantariykunallami uma apashpa tukuyta ushankuna, shinallatak kay rikuytika shukllayachishkakunami kankuna, mana chikan chikan kanchu.

Kay tantanakushkakunaka, larka yaku jawami rikunkapak tantarishkakuna, shinallatak jatun killkayak ukumi kay llamkaykunataka ñawpaman apakun. Shinapash allikutami apana kankuna, chayllami tukuy runakunata ñawpaman apana kan.

IX YUYAY

TIYAK KUSKAKAMACHIYKUNA

yupay 236. Kuska kamachiy kamay.- tukuy manchachikuna shinallatak llullaykuna tiyakpipash rikunami kan, kay imakunata rurana kakpipash kay runakunapa allí kayta rikushpami rurana kankuns, kay kamachiykunami allikuta rikushpa apamana kankuna, chaymi kay kamachiyka allí pay tukushkakuna kan.

Yupay 237. Kamaykunata Paktachiy Niykuna.- kamachiykunata paktachiy nikuykunaka runakunaman yakuta kunamantami rurana kankuna, shinapash kay mamakamachiykunapimi tiyakunkuna, chaykunamantami sumakpacha imakunatapash rurana kankuna, ima wakllichishkakunatapash allichinamantami rikuna kan.

Kay kamachiykunata paktachiy nikunaka, ama ima wakllichiykuna tiyachunmi kay willaykunataka rurankuna.

Yupay 238. Ista Mamallaktata Kamachiyk Kamay.- runaman yakutaka, allikuta rikushpami kamana kan mana imapash kanchu maykan llaktakunatapash allikutami rikushpa kana,shinallatak Ecuador nishka mamallaktaka pikunawanpash ari nishpa

wankurita ushankunami.

IV JATUN YUYAY
MANA ALLI RURAYKUNA, KUTICHIKUNA, RURACHIKUNA

I YUYAY
MANA ALLI RURAYKUNA
Shuk Chawpirik
Kallarikuna

Yupay 239. Tukuy.- kay YUYAYpi tiyakuk yuyayka, shuk shuk rikuykunatami charinkuna, kay tukulla rikuykunaka kay mamakamachiypimi tiyakun chay mamakachamiy ima nikunkunatami paktachina kankuna.

Yupay 240. Yakuta Makñashpa Kamak Rikuykuna.- maykan paykunapa ruraykunawan wakllichishpa kan, Kay kamachiykunami shinallatak chaykunamantami shuk yaku imaykunata, yakumamata, chaykunatami kay ukukunaka rikushpa Katina kankuna, shinapash yakuta rikuk ukukunaka mamakamachiykunapimi warkurina kan, , runakunaman yakuta kunamantami imakunatapsh ruranakuna kan chay tukuylla niykunami kay kamachiypi tiyakunkuna.

Ñakutin imakunatapash rurashpaka, paykunaka ñakutinmi kay kamachiywan llakichiy tukuna kan, mana chay rurashpaka, ña kutin paypa llakichi tukunaka kutinkunkallami mana chaykunaka chinkarinkachu, mashan kutin rurakpipash kay llakichiykunaka

tikramukunkallami mana chay llakichika tukurinchu, chaykunamantami shuk shuk kayachiykuna tiyankuna.

Yupay 241. Mana allita rurayta akllaykuna.- kay mana allita rurakkunapika kay llakikunallami tiyankuna jawalla shinallatak sinchi llakikunami tiyankuna.

Yupay 242. Yakumanta Mana Allita Rurashkakuna.- yakumanta mana allí rurashkakunaka kay shinami llakichiy tukunkakuna:

- a) Yakuta shwak
- b) Yakuta apak
- c) Yakuta tallinkapak mana allí japinkuna
- d) Yakuta japishpa shukta wakllichik
- e) Pakalla yakuwan llamkakkuna
- f) Ña kutin tikrachiykuna, allpata shitakkuna, shinallatak mana ñankunata karakkunami kay llakichiykuna kan
- g) Yakuta japishpa imaykunawan llamkana kankuna, chaykunamantami kay tukuylla kamaykunata rurana kan.
- h) Yankata yajuta shitanakuymanta, shinallatak shuk imaykunata japishpa llamkashkamanta.
- i) Yakuta mapayachikpi shinallatak runakunata unkuchishkamanta, shinashpa yakuta mapayachishpa allpapi shitashkamanta.
- j) Yakuta chawpichina ukumi tiyana kankuna.
- k) Jaykata imaykunawan mana allí kakpita llamkanamanta.

- l) yakuta ama yallichishpa shayachishkamanta, shinallatak paykunallata japishkamanta.
- m) Mana ari nikpita yakuta japishkamanta, shinallatak pipash mana ari nikpita yakuta japishpa llamkashkamanta.
- n) Shinallatak mana pipash ari nikpita illullta japishkamanta, shinallatak mana kay mayupi, kuchapi, shuk ima yakupipash shitanallachu kankuna.
- o) Shinapash yakuta mana allí shayachishkamantami kay rikuykunataka rikushpa katina kan.
- p) Yakullik rikkunatapash, rikunami kan, kay yakukunaka allikuta chayachunmi rikushpa katichina kan.
- q) Imaykunawan yakuta chimpachishkamanta, shinallatak wiwawan yakuta chimpachishkamantapashmi.

Yakuta tallinamantaka, kay killkakunapaimi tiyakunakuna, f), o), chay killkakunapimi jawalla wakllichikunapa llakichiy kankuna: b), d), e), g), h), k), l), m), q), ñakutin sinchiy llakikunaka kaykunami kankuna: a), c), i), j), n), p) chaykunami kankuna.

Yupay 243 Mana allita rurayta akllaykunata rikuykuna.- kay mana alli ruraykunami tiyashkakuna:

- a) Yakupacha riyta shayachishkamanta , shinallatak mana ari nishakunata chariykunamanta.
- b) Shayachian llamkayta rurashkamanta, chaykunamanta kullkita runakuna charichun mañanakushkamanta, mana imatapash ari nirishkakunata charishkamanta.
- c) Runa yakuta mikuy Pukyu yakuta allichishpa anchuchishkamanta.

- d) Manapash ari nishkakunata charishpata kay shuk uchilla llamkaykunata rurashpa wakllichishkamanta.
- e) Pampakunata shinallatak jatun pampakunata wakllichishkamanta.
- f) Ari nishrishka kamaykunata charishpapash, shukman yakutaka apashpa rishpa mana runakunaman kushkakunata.
- g) Ima ruraykunawanpash yakuta wakllichishkamanta shinallatak allpa uku yakuta wakllichishkamantapashmi llakichiy tukuna kan.
- h) Shuklla shinallatak tantanakushka paykunamanlla tukuchinakukpi.
- i) Runakunaman allí yakuta kunkapak mana sakishpa kamachiykunata wakllichinakushkamanta.
- j) Mana kullki pankata watan watan kuskakunamanta, kaypaka shuk rikuk ukumi tiyana kan.
- k) Yaku patata allichini nishpa wakllichishpa mana allí japishpa, mana runakunaman kushpa chaymi llakichiy tukuyta ushanchu.
- l) Ima pankakunawan kamachiykunata rurashpa runakunata wakllichikpika kay kamaykunaka paypa jawapimi rinakakuna.
- m) Ima wakllichinalla kamachiykunataka mana ari ninallachu kankuna, chaykunamantami yakuta rikuk ukukuna kay rikuytaka rikushpa katina kan, shinapash pachamama imapash yallirikuktapashmi rikuna kan.
- n) Mapa yakuta anchuchinamanta, shinallatak larkata chay yakuwan mapayachishkamanta.

Kay rikuykunami nin sinchi ruraykunata shinashkakunami kay killkakunapi tiyakunkuna, shipash kay killkakunami kankuna: a), c), i), ashtawan sinchi llakikunaka kaykunami kankuna; b), d), e), f), g), h), j), k), l), m), n).

Yupay 244. Ñakutin mana allita Rurashkamanta.- ñakutin mana allita rurashpa tikrashkamantaka allita mana allita jatun mana allita rurashkakunamantaka ashtawan sinchi sinchi llakikunatami charita ushankakuna.

Ñakutin chay llakichiykunawan tikrashpaka mana ñakutin ari nishka pankakutaka kuyta ushankachu, chaytami kay mamakamachiykunapika tiyakunkuna, chay shinami anchuchiy tukushka kana kan.

Ishkay Chawpirik

Katichiykuna

Yupay 245. Kallariy Katichiykuna.- kashnami kaykunataka katichina kankuna, kaykunapimi kay willachiykunaka tiyakun:

- a) Maykan runakunapash kay wakllichikuktaka willanallami kankuna, shinami nikun kay mamakamachiypi.
- b) Kay Jatun Runakunata kamak uku shinallatak tukuyllatak rikuk ukupashmi kaykunataka rikuyta ushanalla kan.
- c) Shinallatak willachishka pankakuna mana imatapash rurakkuna, chay pankakunaka kay ukupaka ninan mutsurishkami kan shinallatak
- d) Maykan chay mana allita rurakukta japishpaka willachinallami kankuna mana imatapash **shuyakunachu kan.**

Yupay 246. Willachiy.- willachiyka, kay rikuykunatami charinka;

- a) Shuk willachina ukumanmi rina kan, kay ukuka shuk tantariytami charina kan
- b) Shutit shinallatak Ayllu shutitapash, mana imapash kanchu mana shutita

yachashpaka, maypi rurashkatallami niana kan mana shutipachaka mutsurishkachu kan, shinapash maypishinalla kashkatapash willachinallami kankuna.

- c) Shutikunata shinallatak Ayllu shutikunatapash, pi kashkata shinallatak pikunawan kashkatapash, maykan mana allita rurashkataka willachinallami kankuna, mana pakanachu kan, ima ima kashkakunatapash
- d) Ima kashkatak, shinallatak imashpa kashkatapash, alli allimi willachina kankuna, maypi kashkakunatapashmi willachina kankuna.
- e) Kay willachiktapash chay llakikunapipash churanamllami kan pay ashtawan achikyachichun, shinallatak chay llakichik ashtawan shuk llakichishkakunata charikman chaykunamantami tapuna kan.
- f) Ña tukuriypika, maykan imaykunapi shinallatak willachi antakunapi maykan willachikukka willachinallami kankuna.

Yupay 247. Kayachiy.- imakuna kakkipash, willachinallami kan maykan mana allita rurashkakunata uchkami willachina kankuna.

Yupay 248. Ama Llakiman chayankapak.- kay mana allita rurakkunapika kay llakikunallami tiyankuna jawalla shinallatak sinchi llakikunami tiyankuna ashtawan ama chaykunaman chayankapakka kaykunatami rurana kankuna.

1. Paypurakunata anchuchina kankuna chaykunamantaka, wakllichishkamanta shinallatak allpa uku yakuta wakllichishkamantapashmi llakichiy tukuna kan. Uchka uchkami kay willachiykunatami willachina kan, chaykunamantami shuk shuk rikuykuna tiyankuna chaykunamantami shuktapash rikuy ushankuna.
2. Uchka ruranakunamantaka kay kamachiykunapika pachakuna tiyankunami ima punllakaman niykunapash,
3. Kay ama llakikunaman chayankapakka ña willachiyk kallarikukpimi

kaykunataka rikuna kan, shinapash chunka punllakunatami kunkuna, shinapash, chay pachakunata yallishpaka ña pay kikin mañakuk mañayka anchurinkami, chaykuna pipash ña mana katichikpika chayka chinkarinkami.

4. Mana imakunatapash japita usharinkachu, kay mamakamachiykunapi kamachiykunata wakllichikpimi kay mañaykunatapash rurayta ushan kan chay shinami kay kamaykunapipash tiyakun.
5. Kay ama niykunaka, shuk jatun rikuykunatamni yallina kan, shinallatak shuk willachikuna tiyakpipashmi kay willachiykunaka mirarishpa rinka, shinapash mana jaykata japita ushankakunachu.

Yupay 249. Jaykata Kallariy.- yakuta rikuk ukukunaka kay taripaykunatapashmi rikuna kankuna, shinallatak maykan willachinata munashpapash willachinallami kankuna, mana chayllapi sakinachu kankuna, shinpash ima ima rurashkatapash willachinami kan, mana shinalla sakinachu kan.

Yupay 250. Taripay.- mutsurishkami rikushpa Katina kankuna, shinapash yakuta rikuk ukukunaka mamakamachiykunapimi warkurina kan, , runakunaman yakuta kunamantami imakunatapsh ruranakuna kan chay tukuylla niykunami kay kamachiypi tiyakunkuna, chaypi tiyakukta paktachinami kan.

Yupay 251. Rikuy.- kashnami rikuykunaka kallarinkakuna;

1. Chaypurakunamanta mana shukman anchuchishpa kakykunata rurashpa shinapash chunka punllakunatami kunkuna, shinapash, chay pachakunata yallishpaka ña pay kikin mañakuk mañayka anchurinkami, chaykuna pipash ña mana katichikpika chayka chinkarinkami, chay punllakamanllami rurana kan.
2. Kay jatun Apak ukuka kaykunatami rikuchinka uchka uchkami ima willaychunatapash rurana kan.

3. Ña imaykunata churashkakuna tiyapkika chaykunamantaka, wakllichishkamanta shinallatak allpa uku yakuta wakllichishkamantapashmi llakichiy tukuna kan. Uchka uchkami kay willachiykunatami willachina kan, chaykunamantami shuk shuk rikuykuna tiyankuna, chay shinami chunka punllata charina kan chay ña tukurishpaka shuk rikuykuna tiyankami.

Yupay 252. Kayachiy.- ña tukuyta japishka jawaka mana 5 punllakunata yallinachu kan, shinapash shuk jatun kayachiytami rurankakuna chay kayachiymanka tukuyllami chayana kankuna.

Yupay 253. Ña kallariy Tukurishkakuna.- ña kallaritaka ña tukuchita ushankunami, allichirishpa, tukuchishpa, yakuyakpi, shinallatak chayta sakishpa rikpi chaymi ña tukurinka.

Shinapash shuk shamukkunapipashmi tukurinka ña chay tukurikpika mana ñakutin kallarichita ushankachu.

Yupay 254. Willachishkakunata mana japishkakunamanta.- mana kay mañaykunata japishkamantaka, shuk kamaymi tiyakuna kaypimi shina ninkuna kimsa chunka punllakunapimi alli shutirishpa sakirinkuna, shinallatak kay Shuklla yakuta rikuk ukumi kay rikuykunataka katishpa kana, shinapash ashtawanmi kay willachiykunaka shutirishpa sakirinkuna.

Pichka punllakamanmi kay mañaykunataka rurayta ushankuna, kay kamachiyk ukukunaka chaykunami rikushpa katinkuna, ima punlla chayta riksichishkamantami kay rurayka kallarinkakuna, chaykunamantami shuk shuk mañaykunatapashmi rikuchina kankuna, chaypimi kay rurashkata mana ruraskatapash rikuyta ushana kankuna, chaykunata ama manchaylla ruranallami kankuna, chayllami imakunatapash rurana kankuna.

Yupay 255. Tukuchiy.- ña yakuta rikuk ukuka kay rikuykunawanka kayllapimi tukurinkuna chaykunamantami kay rikuykunata rikushpa Katina kan, shinapash kay

katikunatami katishpa rikuna kankuna;

- a) Umakaytakmi rikuchinkuna
- b) Ña kamaytapashmi rikuchinkuna, shinallatak maykan ñawpa kaktami mañay.
- c) Ima ima rurashkakuta allipachami rikuchina kankuna, shinallatak kamachiy ukupimi kana mana yankata kayta ushanchu, kay shinapi shina shinashnalla.
- d) Maypi imakunata rurashkakunatapash shinallatak willaykuna, yachaykuna, shinallatak shuk willaykunatapashmi rikuchishpa Katina kankuna, chayllami kay taripay shinallatak rikuykunawanka katita ushana.

Ña kamayta rikukuk ukuka payllami imakunatapash ninkuna, chay ukukunapillami kay ari niykuna shinalltak mana niykushpaka payllami niyta ushankuna.

Mayka shukma mana allikashpaka chayta allichinatami rikuchina kan, chaykunamantami wakin kamachiykunaka rikushpa Katina kan, shinallatak apak rikuk ukuka chaykunatami allikuta rikushpa katichinamantami rikushpa allichina kan.

Yupay 256..tukuchinamanta niykuna.- shinallatak kay katichiykunami kay rikuykunataka sinchiyachishpa kana kanchaykunamantami shuk shuk mañaykunatapashmi rikuchina kankuna, chaypimi kay rurashkata mana ruraskatapash rikuyta ushana kankuna, chaykunata ama manchaylla ruranallami kankuna, chaykunatami kay rikuykunataka kamachiypi katishpa rurana kan.

Yupay 257. Ña tukuchiyta tankanamanta.- shinakunamantami kay rikuykuna willachiykuna shinallatak kayshuk rikuykunapipash kay apak rikuk ukuknaka rikushpa Katina kan, chay niykunaka kay kamachiy kamaukunapimi tiyakukunkuna shinallatak shuk kamaykunapipashmi tiyakun

Yupay 258. Kamay Rurachik.- shinapash kay llakichiyk ukukana, tukuy ukukunami kay yakuta rikukkunaka imakunatapash niykunata ushankuna, chaykunamantami yanka

runakunatapash llakichiyta ushankuna, chaykunamantami maykan wakllichishka yakutaka, kullkita kuchina kan, shinallatak kamachiyk runakunapashmi tiyankuna kayta Makita churankapakka chaykunami kay rikuykunataka allikuta apana kan.

II YUYAY LLAKICHIYNAKUNAMANTA

Yupay 259. Llakichiykata rikuchinamanta.- yakuta rikuk ukuka kay kamaykunatami rikushpa katina kan, shinallatak tukuchinkakamanmi kay rikuykunataka katichishpa rikuna kan, shinallatak shuk imachiy rikuchiy pankatami rikuchina kan, shinallatak shuk iñukunapashmi katina tiyankuna, shinallatak wakllichita rikuk ukunapashmi tiyankuna, paykunaka pichka punllakunapimi kay willachiy pankakunataka rikuchina kan, shinapash shuk kayachiytami rurana kan.

Maykan wakllichishka runaka, paypa rikuchiy pankakunata rikuchinami kankuna, shinallatak paypa makipimi charinkuna chaykunamantami tukuyta rikuchishpa ruranakunata rurashpa katina kan, mana paypura pakta kakkipash kaykunataka rikuchinami kan.

Yupay 260. Allichinakunamanta.- ña kullkita mañana punllaka, yakumamata rikuk ukukunaka kaykunataka allikyuta rikushpami katina kan, shinallatak allikuta katichinatami rikuchishpa katichina kan, kay ruraykunaka kay kamachiykunapimi tiyakun, chay rurashkakunapak jipaka shuk rikuykunamanpashmi yallina kankuna, chaykunata rikunkapakmi shuk punllakunata charinkuna.

Mana chay mañaykuna mana paktashpaka yakuta rikuk ukumi mañankakuna,, kay tukuyta rikuk ukumi mamallakta rikuk ukuta mañanka, shinapash shuk llamkaykunatami rurana kan, maykan llakichishka runatami kay llakichiykunataka llakichina kanka,

shillatak chunka patsayachiktami rikuna kan.

Ña kullkita rikunkapak jipaka kay yakuta rikuk ukumi mashna kullkita mañayta ushankakuna, shinallatak shuk ñankunatapashmi charinkuna.

Yupay 261. Shuklla Yakuta Rikuk Yanapak uku.- mamallaktata rikuk ukunami kay rikuykunata allikutami rikuna kan, shinallatak shuk shuk llamkaykunatapashmi rikushpa katina kan, shinallatak shuklla yakuta rikuk ukumi kay allichikunataka rikuna kan.

Yupay 262. Paktachiykuna shinallatak imaykunata kunamanta.- mana allikunata rurashpaka kay imaykunata kunami kana kan, pichka kullkita kunatami maskana kan, shinallatak llamkana kullkitami kuna kan, shinapash kay shukllayachishka ukukunapash imakunatapash ruranakuna kan, shinallatak shunka sukta kimsa chunka llamkay rikuykunata rikushpa kullkita rikuna kan.

Shinallatak imaykunata kunamantami kay rikuykunata rikuchina kan, shinallatak tukuy tukuyumi kuna kan, tukuy tukuykunami imakunatapash kuna kan, mashna runakunata wakllichishka kashpash chay tukuyllamanmi kuna kan, chaykunamanmi tukuyta kuna kan.

III YUYAY

RURAYKUNAMANTA

Yupay 263. Rikuy Ruraykunamanta.- tukuylla ruraykunamanta kay wakllichishka runakunami kuna kankuna, shinallatak taripaykunatami rurashkakuna kan, shinallatak imakunatapash rikunami kana kan, shukllallatakmi rikuna kan, mana chaykunamantaka mana anchurinachu kan, ashtawan allikunatami mañana kan, imata wakllichishkamantami allichinami kana.

Yupay 264. Taripay shinallatak Wakllichiykunamanta rikuykuna.- mamallakta shinallatak rikuk ukumi rikuna kan, chaykunatami tariypana shinallatak rikuykunatami rikushpa katina kan, shinallatak tukuy rikuyta shinallatak taripaykunatapashmi ruran kan, shinallatak ayllullaktakunami kay willachiykunatami rikuna kan, pay ayllullaktakunami kullkikunata kuna kan.

Yupay 265. Ña Sakirshkamanta ruraykuna.- ña imayta rurashka jipaka kay yakuta rikuk ukuka kay ari nirikunata charinami kan, shinallatak yakuta allikutami rikuna kan, chaykunamantami shuk shuk kamaykunata rikuna kan, ama mapayachun shinallatak ama yakumamata wakllichinamanta, chay yakukunata imashina allichinamanta rikuchina kan. Shinallatak ishka chunka watakunakamanmi wiñarishpa sakina kan, chay shinami yakutaka allikuta rikushpa katina kan.

TUKUYLLA USHARIK

Kallariy pata.- marka llakatata rikunakuk ukukuna shinallatak shukllayashka ukukunapashmi yakumamata rikushpa katina kan, shinallatak allikuta rikushpa shinallatak allikunatami paktachishpa katina kan, chaykunamantaka shuk shuk pakchikunatami rikushpa paktachina kan, shinallatak yakuta rikuna kan,

Shinallatak ñakutin killkarinami kankuna yakuta rikuk shinallatak shuklla yakuta rikuk ukumi kay paktachishpa kamachiykunata rikushpa katina kan.

Kati pata.- ñakutin tukuy ruraykunami kay Jatun Killkayak ukumi kay kamachiykunataka paktachishpa katichina kan. Shinami kay kamaykunapipash nikunkuna.

KATICHIY MUNARIYKUNA

Kallariy pata.- ishkey kanchismunaykunata shinallatak mamakamachiykunata katina kan.- chaykunamantaka kay katichiykunatami paktachishpa katina kan, shinallatak mamakamachiykunatapashmi katichina kan, yakuta rikuk uku shinallatak shuklla yakuta rikukuk ukupashmi pakta rikuchina kankuna, shinallatak tukuy rikuykunatami rikushpa katina kan, shinallatak shuk shuk kamachiykunapimi tiyakunkuna, chaykunamantami willaykuna, wakaychikuna shinallatak rikuriykunapashmi kay rikuchirikkunapi kankuna chaykunami shuk rikuykunapash tiyankuna, chaytami rikushpa katina kan.

Ña kay punllakunami kay rikuykunapika tiyankuna shinallatak mamakamachiypimi tiyakun kay 20 kawra 2010 watakunatami rikuna kan shinallatak shuklla yakuta rikuk ukupashmi kay kamaykunataka rikushpa katina kan, shinallatak tukuyta willachina kankuna, chaymi shukllayarishka, tantarishkakunami kay llamkaykunataka rikuna kan.

Kaykunata mana paktachishpaka kay shuklla yakuta rikuk ukukunatami rikushpa katichina kan, shinallatak allipachami riksina kan, chaykunamantami yaku jawaka allikuta rikuna kan, chaypi tantarishka kan:

Kay rikuykunami kaykunataka tantachishpa rikuchishpa katina kan.

Mana tukuyllaman paktachishkatani rikun

Yakumanta rikunkapak larka jami rikuna kan llakikunata rikushpapash allikutami rikuna kan.

Tukylla llakichishkakuna tiyakpipash

Tukurikuna, imakunata niykunapash, shinallatak imakunata japinakunamantapash.

Rikuk ukukunata rikunakunamanta chaykunami ari ninakuna kan

Pakt pakta churanakunamanta uchailakunamant shinallatak jatunkunaman pakta pakta kunamanta

Piwan ranti ranti paktachirishkakunta rikunamanta.

Tantariy shinallatak shukllapak japikuktapashmi rikushpa katina kan, chaykunami uma japik shina japina kan.

Mana anchuchishpa sakinachu kankuna tukuyllapami yakumamaka kan.

Shuk tukuyllatak rikuchun ukutami rurana kan, yakuta japikkunapashmi kay u'pika yaykushka kana kan, chay shinami markakunapash shinallatak shuk shuk yakuta rikuk ukukuna allikuta rikushpa katina kan.

Churashka punllakunaka kay ishka kanchish katichikunatami katichishpa katina kan, shinallatak kay mamakamachiypimi kay willachiykunataka willachishpa katikun shuk yakuta rikuk ukullami rikuna kankuna, shinallatak 20 karwa killapimi rikushpa katina kan, kay 2011 watakamanmi rikuna kan, yakuta tallinamantapashmi kay rikuykunata rurana kankuna.

Kati pata. Kullkita kuna, allichina, shinallatak yakuta tukuyllaman kunamanta rikuna.- ña chaykunata ña paktachishpaka kay ishka patsak kanchishkunapika shuk shuk rikuykunatanmi allikuta rikuchishpa katina kan shinallatak willachiy pankakunawanmi kayta willachina kan shinallatak chaypami punllakunatapash churana kankuna, shinallatak kay rikuykunapika kimsa killakunatami kunkuna shuklla yakuta rikuk ukuka tukuy imakunatapashmi rikushpa kana kan shinallatak allichikkunata, llamkaykunataka allikutami rikushpa katina kan, chayta rurankapakmi shuk rikuykuna tiyankuna, chay rikuykunami kay kamaypi tiyakunkuna.

Chaykunamantami shukllapash shinallatak tantariykunapash rikushpa imakunatapash katichina kan, chay shinami ima katichikunata allikuta llamana kan, shinapash ari niykunapashmi tiyana kankuna, chayta paktachinkapakmi kay rikuykuna tiyana kankuna shinapash yakuta japik ukukunapashmi rikuna kankuna.

Kimsa pata. Ranti Rati Paktachiriy, ruray shinallatak Alli Charinamanta.- ranti ranti imakunata rurashpapash kay tukuy katikunatami rikuna kan, chay shinami kay kamachiykunapi tiyakunkuna, shinami kay llamkayka allikuta rishpa kana kay tukuy willachiy llamkay shinallatak tukuy willachiy pankakunapash rikuy tukushpa katina kan,

chay tukuy willay pankauatami rikuchina kan, kay tukuylla pankakunami tukuy rikuchinakunapi tiyanakun.

Ña paktachirinkapakka, kay ña kushkakunatami kuna kankuna, mamallaktami kay kullki pankata rikushpa katina kan, shinallatak kay kullkita kuna kan, kay yakuta rikuk ukukunapimi kay kullkikunataka kuna kan shinallatak kay kullki pankakuna mana kushakunata allikuta rikushpami katichina kankuna chaykunata charinkapakka kay kushkakunatami charina kankichik.

Chaykuna paktachishpa katichunka kay yakuta rikuk ukukunawanmi imakunatapash rikushpa katina kan, shinallatak tukuy taripaykunapimi katina kankuna:

1. Ishkanchik kamay pankata llukchina kan.
2. Piman Ruraykunatami yakumantaka kuna kan
3. Alli chaski tukunkapak shinallatak ish kaymanta paktachirishpami kay rikuykunataka paktachishpa katina kan.
4. Shuklla Yakuta Rikuk uku
5. Yakuta maykan japikta, shinallatak ima shina ruraykunatami rikuchinkuna, yakuta tallinamantapashmi rikunkuna.
6. Llamkashkata paktachinamanta kullki pankakunata rikuchina kankuna, shinallatak tukuypa yakuta rikuchina kan.

Patsak pusak chunka punllakunatami rikushpa katina kankuna, shinapash kay tukuy rikuykunami allikuta rikushpa katina kan, kay nishka punllakunataka mana yallinachu kankuna shinapash yakuta allikutami llamkana kankuna, chay shinami kay llamkaykunataka shinalla llamkashpa tukuchina kan.

Chay shinami kay tukuy llamkaykuna ari nirishpa sakirishka kankuna chaykunatami tukuy riksichishkakunata paktachina kankuna, shinallatak shuklla yakuta rikukuk ukupashmi pakta rikuchina kankuna, shinallatak tukuy rikuykunatami rikushpa katina

kan, shinallatak shuk shuk kamachiykunapimi tiyakunkuna, chaykunamantami willaykuna, wakaychikuna shinallatak rikuriykunapashmi kay rikuchirikkunapi kankuna chaykunami shuk rikuykunapash tiyankuna], shinallatak tukuy pankakunatami pakta kuna kan, mana shuk pankata kukpika mana chay rikuykunaka alli kankachu.

Kay ranti ranti imakunata rurashpash kay tukuy katikunatami rikuna kan, chay shinami kay kamachiykunapi tiyakunkuna, shinami kay llamkayka allikuta rishpa kana kay tukuy willachiy llamkay shinallatak tukuy willachiy pankakunapash rikuy tukushpa katina kan shinapash kay ishkay patsak kanchis rikuykunapimi tiyakunkuna kay tukuylla yallichirimi kay kamaykunapi tiyakunkuna.

Chusku pata. Ruray shinallatak alli llamkanamanta. Katichinakunamanta shinallatak willaykunamanta.- kay tukuylla rikuk ukukunami kay yakuwan llamkanamanta kana kan, chaykunamantami willaykuna, wakaychikuna shinallatak rikuriykunapashmi kay rikuchirikkunapi kankuna chaykunami shuk rikuykunapash tiyankuna, chaytami rikushpa katina kan. Shinapash tukuy llamkaykunami kan kamachiykunami tiyakunkuna

Shinapash kaykunata rikuykunata usharinkami shinapash alli rurashkata shinallatak shuk shuk rikuykunami tiyankuna, kay kamachiy jawami imakunatapash rurana kankuna, kay tukuyta rikuykunaka kay kamaykunapimi tiyanakunkuna chaymi kaykunata katina:

a) Willachiy.- ishku chunka punllakunapimi kay kamaypika llukshinkakuna, chay tukuylla runakunami kay willaykuna, wakaychikuna shinallatak rikuriykunapashmi kay rikuchirikkunapi kankuna chaykunami shuk rikuykunapash tiyankuna, chaytami rikushpa katina kan. Shinapash shuklla yakuta rikuk ukumi kay kamaykunataka katikuna kankuna, shinallatak tuku willaykunatami rikuchishpa katina kankuna, shinallatak yakumanta, larkamanta, mayman rikuk larkakuna rikuktami rikushpa llamkana kankuna.

b) rikuchirik: ña shuk watapimi kay willachiykunaka llukshikuna kankuna, shuklla yakuta rikuk ukumi kay rikuykunataka katichina kankuna, shinallatak paktachirishpami rikuna kan, kay punllakunami ña paktarina kan, chay shinami mañaykunapash tiyana kankuna, shinapash tukuy yakumanta rikuykunami tiyankuna.

c) alliyachik: ña kay kamachiyta riksichishkamantami kallarina kan, shinallatak shuklla yakuta rikuk ukumi kay llamkaykunataka rikushpa katina kan, chaykunamantami mana chayshukmanlla sakinachu kanchik, chayta ari ninakunamantaka tukuy llamkaykunatami paktachina kan, kay kamachiypi ima nikun shinatami pakatchina kan. Chay shinami kay kamachiykunata allichispa rikuna kan, chaymantami tukuylla kuna kan, chaytaka mamallaktami kuna kan.

d) kullki kuymanta.- ña ari nishpa kaykunata riksichishkamantaka kay allikunata rurashpaka kay imaykunata kunami kana kan, pichka kullkita kunatami maskana kan, shinallatak llamkana kullkitami kuna kan, shinapash kay shukllayachishka ukukunapash imakunatapash ruranakuna kan, shinallatak shunka willachishpa sakinami kan kay rikuykunata rikushpa kullkita rikuna kan. Shinallatak shuklla yakuta rikuk ukumi kay rikuykunataka katichina kan.

e) paktachiyta mañay.- ña tukuyta ña kushka jawaka ña , mamallaktami kay kullki pankata rikushpa katina kan, shinallatak kay kullkita kuna kan, kay yakuta rikuk ukukunapimi kay kullkikunataka kuna kan shinallatak kay kullki pankakuna mana kushakunata allikuta rikushpami katichina kankuna chaykunata charinkapakka kay kushkakunatami charina kankichik, shuk rikuykunapash tiyankuna], shinallatak tukuy pankakunatami pakta kuna kan, mana shuk pankata kukpika mana chay rikuykunaka alli kankachu, chay shinami kay mañashkakunataka tukuy tukuy paktachishpa sakina kan, mana ña tukuchishka jawaka shinalla sakinallachu kankuna, chay shinami tukuyta paktachishpa rikuykunawan katina kan.

f) ruraykuna.- ruraykunata mañaykunami paktarinkuna chay shinami kay kamaykunataka paktalla kamashpa katina kankuna, chaykunamantami

yakukunamantaka imakunatapash mañashpa katina kankuna.

g) tukuchiriy.- kashnallami kaykunaka tukurinakuna kanka kay tukuy rikuykunapimi kay llakichina ukuka pakta kana kan kay rikuykunaka kamchiykunapimi tiyakun, shinallatak ari niyrikunaka shuk ariy nirikunatami mañana kan, chay shinami kay mañaykunaka mamakamachiykunapipashmi tiyakunkuna, kay ari nirikuna illashpaka mana allichu kankuna, chaykunamantami tukuylla sumaklla paktachiyrikuna tiyana kankuna, mana ishkantinmanta mana ari nirishkakuna tiyashpaka mana imapash kay rikuykunaka paktankachu, chaykunamantami tukuy kay ukukuna ña tukuchishpa sakina kan, shinallatak yakuwan paktalla kakkunatami rikushpa katinkua chaymi uchilla shinallatak shina shinalla ukukunatapash allikutami rikushpa katinkuna.

Kaykunamantapacha katinakushpaka, kay shuk shuk llamkaykunatami rikunkuna chaykunamantami ayllullaktakunapashmi rikunkuna chaykunami kay kamachiykunapi tiyankuna, chay shinami maykanpash kay larkataka llamkakkuna, shinallatak uchilla shina shinalla llamkana ukukunata rikushpa katina kan chashna shinami kay ruraykunataka shuk shuk katinakunata rikushpa katina kan chay shinami uchillayashpa katinkuna.

h) mañaykuna niykuna.- ña tukuyman willachishka jipami kay mañaykunataka rurana kankuna shinallatak chusku punllakunapimi kay mañaykunataka rurana kan, kaymi kay tukuy riksina ukupi tiyakunkuna, shinallatak paymi paktalla rikuykunata katichina kan, chay shinami kay mañaykunatapash rurana kankuna.

i) rikuchirikuna.- kay iskun chunka punllakunapimi rikuchina kan ñakutin shuk iskun chunka punllakunatapashmi shuyana kan, shuklla yakuta rikuk ukumi kay rikuykunataka katichina kankuna.

j) ruraykuna ña tukuchiykuna.- kaypash iskun chunka rikuykunatami maskana kan, shinallatak ari niyrikunaka shuk ariy nirikunatami mañana kan, chay shinami kay mañaykunaka mamakamachiykunapipashmi tiyakunkuna, kay ari nirikuna illashpaka

mana allichu kankuna, chaykunamantami tukuylla sumaklla paktachiyrikuna tiyana kankuna, mana ishkantinmanta mana ari nirishkakuna tiyashpaka mana imapash kay rikuykunaka paktankachu, shina chay mañaykunatami kay ari nirikunawanka imakunatapash paktachita ushanakuna kankuna, shinallatak mana tantarichun sakinachu, kaytaka tukuyllami llamkana kankuna.

Ña pikuna japirishpapash kay rikuykunataka kay rikuyta katishpami katichina kan, ña imayta rurashka jipaka kay yakuta rikuk ukuka kay ari nirikunata charinami kan, shinallatak yakuta allikutami rikuna kan, chaykunamantami shuk shuk kamaykunata rikuna kan, ama mapayachun shinallatak ama yakumamata wakllichinamanta, chay yakukunata imashina allichinamanta rikuchina kan. Shinallatak ishkay chunka watakunakamanmi wiñarishpa sakina kan, chay shinami yakutaka allikuta rikushpa katina kan chay shinami maykan llakichiy ushan ukukuna rurayta ushankunami.

Chaykunamantami kay shuklla yakuta rikuk ukuka kaykunata rikushpa llamkana kankuna chay shinami kay mañaykunata rurankuna .- kay ari nnirishkata maskanaka kay rikuykunapimi tiyakunkuna, shinallatak kay yuyaypimi tiyakun, shinallatak apuk rikuk ukumi kay katichikunataka rikuchishpa katina kan, shinallatak kamachiy ukukunawanmi kay rikuykunata rikuna kan, shinallatak kamachiypi ima ima tiyakuktami rikuna kan, shinapash kay kamachikunapi tiyakuk shinami kay llamkaykunataka llamkashpa katina kna, shinallatak pikunapashmi kay llamkaykunataka katichishpa katichina kankuna.

Maykan ña kayta paktachishkaka, yaku jawaka rikunallami kan, chaypami kay chunka watapika ña kay tukuy mañaykunaka ña tukurinkuna chaykunamantami tukuy watakuna kay katichiykunataka katichishpa tikuna kan

Pichka pata.- llamkaykunata Shukman Yallichishpa shinallatak Mushuk tantariykunata Wiñachinamanta.- shinallatak kay patsak pusak chunka punllakunapimi kay kamaypika tiyakun. kay Shuklla Yakuta Rikuk ukuka kay kamaykuna jawami imakunatapash ruranakuna kan, chaykunamanta tukuy kay mamallaktapi

kawsakkunapa jampiyanta, alli kaymanta rikushpamimi kay tikrachiykunataka rurana kan, kay kitita rikuk ukukunawanpashmi kay rikuykunataka pakta llamkana kan, shinallatak mana pachamamata wakllichinamanta kay ruraykunataka rurana kan, mamallaktapa shinallatak mamallaktapa ukukunami allikuta kamashpa katina kan, kay kitita rikuk uku pay ukumi kay ña yakuta mikushka jipa chay puchushka yakutaka allikuta chuyayachishpa rikuna kan, ama mapa yakukunata kutin tikrachinakuchun, chay shinami kay larkakunata tallinamanta allikutami rikushpa katinakunchik.

Mamakamachiykunapika, tukuy markakunami kay kamachiykunapika yaykushka kankuna, shinallatak kay kamaykunaka tukuy paktachirikunapimi tiyakunkuna kan, chaykunamantami shuklla yakuta rikuk ukupashmi kaykunataka rikushpa katina kankuna.

Ña chay punlla yallishka kashkamantaka ña kay wacharishkakunataka , wiñachishpami katinkuna, chay shinami kay llamkaykunataka sinchiyachishpa katichinata rikuchina kankuna.

Sukta pata.- Kitita Rikuk Ukukuna.- Kitita rikuk ukukunapashmi Yaku jawaka rikuna kan, chaykunamanta Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi tiyana kan, shinapash ayllullaktakunawanmi pakta llamkana kan, kaykunaka mamallaktapa kamachiykpimi tiyakun, shinapash allpamamawan paktami tiyana kan, yakuta kamana, rikuna shinallatak allimi kana kan. Shinapash sukta rikuypimi tiyakunkuna.

Kanchis pata.- allikuta rikuk ukukuna shinallatak kamashpa katik uku.- kay shinami ima llamkaykunatapash ashtawan llamkashpa katinkuna chaymantami paykuna ashtawan rikuykunata charina kan, shukllayashka, tukuyllami kaykunataka rikunakuna kan, chay llaktakunapa ukutami yakukunaka yallikun, chaykunamantami chay ayllullaktakunaka shuk kawsayta charin shuk yachaita ruray shun tantariypi kawsan, chay shinami kay Shuklla Yakuta Rikuk ukupash chaykunataka allikuta rikushpa katina kan, shinapash tukuylla kay mamallaktapi kawsakkunapashmi rikuna kan, chaypami achka kamachiykuna tiyan, chay shinami yakutaka allikuta rikushpa katina kan, kay yakutaka tukuyllaman paktachinamanta.

Pusak pata.- tukuylla yakumamata rikuykunamanta.- ishkay wata jipami kay rikuykunataka katichina kan, Shuklla Yakuta Rikuk ukumi ashtawan sinchiyana kan, chaykunamantami llakta, ayllullakta, jatun llakta, jatun ayllullaktakunami paykunapa yachaykunata sinchiyachina kan, shuklla Yakuta Rikuk ukumi kaykunataka ñawpaman katichina kan, shinapash ima ima rurashkakunatami tukuyllaman yallichina kan, mashnatak runa yachay sinchiyachishka chaykunatapashmi tukuyllaman willachina kan, chaymantami tukuy runakuna allikuta rikushpa katina kankuna.

Iskun pata.- tukuyllaman paktachinkapak yaku shinallatak ishpana ukukuna shinallatak yakuta allikuta rikunamanta.- chay shinami runakunataka allikuta charina kan paykunaka alli kawsaytami charina kan, watan kullkikunata kushka pankakunatapashmi charina kan, kay pankataka Shuklla Yakuta Rikuk ukumi kuna kan, shinapash ishpana ukukunamanta kullkita kushka pankakunatapashmi charina kan, kay imay mana allikunata shitashkakunamantaka kiti uku rikukmi kullkikunataka mañana kan, kay nikunaka kay kamachiypimi tiyakuna, Kiti Rikuk ukukunapashmi kaykunapika yanapakrin, chaykunamantaka mashnata yakuta japishpa tukuchishkamantami kullkitaka mañakrin, kaykunaka ashtawan tukuyllaman yakuta kunkapakmi ruranakun, ama shuklla yalliklla Yakuta charichun shinallata wakinkina ama Yaku illak sakirichun. Chaykunamantami kay pichka watakunata kunkuna chay shinami tukuyta allichishpa katina kan chay shinakunami ñakutin jipalla yakuta japishka yakuka ishkanchita ushankunami.

Kitita rikuk ukuka kay llamkaykunataka paktami imakunatapash rurana kankuna, chaykunamantami kay shuklla yakuta rikuk ukuwan pakta pakta llamkak kankuna chay shinami kullkikunata charina kan.

Mamallakta ukuka paykunami tukuyllaman kullkita kunami kan, paykunami kullkikunataka allikuta maskashpa rikuchina kankuna.

Chunka pata.- kamaykunawan paktachirimanta shinallatak shukman yakuta pashpa kakkuna.- kamachiyta allikuta rikunamantaka alli kawsaytapash shinallatak sumak kawsaytapashmi rikunkakuna, kay llankaymi rikurikun mana shinallatak

katinkapak yaku jamanta. Chaykunamanta kay yakumamataka tukuyllaman kusha nikun, ama shukkunalla chay yakuta tallinakunamanta ama paykunalla charichun, chaykunamanta mana shuk llaktalla shinallatak mana shuk kuskakunapalla kay yakuka kakkrin, shinapash tukuyllapakmi kakrin. Shinapash shina llankayka shuk kamachikipashmi rikurirka

Kay patsak pusak punllakunapimi kay kamachiyka allikuta rurashka kankuna, shinallatak jatun killkayak ukukunami rikushpa katinkuna shinallatak shuk yakuta rikukuk ukukunami kay llamkaykunataka allikuta katishpa rikuna kan, chaykunamantami mana sakina kankuna.

Chunka Shuk pata.- Kamay punlla shinallatak yakupa kamachiykuna chaykunaka mana punllakunata charinchu.- sumak kawsayta tarinkapakka yakumamaka shuk rikuykunapitiyankuna, chaykunamantami mutsurishka kan, kay Yakumamamanta rikuna jawaka achkatami kay Ecuador mamallaktapakka achka mutsurishkami kan, llaktaychik kawsaypika, achkatami sisarishkanchik kullki jawa, kawsay jawa shinallatak kamachiy jawapash achkatami sinchiyashkanchik, ninan mutsurishkami kan yaku kamachiyta charina kan, shinapash kay nikuyka ñawpa rikuchipimi tiyakun. Chaypimi kay ishkey patsak kanchis mamakachiypi rikurikun, chaykunami kay kamaypika tiyakun.

Chunka ishkey pata.- aysankapak chakruriy.- chakruriyka kay yakuta rikuk ukuwan shinallatak kitita rikuk ukukuwanmi llamkana kitikunaka kaymi kankuna, Jipijapa, Pajan shinallatak Puerto Lopez shinallatak yakuta rikuk ukunapashmi kay rikuykunataka rikuna kankuna, chay shinami kay wasi tantariykunata rikuna kan, llaktaychik kawsaypika, achkatami sisarishkanchik kullki jawa, kawsay jawa shinallatak kamachiy jawapash achkatami sinchiyashkanchik, ninan mutsurishkami kan yaku kamachiyta charina kan, shinapash kay nikuyka ñawpa rikuchipimi tiyakun. Shinapash kay yaku jawa yuyaykunatapash shuk rikuykunatamai churana nin, runakuna mikuchun, jipalla tukuyllapak yaku kachun, shinallatak runakunapapash yaku tiyachun kay mamakamachiykunapika shinami nikun.

Shinallatak llaktata rikuk ukukunawan shinallatak kawsay tantariykunawan shinallatak shuk yakuta rikuk ukunawan kay San Mateo nishka ukuwan chaykunami paktarishka

kayka 180 punllakunatami charinkuna shinallayak Manta, Rocafuerte, Santa Ana, Jaramijo shinallatak Montecristipashmi kay llaktaykunata tikushpa katinakunkuna chay shinami ñakutin shukkunapash kimirin Esmeralda, atacames, Rio Verde chay tukuyllami kay mamakamachiykunapi tiyakunkuna.

Shinallatak yakuta rikuk ukuna kay Paute nisha larkakunata rikushpami pakta kachana kankuna, shinallatak Jatun killkayak ukupashmi kaykunataka rikukuna kankuna, chay shinami patsak pusak chunka punllakunapi kay kamachiykunapi tiyakun rikuykunataka katichina kankuna, chay punllakunamantami kallarikunata ushankuna.

Chunka kimsa pata.- tukuriy shinallatak paktariy.- ña tukuykunata tukuchishpallakka kay yanka runakuna shinallatak llaktay runakunapashmi kay rikuykunataka ashtawan sinchiyachishpa rikuna kan,shinapash tukuyllamanmi kay kamachiykunatami tukuyllaman churana kankuna, chay shinami shuklla yakuta rikuk ukuka sumakta rikushpa katina kan.

Chaykunamantapash kay paktarikunapash tukuripika kay llamkaykunaka tukurinkakunami, tukuy runakunapa llamkaykunapash mana katinkachu, shuk shuk runakunami mana llamkayta ushankuna, chay shinami kay shuklla yakuta rikuk ukuka kay llamkaykunataka allikuta rikushpa katina kan.

Shinapas, kay paktariykunami tiyankuna:

a) allichinakapak, rikunkapak, shinallatak tukyachinkapakmi kay llamkaykunataka ruranakun shinapash kay rikunkapak tantarishkakunami kay Manabi nishka Tantariykunata rikuna kankuna, shinallatak S. A chaykunatami kay Tosagua kiti kuna kan kay 9 kallwa 2003 watapi kushkakuna kan.

b) allichinakapak, rikunkapak, shinallatak tukyachinkapakmi kay llamkaykunataka ruranakun shinapash kay rikunkapak tantarishkakunami kay Manabi nishka Tantariykunata rikuna kankuna, shinallatak S. A chaykunatami kay Tosagua kiti kuna kan kay 9 kallwa 2003 watapi kushkakuna kan

c) allichinakapak, rikunkapak, shinallatak tukyachinkapakmi kay llamkaykunataka ruranakun shinapash kay rikunkapak tantarishkakunami kay Manabi nishka Tantariykunata rikuna kankuna, shinallatak S. A chaykunatami kay Tosagua kiti kuna kan kay 9 kallwa 2003 watapi kushkakuna kan.

d) shuk shuk paktarikuna tiyashpaka ña nishkami kankuna

Kay kamachiykunata rikushpami kashna shina katinkuna shinallatak kay rikuykunaka mamallakta chawpi ukillami rikurina kan, shinallatak Kitita rikuk ukukunapashmi Yaku jawaka rikuna kan, chaykunamanta Shuklla Yakuta Rikuk Ukumi tiyana kan, shinapash ayllullaktakunawanmi pakta llamkana kan, kaykunaka mamallaktapa kamachiykpimi tiyakun, shinapash allpamamawan paktami tiyana kan, yakuta kamana, rikuna shinallatak allimi kana kan.

Chaykunamantami kay willachiykunaka kay mamallaktaka rikushpa katina kankuna, shinallatak shuklla yakuta rikukuk ukumi kay rikuytaka ñawpaman apana kankuna, shinapash kay La Eperanza shinallatak Poza Honda kay Severinao nishka kuskakunapashmi kay rikuykunataka katichina kankuna, paykunami kay paktachiriytaka rurashka kankuna.

Chay shinapash kay tukuyta ña kushka jawaka ña, mamallaktami kay kullki pankata rikushpa katina kan, shinallatak kay kullkita kuna kan, kay yakuta rikuk ukukunapimi kay kullkikunataka kuna kan shinallatak kay kullki pankakuna mana kushkunata allikuta rikushpami katichina kankuna chaykunata charinkapakka kay kushkakunatami charina kankichik, shuk rikuykunapash tiyankuna], shinallatak tukuy pankakunatami pakta kuna kan, mana shuk pankata kukpika mana chay rikuykunaka alli kankachu, chay shinami kay mañashkakunataka tukuy tukuy paktachishpa sakina kan, chay shinami imaykunatapash kay pachapika paktachishpa rikuchina kan.

Chunka chusku pata- kitita rikuk ukupa katichiykuna, shinallatak yakumanta, pachamamata rikunamanta.- shuk watatami kay rikuykunawanka katichina kan, chay shinami kay kitita rikuk ukuka kay mamakamachiykunawanmi rikuykunata katichina kankuna, shinapash tukuyllapa yakukunata rikushpa katishuna, chay shinami kay kamachiy ukuka rikushpa kushkakuna kankuna, chay kuskakunapillami llamkana kan.

Chunka pichka pata.- yakuta wichankapak pachakunana.- yakuta wichankunaka, kay shuk shuk imaykunatami rikuchishpa katina kankuna, yakuka tukurinallami kankuna chaykunata rikushpamii allikuta kamashpa katina kan, shinallatak chunka pusak

killakunatami katichina kan, chay shinami mamallaktaka rikushpa katina kan, chaymantami shuk shuk rikuriykuna kankuna.

Yakuta wichkashpa llamkak ukumi rikuna kan alli yakuta wichkanata shinallatak allikuta runakunaman kunata, chay shinami mana yakumamata mana mapaychina kankuna chaykunaka tikrayta ushankunami kankuna.

Chunka sukta pata.- runakunapa allpapi kunuk yakukuna.- patsak pusak shunka punllakunatami kamayka sakina kankuna chaykunamantaka kamay jawaka japita ushanmi, chay shinami shuk ukukuna tiyana kankuna, chayllami kaykunataka rikuyta ushankakuna, chaykunataka runakuna mañayta ushankunami.

Chunka kanchis patak.- yakumamata kamashpa mikrashkamanta.- kay mamakamachiykunapi imakunata niykukpipash kay shuklla yakuta rikuk ukukunami kay alli apykunata rikushpa apana kankuna, shinapash tukuylla llaktakunaman willachina kan, shinapash ayllullaktakunata allikuta rikushpami kay llamkaykunataka ñawpaman apana kankuna, shinapash runa mikuykunatapash allikuta rikushpami llamkana kankuna, shinapash kay tukuyllami kay kamachiyti tiyakunkuna.

Chunka pusak pata.- allapakunata mana yanka kuyta ushankunachu, rikushkallami kankuna chay allpakunaka.- ishkay watatami kay kamachiyka kayta ushankuna, shinapash shuklla yakuta rikuk ukumi kay rikuykunataka allikuta llamkashpa rikuna kankuna, shinallatak ima llakikunatapash rikunami kankuna, kay kamachiyti ima ima nikukkunatapi paktachina kankuna, chaypimi runakunaman alli kawsayta charichun kamachiy tiyakunkuna.

Chunka iskun pata.- larkakunata shinallatak allpa uku larkakunata rikuk tantariykuna.- 180 punllakunapimi kay Mamallaktata Pushak runa ari niyta ushankuna, kay kamachiy jawa imatapash rurayta ushanmi, shinapash tukuy rikuykunatami katichishpa rikuna kan, chay shinamantami kay ishkay kawsay shinallatak jatun ayllullakta tantariy ukukunami kay rikuykunataka charinkakuna, shinallatak tukuy llaktapimi tukuylla runakuna paktalla kana kan.

Ishkay chunka pata.- kay mamakamachiyta jawata pawashpa ruranamanta.- kay kamachiy ima tiyakukta rikushpa, pawashpa, yallishpa, imatapash mamallaktata pushak runaka kaykunataka rikuyta ushan, shinapash tukuyllaman yakuta kunata, shinallatak shuk ima kamachiypi tiyakuktapash kay kamchiyta shukman tikrachiyta ushankunami shinallatak Shuklla Yakuta Rikuk ukumu kay ukuta sinchiyachinamantaka rikushpa katina kankuna.

Kay kamaykunami ña illarishkakuna:

- a) Decreto legislativo de creación del Centro de reconversión económica del Azuay, Cañar y Morona Santiago. R.O. 698 de 23 de diciembre de 1958.
- b) Ley de creación del Instituto ecuatoriano de Obras Sanitarias (IEOS) R.O No. 430 del 4 de febrero de 1965.
- c) Ley de La Comisión de Estudios para el Desarrollo de la Cuenca del Rio Guayas (CEDEGE) R.O. No. 645 de 13 de Diciembre de 1965.
- d) Ley de creación del Instituto Ecuatoriano de Recursos Hídricos (INERHI) R.O No. 158 de 11 de noviembre de 1966.
- e) Ley de juntas Administradoras de Agua Potable y . R.O. No. 802 del 29 de marzo 1979.
- f) Decreto legislativo de creación de la Junta de recursos hidráulicos de Jipijapa y Paján. R.O. No. 48 de 19 de octubre de 1979.
- g) Ley de creación de la Comisión de desarrollo para Chone, Flavio Alfaro, El Carmen, Pedernales y Sucre. (CEDEM) R.O. No. 553 de 11 de abril de 2002.
- h) Ley de desarrollo hídrico de Manabí. R.O No. 728 de 19 de diciembre de 2002.
- i) Texto unificado de la legislación secundaria de la Comisión de Estudios para el Desarrollo de la Cuenca del Río Guayas (CEDEGE) R.O. 10 de 29 de enero de 2003.
- j)Codificación de la Ley de aguas R.O. No. 339 de 20 de mayo del 2004.
- k) Ley de creación del Consejo de gestión de aguas de la cuenca del Paute. R.O. 141 de 9 de noviembre de 2005.
- l)Art. 41 Ley de Modernización del Estado, Privatizaciones y prestación de los servicios públicos por parte de la iniciativa privada, publicado en el R.O. 349 de 31 de Diciembre

de 1993.

m) Artículo 612 del Código Civil, publicado en el R.O. Suplemento 46 de 24 de junio del 2005.

l) Ley de Creación de la Empresa de Agua Potable y "San Mateo" y de Contratación de Obras. R.O. 481 de 12 de julio de 1994.

m) Ley Reformatoria a la Ley N0 075 de Creación de la Empresa de Agua Potable y de Manta, promulgada en el Registro Oficial 594 del 21 de diciembre de 1994; y,

n) Ley de creación EMAPA "Regional la Estancilla". Ley No. 2000-27. RO/ Sup 190 de 24 de Octubre 2000.

TUKURIY WILLACHIYPI

Kay kamachiyka ña purikunkami ña kayta tukuylla riksina ukupi churakpi chaymi ña alli kayta ushankakuna.